

T.C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ÂL-İ İMRAN VE NİSA SÛRELERİNDE HARF-İ CERLERİN
MANAYA ETKİSİ**

ALAA MOHAMED AMIN ABDALLA

120111019

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. ALİ BULUT

İSTANBUL, 2019

T.C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÂL-İ İMRAN VE NİSA SÛRELERİNDE HARF-İ CERLERİN
MANAYA ETKİSİ

ALAA MOHAMED AMIN ABDALLA
120111019

(DÜZELTİLMİŞ TEZ)

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. ALİ BULUT

İSTANBUL, 2019

TEZ ONAY SAYFASI

FSMVÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek lisans programı, 120111019 numaralı öğrencisi ALAA MOHAMED AMIN ABDALLA'nın ilgili yönetmeliklerin belirlediği tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı "*Âl-i İmran Ve Nisa Sûrelerinde Harf-i Cerlerin Manaya Etkisi*" başlıklı tezi aşağıda imzaları olan jüri tarafından 26.09.2019 tarihinde oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ali BULUT

(Jüri Başkanı-Danışman)

Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz ÖZDEMİR

(Jüri Üyesi)

Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali Benli

(Jüri Üyesi)

Marmara Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Alaa Mohamed Amin ABDALLA

ÂL-I İMRAN VE NİSA SÛRELERİNDE HARF-İ CERLERİN MANAYA ETKİSİ

ÖZET

Bu çalışmada Kur'an-ı Kerim'de, özellikle Âl-i İmran ve Nisa Sûresi'nde, bulunan farklı ayetlerdeki harf-i cerlerin anlamları incelenmiştir.

(من - إلى - عن - على - اللام - الباء - الكاف - في - الواو)

gibi her bir harfin özgün anlamı gösterilmiş; her biri hakkında araştırma yapılmıştır.

Çalışma 3 bölümden oluşmaktadır;

Birinci Bölüm: Harf-i cerlerin dilsel ve sözcüksel tanımını, anlamsal önemini ele alıp, bu edatların Kur'anın bazı ayetlerinde ve tefsir kitaplarında nasıl kullanıldığına değinilmektedir. Edatların gramer yönünden değerlendirilip, bunların telaffuz, mana ve hüküm değişimindeki rolleri incelenmiştir.

İkinci Bölüm: Harf-i cerlerin anlamları güçlendirme ve vurgulamadaki etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Âl-i İmran ve Nisa sûreleri üzerinden içinde harf-i cer bulunduran bazı ayetlere ve harflerin çeşitli manalarına örnekler verilmiş ve harf-i cerlerin manalarını tespit etme hususunda bazı müfessirlerin görüşleri sunulmuştur.

Üçüncü Bölüm: müfessirler arasında bu harf-i cerlerin anlamlarına ilişkin tartışmalar ele alınmıştır. Bu tartışmaların gerekçelerine değinilmiş, kimi müfessirlerin Âl-i İmran ve Nisa sûrelerinde birtakım edatları diğerlerine göre neden tercih edildiği yorumlanmaya çalışılmıştır.

THE EFFECT OF THE PREPOSITIONS ON THE MEANING IN SURAH OF ALI-IMRAN AND AN-NISA

ABSTRACT

It is a study of the meanings of prepositions mentioned in different verses extracted from Holy Qur'an, especially Surah of Âl-i-Imran and An-Nisa in the fourth chapter. This study illustrates the original meaning of every preposition with research in each one, these prepositions are;

(من - إلى - عن - على - اللام - الباء - الكاف - في - الواو)

This study consists of 3 chapters;

Chapter One: includes a linguistic and lexical definition of the prepositions, their semantic significance and what mentioned in the selected verses of Holy Qur'an, as well as the onset of the usage of prepositions in Quranic interpretation books. As well as the meaning "the prepositions" from a grammatical perspective and its impact on the change of the pronunciation, the meaning and the judgment.

Chapter Two: is about the effect of the prepositions on the meaning with quoting some verses from Surah Âl-i Imran and Nisa to explain the change of the meaning after each letter and the views of the Qur'an interpreters.

Chapter Three: is about the effect of the disputes between the interpreters as for the meanings of Arabic prepositions accompanied by researches. As well as the reasons for the disputes among the interpreters and the regulations of the authors in interpretation to prefer some prepositions to others in Surahs of Âl-i-Imran and An-Nisa.

ÖNSÖZ

Arap dilinin değişik konularını ele alan birçok detaylı çalışmalar ve geniş çaplı inceleme ve araştırmalar yapılmıştır. Bilindiği kadarıyla Arapçanın işlenmemiş bir konusu bırakılmamış, söz konusu lisanla ilgili başlıkların her biri hakkında çok sayıda eski ve yeni alim konuşmuş, fikir beyan etmiştir.

Bu çalışmada harf-i cerlerinin anlamları ve bunlarla alakalı bilgilerin toplanmasına karar verilmiştir. Böylelikle, şer'i delil ve metinlerin anlaşılmasını etkileyen, onları yorumlama konusunda fikir ayrılığı doğmasına sebep olan birtakım konuların sınırlandırılması ve açıklanması hedeflenmiştir.

Çalışma 3 bölümden oluşmaktadır;

Birinci Bölüm: Harf-i cerlerin dilsel ve sözcüksel tanımını, anlamsal önemini ele alıp, bu edatların Kur'anın bazı ayetlerinde ve tefsir kitaplarında nasıl kullanıldığına değinilmektedir. Edatların gramer yönünden değerlendirilip, bunların telaffuz, mana ve hüküm değişimindeki rolleri incelenmiştir.

İkinci Bölüm: Harf-i cerlerin anlamları güçlendirme ve vurgulamadaki etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Âl-i İmran ve Nisa sûreleri üzerinden içinde harf-i cer bulunduran bazı ayetlere ve harflerin çeşitli manalarına örnekler verilmiş ve harf-i cerlerin manalarını tespit etme hususunda bazı müfessirlerin görüşleri sunulmuştur.

Üçüncü Bölüm: müfessirler arasında bu harf-i cerlerin anlamlarına ilişkin tartışmalar ele alınmıştır. Bu tartışmaların gerekçelerine değinilmiş, kimi müfessirlerin Âl-i İmran ve Nisa sûrelerinde birtakım edatları diğerlerine göre neden tercih edildiği yorumlanmaya çalışılmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
1. HARFLERİN TANIMI	6
1.1. KELİME VE TERİM OLARAK MANA HARFLERİNİN TANIMI.....	6
1.2. ANLAMLARINA GÖRE HARFLERİN BÖLÜMLERİ.....	8
1.3. HARF-İ CERLERİN DİLDEKİ MANALARI VE SÖZÜN ANLAŞILMASINA ETKİLERİ.....	9
1.4. NAHİV YÖNÜNDEN HURUFU'L-MEANİ	11
1.4.1. Dilbilimcilere Göre Harfler Ve Özellikleri	11
1.4.2. Hurufu'l-Meani'nin Taksim Ölçütleri.....	14
1.4.3. Harf Olma Yönünden Ayrım	15
1.4.4. Harflerin Vazifelerine Göre Taksimi.....	15
1.4.5. Yapılarına Göre Harflerin Taksimi	18
1.4.6. İ'mâl (Amel-Etme) ve İhmâl (İhmal Edilme) Yönlerinden Harflerin Taksimi	19
1.4.7. Harflerin Lafız ve Mana ve Hükümleri Değiştirmesine Göre Taksimi	21
İKİNCİ BÖLÜM.....	23
2. HARF-İ CERLERİN ANLAMLARI GÜÇLENDİRMEDEKİ ETKİSİ	23
2.1. ÂL-İ İMRAN VE NİSA SÛRELERİ ÜZERİNDEN İÇİNDE HARF-İ CER BULUNDURAN BAZI AYETLERE VE HARFLERİN ÇEŞİTLİ MANALARINA ÖRNEKLER.....	23
2.2. HARF-İ CERLERİN MANALARINI TESPİT ETME HUSUSUNDA BAZI MÜFESSİRLERİN RİVÂYETE ÖZEN GÖSTERMELERİ	36
2.2.1. Harf-İ Cerlerin Bir Diğèrinin Yerine Kullanılması (Niyâbet) Konusundaki İhtilaflar.....	36
2.2.2. Âlimlerin, Harf-i Cerlerin Niyâbet'i Meselesi Konusundaki Görüşleri	37
2.2.3. Nisâ Ve Âl-İ İmrân Sûrelerinin Örneklüğünde Harf-İ Cerlerin Manalarını Tespit Etmede Rivayetlere Başvurulması	41
2.2.4. Harf-i Cerlerde Ziyade Olmasını Kabul Edenler ve Reddedenler	50
2.3. HARFLERİN ZÂİT DEĞİL ASIL OLDUĞUNU SÖYLEYEN ALİMLER	53

2.4. ÂL-İ İMRAN VE NİSA SÛRELERİ ÖRNEĞİNDE KUR'AN-I KERİM'İN BELAĞATINDA HARF-İ CERLERİN ETKİSİ.....	54
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	63
3. HARF-İ CERLERİN ANLAMLARINA İLİŞKİN MÜFESSİRLER ARASINDAKİ İHTİLAFLARIN AYETLERİN YORUMLANMASINA ETKİSİ	63
3.1. AYETLERDE GEÇEN HARF-İ CERLERİN ANLAMLARINA İLİŞKİN MÜFESSİRLER ARASINDAKİ İHTİLAFLARIN TEFSİRE ETKİSİ	63
3.1.1. Birinci Örnek	65
3.1.2. İkinci Örnek	70
3.2. ÂL-İ İMRAN VE NİSA SÛRELERİNDE GEÇEN HARF-İ CERLERİN MANASININ BELİRLENMESİ HUSUSUNDA TEFSİR ÂLİMLERİ ARASINDAKİ GÖRÜŞ FARKLILIKLARININ SEBEPLERİ.....	72
3.3. TEFSİR MÜELLİFLERİNİN, HARFLERİN BAZI MÂNÂLARINI DİĞER MÂNÂLARINA TERCİH ETME KONUSUNDA RİAYET ETTİKLERİ KURALLARIN, ÂL-İ İMRÂN VE NİSA SÛRELERİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRMESİ.....	78
3.3.1. Birinci Örnek	79
3.3.2. İkinci örnek	80
3.3.3. Üçüncü Örnek	81
3.3.4. Dördüncü örnek.....	81
3.3.5. Beşinci Örnek	83
3.3.6. Altıncı Örnek	84
3.3.7. Yedinci örnek	84
3.3.8. Sekizinci Örnek	85
3.3.9. Dokuzuncu Örnek	86
3.3.10. Onuncu Örnek	86
3.3.11. On birinci Örnek.....	87
SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA	HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.

GİRİŞ

Araştırmanın Genel Tanımı:

Burada, çalışmanın sınırları, yöntemi ve kaynakları hakkında genel olarak bilgi verilecektir.

Araştırmanın Konusu ve Amacı:

Kur'an ilimlerine dair araştırma başlıkları arasında edat ve harflerin müfessirlerce ihtiyaç duyulan önemli bir konu olduğu aşikardır. Bu bağlamda İmam Bedrüddîn ez-Zerkeşî¹ *el-Burhân* adlı kitabında şöyle demiştir:

*“Harflerin manaları hakkındaki araştırma, onların delaletlerinin farklılığından ötürü müfessir için gerekli olan hususlardandır.”*²

Anlam zenginliği ve çeşitliliği bakımından en geniş kapsama sahip harfler ise harf-i cerlerdir. Bu yapıların gösterdikleri değişik manalar, ilahi hitabın kavranması ve yorumlanmasını birçok açıdan etkilemiştir. Kur'an'da bir harfin iki veya daha fazla anlamda kullanıldığı da görülmüştür. Nitekim bu hususa birçok tefsir yazarı dikkat çekmiştir.

Tefsire dair eser kaleme alan müellifler, İbn Atıyye³ örneğinde rastlandığı gibi söz konusu harflere ayetlerin açıklanması ve içeriklerinin yorumlanması için başvurmuşlardır. İbn Atıyye من harf-i ceri üzerinden aşağıdaki ayete şu izahı getirmektedir:

وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدُ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl.. (İsra 17/79)

¹ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfîî Mısır'da h. 745 senesinde doğmuş, h.794 senesinde vefat etmiştir. **El-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân, el-Bahrü'l-muhtî fi uşûli'l-fîkh, Şerhu Cem'i'l-cevâmi'** gibi eserleri bulunmaktadır. **Nefhu't-tayyib**, I, s.593, **Buğyâtu'l-Vu'ât**, II, s.73, 74

² **El-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân**, II, s.175

³ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî (541 h/1147 m), nahiv ve tefsir alimlerindedir. Tefsir ilminde meşhur olan **el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz** adlı eseri vardır

“Min, teb’iz içindir, dolayısıyla ayette takdiri olarak “geceden bir vakitte teheccüt kıl, geceden bir vakitte kalk” buyrulmaktadır.”¹

Bu ve benzeri örnekler, tefsir kitaplarında oldukça fazla görülmektedir, neredeyse böylesi misaller içermeyen bir tefsir eseri yoktur.

Tek bir harfin birçok mana içermesi ihtimali ile ayetin manaları da değişmektedir. Nitekim, “min” harf-i ceri Nur Sûresi 43. ayette üç defa geçmektedir.²

Şevkânî, bu konuda “Ayette ilk defa anılan “min” (مِنَ السَّمَاءِ) harf-i ceri’nin ibtidau’l-gaye yani bir şeyin sınırının başlamasını anlattığı konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Fakat ikinci defa geçişi hakkında (مِنَ جِبَالٍ) üç şekilde izah bulunmakta, ayette son kez ilgili harf-i ceri barındıran (مِنَ بَرَدٍ) kelimesindeki kullanımı ise dört vecihle açıklanmaktadır” demektedir.³

Müfessirler, İbn Atıyye’nin sözünde görüldüğü gibi harf-i cer’in ayetin manasına etkisi ve onu değiştirmesi ile ilgili durumları açıklamışlardır:

Bu çerçevede bir topluluk Âl-i-İmran Sûresi 153. ayetin aşağıda sunulan kesitini şu şekilde açıklamaktadır:

...فَأَنَابَكُمْ غَمًّا بِعَمِّ لَكَيْلًا تَحْزَنُوا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ...

Bundan dolayı Allah, size keder üstüne keder verdi ki, (bu durumlara alışasınız ve daha sonra) elinizden gidene ve başınıza gelene üzülmeysiniz.⁴

Elçisini soktuğunuz üzüntüden ötürü Yüce Allah, başarısızlıkla, çekişmeyle ve isyanınızla size ve diğer müminlere keder verdi. Burada ba harf-i ceri sebep bildirmektedir. Başka bir grup ise ayeti şöyle izah etmektedir: “Yüce Allah size Bedir Savaşı’nda kafirlere yaşattığınız tasa ve gama karşılık bu gamı size verdi. Söz konusu görüş esas alındığında “ba” harf-i ceri, denklik ifade eden bau’l-muadele’dir.”⁵

Aynı şekilde Kur’an’da söz konusu manaların değişik kullanımları ile oluşan ve ifadeyi daha etkileyici kılan birtakım incelikler vardır. Özellikle Kur’an’da zait /fazlalık olduğu düşünülen ancak anlatımı güçlendiren ve müfessirlerce kutsal kitaba saygısızlık olacağı korkusuyla “sıla” olarak isimlendirilen harflerde böylesi bir durum

¹ İbn Atıyye, **el-Muḥarrerü’l-vecîz**, IX, s.166

² وَيُنَزَّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنِ مَنْ يَشَاءُ يَكَادُ سَنًا بَرَقَهُ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ
Nur Sûresi, 43

³ Şevkânî, **Fethu’l-ḳadır**, IV, s.57

⁴ Âl-i İmran, 153

⁵ İbn Atıyye, **el-Muḥarrerü’l-vecîz**, III, s.376

geçerlidir. Örnek olarak Nisa Sûresi 79. ayette¹ “ba/ءب” harf-i cerinin kullanımı gösterilebilir. Bu bağlamda ilgili harf, farklı biçimlerde açıklanmıştır fakat Suyuti², onun zait/fazlalık olduğunu, bağlantıyı kuvvetlendirmek için kullanıldığını, وَكَفَى بِاللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيداً kesitinde ismin yani lafza-i celâl-in fiille ilişkisinin fiil-fail ilişkisi olduğunu belirtmiştir.³

İbnu’ş-Şecerî⁴ söz konusu meselede şöyle demektedir: “Bu ayette kefa/كفى fiiline zait olarak ba harfinin getirilmesinin sebebi, Yüce Allah’tan ortaya çıkacak yeterliliğin başkalarında olan yeterlilikten büyüklük açısından üstün ve farklı olmasıdır, lafzı daha çok harfle belirtmek yoluyla anlamı kat kat güçlü bir şekilde bildirmek istenmiştir.”⁵

Çalışma sırasında konunun tefsir açısından daha önce detaylı bir biçimde ve bağımsız bir başlık halinde incelenmediği ve işlenmediği görülmüştür. Harf-i cerlerle ilgili birtakım filolojik /nahiv ağırlıklı araştırmalar bulunmasına karşın lafzi tefsirle harf-i cerler arasındaki alakaya değinen veya değinmeyi hedefleyen bağımsız bir teze rastlanmamıştır. Bu çerçevede dileğimiz, araştırmamızın başarılı olması ve doğru tespitlere ulaşmış bir şekilde neticelenmesidir.

Araştırmanın Amacı

Geçen bilgilerden anlaşılacağı üzere har-i cerlerin anlamlarına dair tefsir kitaplarında yer alan bilgileri incelemek ve araştırmak aşağıda sunulan hususlardan ötürü oldukça önemlidir:

¹ مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنَ نَفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا

Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır, sana ne kötülük dokunursa kendindedir. Seni insanlara peygamber gönderdik, şahid olarak Allah yeter. Nisa, 79, (Diyanet Meali)

² Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), Kahire’de bir yetim olarak büyümüş, bir grup alimden ders okumuştur. **Hüsnü'l-muhâdara, el-Müzhir* fi ‘ulûmi’l-luğa, el-Le’âli’l-maşnû‘a fi’l-aḥbâri (eḥâdîsi)’l-mevzû‘a, el-Câmi‘u’ş-şagîr, ed-Dürü’l-mensûr, Tefsîrü’l-Celâleyn, el-İtkân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân** gibi çok sayıda eseri vardır

³ **Hüsnü'l-muhâdara**, I, s.188-190, **el-Bedrü’ṭ-ṭâli‘**, I, 324, **eḍ-Ḍav’ü’l-lâmi‘**, IV, s.65-70, **Şezeratü’z-Zehab**, VII, s.51-55

⁴ Ebü’s-Saâdât Ziyâüddîn Hibetullah b. Alî b. Muhammed b. Hazma el-Hâşimî el-Alevî el-Hasenî el-Bağdâdî (ö. 542/1148), İbnu’ş-Şecerî olarak bilinmektedir. Arap nahvinde, tarih ve şiirde imamdır. **el-Emâlî** gibi kitapları bulunmaktadır. Seksen dört farklı mecliste imla ettirilen bu eser, fayda ve hacim bakımından yazarın en büyük çalışması sayılmaktadır. Bkz. *El-Vâfi bi’l-vefeyât*, VII, s.398, *Şezeratü’z-Zehab*, XI, s.43-44.

⁵ *El-İtkân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, II, s.184, *el-Burhân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, II, s.352. İmam Suyuti tarafından iktibas edilmiştir.

Bir ayette geçen tek bir harf-i cerrin birçok anlam taşımaya durumunda farklı ihtimallerden söz edilebilmektedir; bu bağlamda yeğlenen mananın sağlam gerekçelere dayalı olarak seçilmesi ve tartışılması gerekmektedir.

1. Bir harf-i cer; ayet tefsirine gizli ve ince anlamlar katabilmektedir, bu edebi özellikler ortaya konulmalıdır. Ayetin harfle bağlantılı olarak ne gibi olasılıklara sahip olduğu belirtilmeli, edatla/harfle ilgili tefsirlerin içeriğinde aktarılan detaylar saptanmalıdır.
2. Kur'an'ın belağatında ve başka edebi türlere benzemeyen nazmında harf-i cerlerin etkisi, izaha muhtaç bir konudur.
3. Müfessirlerin farklı görüşleri savunmasına harf-i cerlerin tesiri merak uyandıran bir meseledir. Bu meselenin de iki alt başlığı vardır:

- A) Müfessirlerin harf-i cerlerin manası belirlemek hususundaki ihtilafları
- B) Ulemanın harf-i cerlerin manaları arasında tercih yaparken dayandığı esasların belirtilmesi

Söz gelimi Ebû Hayyân el-Endelüsî, Âl-i-İmran Sûresi 69. ayetinde¹ “min” harf-i cer'in teb'iz anlamı içerdiğini söylemektedir. Ebû Hayyân el-Endelüsî, şöyle demektedir: *“İbn Atıyye, ilgili harfin beyanu'l-cins yani bütün türü anlatacak bir içeriğe sahip olabileceğini söylemektedir. Bu takdirde “taife” ifadesi ile bütün ehl-i kitap kastedilmektedir, İbn Atıyye'nin savunduğu görüş, lafzın delaletinden uzaktır.”*²

Bu tezde Kur'an ayetleri üzerinde uygulamalı bir çalışmanın gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın Sınırları Ve Yöntemi

Bu çalışmada harf-i cerlerinin anlamları ve bunlarla alakalı bilgilerin toplanmasına karar verilmiştir. Böylelikle, şer'i delil ve metinlerin anlaşılmasını etkileyen, onları yorumlama konusunda fikir ayrılığı doğmasına sebep olan birtakım konuların sınırlandırılması ve açıklanması hedeflenmiştir.

Araştırma yöntemi, betimsel analizdir ve esas olarak mana harflerini, sözlük anlamları ve ulemanın ıstılahına göre yeterli bir şekilde tanımlamak, ardından harflerin manalara bağlı olarak kazandığı farklı özellikler, harfleri olabildiğince değişik bölümlere ayırmak ve bu taksimin neden önemli olduğunu açıklamak gibi

¹ وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ

Kitap ehlinden bir grup sizi saptırabilmeyi çok arzu etti. Oysa sadece kendilerini saptırıyorlar, fakat farkına varmıyorlar. Âl-i İmran, 69

² Ebû Hayyân el-Endelüsî, **el-Bahrü'l-muhît**, II, s.782

çabalar etrafında şekillenmiştir. Sonuç bölümünde harf-i cerlere ve onların anlamlarındaki ihtilafın fıkhi hükümlere etkisine dair bazı örnekler sunulmuştur.

Araştırmanın Kaynakları

Bu araştırmayı çalışırken İslami ilimlerin ilk kaynağının Kur'an-ı Kerim olması sebebiyle, öncelikli olarak Kur'an-ı Kerim'e ve onun tefsirlerine başvurulmuştur. Tefsirler arasında en çok İbn Kesîr'in *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Razi'nin *Mefatihü'l-Gayb* ve Kurtubî'nin *el-Câmî li-Ahkâmi'l-Kur'an* adlı eserlerden kaynaklardan faydalanılmıştır.

Nahiv ve dilsel bakımından; Halîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-'Ayn*, Muhammed b. Yakub Mecdeddin'in, *Kâmûsü'l-Muhît*, Sîbeveyh'in *el-Kitâp* ve İbn Cinnî'nin *el-Lüm'a' fi'l-'Arabiyye* gibi kaynaklardan faydalanılmıştır.

Belagat bakımından, İbrahim bin Muhammed bin İbrahim es-Sefaksî'nin *et-Tuhfetu'l Vefiyye bi Meâni Hurufu'l Arabiyye*, Abdurrahman en-Necdî'nin *Mu'cem Hurufu'l Meâni fi'l Kur'âni'l Kerim*, Muhammed Âlâ b. Âl-i, *et-Tehanevî'nin Keşşâfu Istilâhâtu'l Funûn* ve el-Murâdî'nin *el-Cenâ'd-Dân'î* gibi kaynaklardan faydalanılmıştır.

Yararlanılan bütün eserlere ilk elden başvurulmuştur. Dipnotta yazarın adı, eserin ismi, cilt ve sayfa numarası yazılmıştır. Eserin isminin ilk geçtiği dipnotta künyesi tam olarak verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HARFLERİN TANIMI

1.1. KELİME VE TERİM OLARAK MANA HARFLERİNİN TANIMI

Arap dilinde harf kelimesi ile birkaç anlam kastedilir. Halil b. Ahmed'e göre, heca harflerini oluşturan her bir unsura harf denir. Ayrıca kelimelerden ayrı bir şekilde gelerek onları birbirine bağlayıp anlamın oluşmasına katkı sağlayan ve edat olarak kullanılan her kelime, harf olarak isimlendirilir. Bu yapıların bir veya daha fazla unsurdan oluşmasının isimlendirme açısından bir önemi yoktur. (حتی، وهل، وبل،) (ولعل) örneklerinde olduğu gibi bu dil yapılarının tamamı bahsedilen şekilde adlandırılırlar. Söz konusu kelime Kur'an okuyuşunu anlatmaktadır. İlgili anlamdan ötürü İbn Mesud'un kıraatini belirtmek üzere İbn Mesud'un harfi dendiğine rastlanmaktadır.¹

Kelime olarak harf, her şeyin tarafı ve tek kenarı, köşesi anlamına gelir.² Dağın kenarı, yani köşesi denir. Bu, dağın belirlenen en yüksek noktasıdır. Harf yine tek yüz anlamına gelir. Bu anlamda Kuran'da "insanların bir kısmı bir yan kenarındaymış gibi Allah'a ibadet ederler (Hac sûresi).

Buradan hareketle harf de sözde kenar ve fazlalık olarak isimlendirilmiştir. Yahut ez-Zeccaci'in dediği gibi, isimle fiil arasında sınır ve ikisi için bağdır. Birisi ise, vechin anlamına nisbetle harf adı verildiğini söylemiştir. Zira taraf tek şekilde gelir. Harfin ikinci anlamdan türetilmiş olmasının doğruya daha yakın olduğu düşünülmektedir. Çünkü harf daima mebni olarak gelir, cümlede hangi konumda olursa olsun sonu değişmez, tek şekilde gelir. Oysa isimlerin ve fiillerin, özelliklerinden birisi mureb olmaktır, cümledeki yerine göre hareketleri değişir.

Terim olarak harf iki kısma ayrılır. Hece harfleri, bunlara bina harfleri de denir, 28 adettir. Arapça'da kelimeler bu harflerden oluşur. Bu anlamıyla harf konumuz dışıdır. Mana harfleri de sözün kısımları yönünden isim ve fiil bölümleri ile

¹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, III, s.210

² *el-Kâmûsü'l-Muhît*, III, s.126

ilgilidir, onlardan türetilmişlerdir. Arap dili önemli sayıda isim ve fiil ihtiva ederken, harflerin sayısı sekseni aşmaz. Bu harfler mureb olmayıp mebnidirler.

Sibeveyh'in ifadesiyle ilim erbabı neredeyse mana harflerinin tanımı konusunda ittifak etmiştir: Harf, bir anlam için gelir, isim ve fiil değildir.¹

Bu sözden sonra nahiv bilginleri nazarında bu anlam yerleşmiş, kelimenin bu taksimi konusunda icmaya varmışlar ve bu konuda düşünmemişlerdir. Aksine onlar tanımın inceliğine güvendiklerinden ve bu hükme gönülleri yattığından, dillerin tamamında bu taksimi genelleştirmişlerdir. Müberred şöyle demektedir: ister Arapça olsun, isterse olmasın söz üç bölümden oluşur. Bu taksime herhangi bir delile ihtiyaç olmaksızın bedihi olarak ulaşılır. Zeccaci ise kelamın dördüncü kısmını getirebilecek bir kimse olmadığını savunmaktadır.²

Nahiv bilginleri harfi, cümlede isim ve fiili birbirinden ayıran (ve birbirine bağlayan) unsur olduğu ve onun bir anlam bildirmek üzere cümlede bulunduğu konusunda fikir birliğine varmışken, harfin kendi zatında/başlı başına veya hariçte bir manaya delalet ettiği hususunda farklı kanaatlere varmışlardır. Onlar bu konuda iki gruba ayrılmışlardır. Nahivcilerin cumhurunu oluşturan bir grup, harfin hariçte bir anlama delalet ettiğini söylemektedir: İbn Akil'in tanımına göre, kelime kendi zatında, bir anlama delalet etmeyip hariçte bir anlamı göstermesi durumunda harf olarak isimlendirilir³. İbn Cinnî ise, harfi ismin ve fiilin alametlerini taşıması güzel görülmeyen ancak başka kelimelerde anlama delalet etmek için gelen unsur olarak nitelemektedir.⁴

es-Sîyrafî Sibeveyh'in sözünü açıklarken ise şunları söylemektedir: *“Biri şöyle sorabilir: ‘Harf bir anlam için gelmiştir diye neden söylemiştir. Biz biliyoruz ki, isimler ve fiiller zaten bir mana katmak için gelir.’ Ona şöyle cevap verilir: Bu sözle, harfin isim ve fiildeki bir anlamı ifade etmek için geldiğini belirtmek istemiştir.”*⁵

Başka bir grup da harfin başlı başına bir manaya delalet ettiğini söylemişlerdir. Bu görüşü savunanlar arasında Muhammed b. İbrahim en-Nehhas el-Halebî en-Nahvî

¹ Ebu Said Es-Sayrafî, *Şerhu Kitabi Sibeveyh*, I, s.52

² “İbrâhim Enîs ve Dil Dersi” Kitabı, Sempozyum Çalışmaları, Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye Yayınları, Kahire, IX, s.7

³ Şerhu İbni Akil 'alâ *Elfiyyeti İbni Mâlik*, I, s.15

⁴ İbn Cinnî, *el-Lam'u fi'l-'Arabiyye*, s.91

⁵ Ebu Said Es-Sîyrafî, *Şerhu Kitabi Sibeveyh*, I, s.52

bulunmaktadır. O, devrindeki bütün nahivcilerin aksine harfin başlı başına bir mana bildirdiğini söylemiştir. Ebu Hayyan el-Endelusî de onu izlemiştir. Bu düşünceyi ileri sürerken onların delilleri şudur: Bir harfle herhangi bir şahsa hitap edildiğinde onun dil açısından ne amaçla konduğunu bilmeyen kimse onu anlamaz. Ancak kendisine bu harfle seslendiğinde onu kavrayan kimse, onun dil bakımından ne için vaz edildiğine vakıf olduğu için manasını anlar. Hel harfi ile hitap edilen ve onun istifham/soru sormak için konduğunu bilen (kimsenin onu işittiğinde zihninde sual manası doğması) gibi... Diğer harfler de aynı şekildedir. Ancak isim ve fiilden, tek başına bir harften anlaşıldığından daha açık ve net bir mana anlaşılır.

Bizim tercihimiz ise, -eğer tercihimiz söz konusuysa- harf de başlı başına bir anlama delalet eder. Mesela fi (في) derken, içirme, bir yerde olma manalarının kastedildiği anlaşılmaktadır. Harfin anlamı, cümlenin akışı içinde uygun yere konuncaya dek diğer söz çeşitleri gibi kapalıdır, vazih değildir. Terkipten kopuk ve tek başına olduğunda harfin anlamı açık değildir, harf tam bir anlam ifade etmemektedir.

1.2. ANLAMLARINA GÖRE HARFLERİN BÖLÜMLERİ

Harfler, kendilerini oluşturan birimlere bağlı olarak beş kısımda incelenebilir, bu taksim uyarınca on üç tane tek unsurlu (alfabenin tek biriminden oluşan), yirmi altı adet iki ögeli, yirmi altı adet üç bileşenli harf olduğu sonucuna ulaşılır. Bu dil yapısının dört ayrı alfabetik birimden oluşan türü ise on beşe varır, beşli olan çeşidinin ise sadece örneği bulunur, o da فُلَانٌ عَالِمٌ لَكِنَّهُ جَبَانٌ (Falan kimse âlimdir ama korkaktır) cümlesinde olduğu gibi istidrak (*istidrāk*) bildiren “لَكِنَّ/lākinne”dir.¹

Harflerin manalarını bilmek Arapça sözleri kavramak için başvurulması gereken temel vesilelerdendir. Zira isim ve fiiller harflerle birbirlerine bağlanmadıkça anlamlı bir bütün oluşturmaz ve onların değişimi ile cümledeki kasıt da değişir. Aynı şekilde tek bir harfin bağlama göre başka hususlar ifade etmesi de kelamın zihninde çağrıştırdıkları hakkında farklı kanaatler doğmasına yol açar.

Düşünce ve değerlendirmeler sonunda Arapça harflerin çatısı altında detaylara inildiğinde farklılaşabilen ayrıca kendilerine nispet edilen amel-ve ifade yönlerinden birbirine de benzeyebilen birçok mananın ve büyük dil meselelerin yer aldığı gözlemlenmektedir. İbrahim Muhammed eş-Şafâkîsî, bu özelliklere dayalı bir

¹ Saîd b. Muhammed b. Ahmed el-Afgânî, *el-Mûcezz fi Kavâidi'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.393

sınıflandırma anlatmakta ve onu “harflerin lakaplara göre taksimi” olarak isimlendirip söz konusu çerçevede elli “lakaba” değinmektedir. Ancak gerçekte bu terim bağımsız bir varlığa sahip olmayıp harflerin anlamlarından seçilen hususları göstermektedir, örneğin başlıklar altında şöyle denmektedir:

Cevap Harfleri: **إِنَّ, جَيْرٍ, جَلَلٌ, أَجَلٌ, إِي, بِلَى, نَعَمْ, لَا**

Olumsuzluk Harfleri: **لَا, مَا, لَنْ, لَمَّا, لَمْ**

Şart Harfleri: **أَمَّا, لَوْ, لَوْلا, لَوْ, إِذْمَا, إِنَّ**

Teşvik Harfleri: **لَوْ, مَا, لَوْلا, هَلَّا, أَلَّا, أَلَا**

Masdarlık Bildiren Harfler: **مَا, لَوْ, كَيْ, أَنْ, أَنْ**

İstikbal (Gelecek Zaman) Harfleri: **هَلْ, لَنْ, إِنَّ, أَنْ, سَوْفَ, السَّيْنِ**

Tenbih Harfleri: **يَا, هَا, إِمَّا, أَلَا**

Tevkid Harfleri: **قَدْ, لَامِ الْاِبْتِدَاءِ, النُّونِ, أَنْ, إِنَّ**

Lakaplar çatısı altında sayılanlara ilaveten atıf (el-'atf), nida (en-nidā'), azar (er-rad'), soru (el-istifhām), belirlilik (et-ta'rīf), istisna (el-istisnā'), ayırma (el-faşl ve et-taḫṣīl), birliktelik (el-ma'iyye) gibi nahiv meselelerinde kullanılan harfler işlenmekte ve onların vazifelerine değinilmektedir. Emir ve yasaklama (el-emr ve'n-nehy), ziyade (ez-ziyāde), nudbe, şaşırma (et-ta'accub), benzetme (et-teṣbīh), temenni vb. başlıklar hakkında aynı bilgiler verilmekte, ilgili konularda söz konusu yapıların görev ve anlamları, isimlendirilme sebepleri sunulmaktadır.¹

1.3. HARF-İ CERLERİN DİLDEKİ MANALARI VE SÖZÜN ANLAŞILMASINA ETKİLERİ

İbrahim bin Muhammed eş-Şafâksî: *"Cārr, fiili veya şibh-i fiili kendisine dâhil olan kelimelere mana yönünden bağlayan şeydir, yirmi yedi harfe ayrılır ancak bazıları hakkında ihtilaf vardır."*² demektedir.

¹ İbrahim B. Muhammed B. İbrahim As-Sefakîsî, **Et-Tuhfetu'l Vefiyye bi Meâni Hurufi'l Arabiyye**, s.10

² **et-Tuhfetu'l Vefiyye bi Meâni Hurufi'l Arabiyye**, s.10

İbn Mâlik, “Elfıyye” olarak bilinen meşhur şiirinde harf-i cerleri yaklaşık 20 harf olarak saymıştır:

هاك حروف الجر وهي من إلى ... حتى خلا حاشا عدا في عن على

مذ منذ رب اللام كي واو وتا ... والكاف والبا ولعل ومتى

İbn Acrūmi, on beş harf-i cer anmakla yetinmiştir: min, ilâ, 'an, 'alâ, fi, rubbe, bāun, kāf, lām, vâvu'l-ķasem, bāu'l-ķasem, tâu'l-ķasem, vâv, rubbe, muz, munzu...

Müelliflerin adeti genel-olarak her harfe bir mana vermek ve özet bir şekilde açıklamak biçiminde olmuştur. Ancak hakikatte bir harfin anlamı bir kullanımdan diğerine göre değişmektedir. eş-Şafâkısî, bu yapıları çok detaylı olarak ve güzel-bir biçimde incelemektedir.¹ Bu bağlamda kendisinin örneklerine özet bir yer verilecektir.

Min (من) harfinin anlamlarından biri, ibtidaū'l-gāye yani gayenin başlangıcıdır, Yüce Allah'ın “مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ” (Mescid-i Haram'dan) kavlinde de ilgili harf bu manada kullanılmaktadır ve bu türü ilâ (إلى) harfi ile beraber anılmaya elverişlidir. Söz konusu yapının diğer bir çeşidi de “Min en-nâsi/ومن الناس” ayetinde olduğu gibi et-teb'îd/التبعيض (bazılara bölme, parçalama, cüzlere ayırma) ifade etmektedir. Başka bir bölüm de “فاجتنبوا الرجس من الأوثان” ayetinde örneğinde olduğu gibi kelimelerin cinsini açıklamakta ve الذي veya هو ile karşılanabilmekte ancak bu mana bazı âlimlerce inkâr edilmektedir.

Bu yapının “عن” harfine benzetilerek “أطعمهم من جُوعٍ” misalinde olduğu şekilde “mücaveze” bildirdiğini ileri sürülmektedir; söz konusu görüş, Sibeveyh veya Kufelilere dayandırılmaktadır. Ayrıca bu yapı vasıtasıyla “قَرَّبْتُ مِنْهُ” cümlesindeki üslupla انتهاء/intihâ anlatıldığına rastlanabilmekte ve bu cümleyi söyleyen sanki “تقربت في آذانهم من” demek istemektedir. İlaveten onun ta'lîl (nedenlilik) ifade ettiği ve “في آذانهم من” buyruğunun da bu manayı vurguladığı savunulmaktadır. Kuran'dan numuneler çerçevesinde harfin anlamlarına ilişkin “يَعْلَمُ الْمَفْسَدَ مِنَ الْمَصْلَحِ” (Bozguncuları ıslah eden kişilerden ayırarak onları bilir), “ولجعلنا منكم” (Sizden- sizi kılardık) ibareleri ışığında “faşl” (ayırım) ve “bedel” kavramlarını içerdiği yönünde şerhler, “ونصرناه من” ve “ماذا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ” kesitler uyarınca “fi” veya “min” kullanımında

¹ et-Tuhfetu'l Vefiyye, s.10

Fi harfi ise “زَيْدٌ فِي الْمَسْجِدِ” yargısındaki gibi bazen gerçekten zarf anlamında ve kimi zaman “وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ” ayetindeki kullanımıyla mecazen zarf edatı olarak cümlelere katılır. Aynı zamanda Yüce Allah'ın şu iki kavlindeki üslupla “Lemessekum fima ahaztum أخذتم فيما أخذتم”, “Lemuttunneni fihi لَمُنْتُنِنِي فِيهِ” ta'lil (sebepegerekçelendirme) bildirebilir.

Ayrıca “Fema metau'l-hayati'd-dünya fi'l-ahireti illa qalil فما متاع الحياة الدنيا في الآخرة إلا قليل” buyruğundaki tarzla mukayese manası taşıyabilir. Bunlar dışında 'ala harfine muvafakat edip onun yerine geçebilir: (في جذوع النخل). İlaveten Kur'an'ın (يَذُرُوكُمْ فِيهِ) kesitine benzer şekilde bau'l-istianeye alternatif olabilir. Bunların yanında kendisine “فردوا أيديهم في أفواههم” ve “ثلاثين شهرا في ثلاثة أحوال” misallerinde olduğu gibi ila veya min görevi verilebilir. Fi harfinin bu manaların bir kısmını gerçekten bildirip bildirmediğine ilişkin dilbilimciler arasında tartışma bulunmaktadır.

Ba harfi esasen, ilsak (bitiştirme) anlatır ve başka tevillerde bile harfi tamamen bırakmaz, Sibeveyh de onla yetinerek edata ait başka bir mana belirtmez. Ancak söz konusu yapı, istiane (Ketebtu bi'l-kalemi/كُتِبَتْ بِالْقَلَمِ), muşahabe (Harace Zeydun bi-şiyabihi) ki bu türe kinaye olarak bau'l-hal da denir- sebebiyet (Fe-bi-zulmin/فَبِظْلَمٍ), kasem (Billahi) ve zarfiyye (Zeydun bi'l-basra) anlamlarına gelebilir. Ayrıca ta'diye (geçişlilik) için kullanılabilir (Zehebtu bi-zeydin). Bazı lisan alimleri, mezkur anlamlara ek olarak bedel-(Feleyte lī bihim kavmen) ve karşılık (İşteraytu el-ferase bi-elfin/اشتريت الفرس بألف) ifade ettiğini, “an” (Fes'el-bihi ḥabīran/فَسْأَلُ بِهِ خَيْبِرًا) ve “ala” (Men in te'menhu bi kintarin/مَنْ إِنْ تَأْمَنُهُ بِقِنطَارٍ) harflerinin yerini tutabileceğini söylemektedir. Ancak bu anlamlarda da kesinlik yoktur ve onlar haklarında ihtilaf bulunmaktadır.

1.4. NAHİV YÖNÜNDEN HURUFU'L-MEANİ

1.4.1. Dilbilimcilere Göre Harfler Ve Özellikleri

Bilindiği gibi harflerin iki bölümü bulunmakta, bunlardan birinci bölümü; ḥurūf el-hecā veya kelimenin kuruluşundaki üstlendiği rolden ötürü “ḥurūf el-mebānī” denen birimler oluşturmaktadır. İkinci kısım ise fiillerin ve isimlerin manaların iletmedeki görevlerinden dolayı, anlam içermesi sebebiyle mana harfleri olarak

adlandırılmaktadır. Bu grup daha çok harf içermesinden ötürü “harfler” olarak tanınmaktadır yoksa kullu, meta, men gibi bazı unsurları aslında isimdir.¹

Harfler bağlamında kimi bilim adamlarının onları “edatlar” olarak isimlendirdiği gözlemlenmiştir.

Bu kavrama işaret eden ilk müelliflerinden biri olan Hâlîl İbn Aḫmed el-Ferâhîdî, *Kitābu'l-'Ayn* adlı sözlüğünde şöyle demektedir: “Manaları ayırmak için sözde bir edat olarak inşa edilen her kelime, harf olarak adlandırılır; 'ḥattā', 'hel' veya 'le'alle' gibi yapısı iki veya üç unsurdan oluşsa bile...”²

Et-Tehānevî benzeri nahivciler ise edat terimini ilk defa mantıkçıların (mantıķîler) kullandıklarını, bu ismin yaraların etrafını ölçmede kendisinden yararlanan ve “edat” biçiminde tabir edilen, küreği andıran bir tıbbi araçtan veya harflerin sözün parçalarını birbirine bağlamada başvurulan araçlar olmasından kaynaklandığını savunmaktadır. Bu adlandırmanın, harf-i cerlerin kelimenin diğer iki türü olan isim ve fiilleri birbirine bağlamasından ileri geldiği de söylenmektedir.³ Bir kanaate göre âlimler, sözün sınırlarını belirlediği için edatlara “harf” (uç) demiştir. Bu iki terim arasındaki ayrışmaya rağmen bazı dilbilimcilerce edat ve harfin terimlerinin birbirinin yerine kullanılması benimsenmiştir.

Bahsedilenlere rağmen nahivcilerin birçoğu edat terimine itibar etmemiş, söz konusu yapılar hakkında ağırlıklı “harf” ismi yeğlenmiş; bu tercih, lisan ulemasının tamamı nezdinde revaç bulmuş ve onlar *hurūfu'l-me'ânî* (mana harfleri) adı etrafında görüş birliğine varmışlardır. Ancak tanımlara ilişkin hassas yaklaşım, edat ve harflerin arasında delaletleri açısından bir farklılık görülmesini gerekli kılmakta ve bu bağlamda edat kavramını amel-eden ve etmeyen türleri içerecek şekilde i'râb unsurları ile sınırlamanın daha doğru olacağı düşünülmektedir.

Nahivciler *hurūfu'l-me'ânî* kavramının üzerinde anlaşmalarına rağmen kapsamı hakkında ittifak sağlayamamış, belirli bir sayı ve kapsamlı bir tanım üzerinde uzlaşamamışlardır. Bu durum da iki terim arasında (edat ve harf) göreceli ayrımlar

¹ Abdurrahman en-Necdî, **Mu'cem Hurufu'l Meânî fi'l Kur'âni'l Kerim**, tasnif eden: Muhammed Hasan eş-Şerîf, s.21

² Ebu Abdurrahman el-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, **Kitābu'l-'Ayn**, III, inceleme: Mehdi el-Mahzumi, İbrahim es-Samerraî, s.210-211

³ Muhammed Âlâ b. Ali, et-Tehanevî, **Keşşâfu Istilâhâtu'l Funûn**, I, s.2

yapmaya imkân sağlamaktadır. Aşağıda bu hususta yetkin olan müelliflerin farklı kanaatler belirttiği harflerden örneklere yer verilmektedir:

- Şıla elifi/الف الصلة, ilhâq/ilhâq/الإلحاق elifi, işbâ'el-ışbâ'el/الإشباع elifi, maksûr te'nîs elifi/الف المقصورة, memdûd te'nîs elifi/الف التانيث الممدودة, tesniye elifleri: El-Mâlikî bu türleri hûrûfu'l-me'âniden sayarken diğer dilciler bu hükmü kabul etmemişlerdir.¹

- a. Geçişlilik, emir, muzari ve ivad hemzeleri.
- b. Muttasıl ve munfasıl zamirler: Kimi musannifler, bunları hûrûfu'l-meaniden görürken kimileri görmemektedir.
- c. Muḥaffef ve nâfiye olan “inne”, “in el-mekfûfe”, “eyne”, “eynemâ”, “eyyâne”, “iyyâke”, “iyyâkum”, “iyyahum”... Çoğu yazar bu harfleri mana harfleri bünyesinde anlatırken İbn Hişâm gerek “inne muḥaffefi” olan gerekse “nâfiye” olan in çeşitlerine mana harfleri çatısında yer vermemiştir.
- d. Sümme ثم: Zeccâcî² ve İbn Hişâm, bu harfi hûrûfu'l-me'ânî arasında değerlendirirken el-Mâlikî ve el-Murâdî onu bu başlıkta anmamaktadır.
- e. Nispet, tasgîr, cem-i müzekker sâlim yapılarında bulunan yâ'lar ve el-memdûde ve tesniye yâ'ları: El-Mâlikî, bu yapıların mana harflerinden olduğunu söylerken diğer müellifler bu kanaatte değildir.

Ez-Zeccâcî, mana harfleri konusunda biraz esnek davranmış, “Kâne ve aḥavâtuhâ” gibi pek çok isim, harf ve fiili bu kategoriye sokmuş ancak kendisi yargılarında genelde yalnız kalmıştır.

- f. Tesniye, cem-i müzekker salim ve ef'âl-i hamsedeki nûnlar: El-Mâlikî, hûrûfu'l-me'âniden³ kabul ederken başkaları bu hükmü uzak bulmuştur.
- g. Kullemâ: Bu harfi, hûrûfu'l-me'ânî başlığında anan sadece İbn Hişâm'dır. Ez-Zeccâcî, el-Mâlikî ve El-Murâdî ona değinmemiştir.

İstikbâl (Gelecek Zaman) Sini ve istif'âl babındaki sin, el-Mâlikî tarafından mana harfleri cümlesinde anlatılmış fakat bu görüş⁴, diğer alimlerce oldukça zayıf bir ihtimal şeklinde yorumlanmıştır.

¹ El-Mâlikî, *Rasfu'l Mebânî fi Şerhi Hurufu'l Meânî*, s.101

² Abdurrahman b. İshak ez-Zeccâcî, *Hurufu'l-Meânî*, İnceleme: Ali Tevfik Muhammed, s.101

³ el-Mâlikî, *Rasfu'l Mebânî fi Şerhi Hurufu'l Meânî*, s.395, 396

⁴ el-Mâlikî, *Rasfu'l Mebânî fi Şerhi Hurufu'l Meânî*, s.457, 458

Böylelikle mana harfleri hakkında var olan ihtilafları açıklamış bulunmaktayız. İlgili tartışma esasen hangi harfe “mana harfi” denebileceği ve hangilerinin bu vasfı kazanamayacağı etrafında dönmektedir. Bu bilgiler sonucunda edat kavramının, üzerinde pek münakaşanın olmadığı i'râb edatları ile sınırlı tutulmasının daha doğru olacağı ve anlamlarla ilişkili pek çok ismi ve “edat” olarak tanımlanan türleri içeren hurûfu'l-me'ânî ile böylelikle ayrılması gerektiği düşünülmektedir.

1.4.2. Hurufu'l-Meani'nin Taksim Ölçütleri

- a. Harfler yapısına göre iki bölüme ayrılır:¹
 1. Müfret/*Mufred* (Tek Unsurlu) : Bu kategorideki harfler 12 tanedir, elif, hemze, bā (el-bāu), tā (et-tāu), sīn (es-sīn), kāf (el-kāf), fā (el-fāu), lām, el-mīm, en-nun, hā, vāv, yā
 2. Mürekkep/*Murekkeb* (İki veya daha fazla unsurdan oluşan): “Min, ev, yā, lem, len, ilâ, 'alā, lākin, le'alle, lākinne, mā, munzu, ke'enne, lākinne, in, en, immā, lemmā...”
- b. İşlevine göre harfler, üç kısımda incelenir²: Amel-eden, amel-etmeyen, haklarında amel-etmenin veya etmemenin her iki durumun da eşit olduğu harfler:

AMEL-EDEN HARFLER 4 GRUPTA SINIFLANDIRILABİLİR:

- 1- Ref' ve naşb hallerini oluşturan harfler: İn, mā, lā, leyse, lāte (İsmi ref haberi nasp eder.) Enne, inne, ke'enne, lākinne, leyte, le'alle, lā en-nāfiye li'l-cins (ismi nasp, haberi ref' eder.
- 2- Cerr Yapan Harfler: Bā, fī, 'an, min...
- 3- Fiileri Nasp Eden Harfler: En, len, izen, key...
- 4- Fiilerde cezmi sağlayan türler: Lām, lem, lemmā, in vs...

Amel-Etmeyen Harfler: Hemze, el-mīm, nūn, fā (el-fāu), sīn (es-sīn), hā, yā, elif-lam takısı, elā, em, emmā, kad, sevfe, belā, ceyri.

Bazen Amel-Eden Bazen Etmeyen Harfler: tā (et-tāu), kāf (el-kāf), el-lām, vāv (el-vāv), izā, in, en, hattā, lemmā, mā, lā.

¹ *Rasfu'l Mebanî fî Şerhi hurufu'l Meânî*, s.99

² Ali Mahmud, *el-Hurufu'l el-Âmile fî'l esmai'l Mufaddaliyyât*, s.34-35

Yukarıda da işaret edildiği gibi bazı dil âlimleri, harflerin taksiminde bileşenlerin sayısını esas almış ve daha öz bir yöntem benimseyerek onları tek unsurdan oluşan (müfret) ve iki veya daha fazla unsurdan müteşekkil (mürekkep) harfler¹ biçiminde iki sınıfta değerlendirmiştir.

1.4.3. Harf Olma Yönünden Ayrım

Bu ölçüye göre harfler şu başlıklara bölünür:²

Her zaman harf olan ve başka bir vasfı bulunmayan örnekler, bazen harf olup bazen isim olan yapılar, fiil veya harf özelliği gösterebilen kısımlar...

Böylesi bir bölümlendirmenin mevcudiyetini kabul edenlerden biri de İmam Zemahşeri'dir. O, izafet harfleri (harf-i cerler) mevzuuna girerken onların üç grup olduğunu vurgulamakta, bir bölümün daima harf olduğunu (lâzimun li'l-ḥarfıyye), bir bölümün isim ve harf özelliğini taşıdığını, sonuncu kısmın ise harf ve fiil görevlerini üstlendiğini söylemektedir. Ardından Sûrekli harf olanları açıklayıp, onların min, ilâ, haysu, fî, bâ, lām, rubbe, vâvu'l-kasem, tâu'l-kasem den oluştuklarını ve sayılarının dokuza ulaştığını belirtmektedir. Müellife göre isim ve harf olanlar beş tanedir ('alâ, 'an, ḳattu, min, munzu). Fiil ve harf olan tür ise üç unsurdan müteşekkildir: Hâşâ, ḥalâ, 'adâ.³

Zemahşeri'nin ilgili standart uyarınca bir taksim gerçekleştirdiği ve bu kıstasın, bütün harflerin üzerine uygulanmaya elverişli olduğu görülmektedir, hepsinin bu değerlendirmenin çatısı altına girdiği ve hiçbirinin söz konusu sınıflandırmadan çıkmadığı varsayılmaktadır. Zira mana harflerinin her biri, ya salt harftir ya da ilgili vasfının yanında isim veya fiil özelliği barındırmaktadır.

1.4.4. Harflerin Vazifelerine Göre Taksimi

Sadece adlara dahil olan türe “isme özgü harfler”⁴, yalnızca fiillere gelenlere “fiillere mahsus harfler” denmekte, iki gruba birden karışan harflere ise “müşterek” sıfatı verilmektedir. İhtisasa bağlı ayrımı savunan dilbilimcilere örnek olarak El-Murādî'yi anmak mümkündür.

¹ Abdurrahman en-Necdî, *Mu'cem Hurufu'l-Meânî fi'l Kur'âni'l Kerim*, s.22

² Abdullah Hasan b. Abdullah, *Hurufu'l Meânî beyne'l Edâi'l-Luğavî ve'l Vazîfeti'l Nahviyye*, s.28

³ Zemahşeri, *el-Mufassal fi ilmi'l-Arabiyye*, s.283

⁴ Fadıl Mustafa es-Sâkî, *Aksâmu'l Kelâmi'l Arabî min haysu'ş-Şekli ve'l Vazîfeti*, s.59

İhtisas kavramı ile harflerin isim veya fiillere özgü kılınması yahut ikisini birden etkilemesi olgusu anlatılmak istenmektedir. el-Murâdî, isimlere özgü olan iki türe işaret etmekte, onların bir bölümünün ismin bir parçası gibi olduğunu ve genelde nahvi bir görevlerinin bulunmadığını; diğer bölümün ise kelimelerden bir cüz gibi olmayıp onlar üzerinde amel-etmeye yetkili olduğunu söylemektedir. İsme özgü harfler, genel-eğilim olarak onun bir parçasına dönüştüğünde belirlilik/et-ta'rif bildirmemektedir. Fakat ismin bir kesiti olmayıp, onunla birleşmeyerek müstakil varlıklarını sürdürdüklerinde amel-etme özelliği kazanmaktadır ki harf-i cerler böyledir. El-Murâdî, şöyle demektedir: “İsimden ayrı olup amel-edenler cerr vazifesini üstlenmektedir zira harflerin isme yönelik görevleri onları cerr durumuna sokmaktır.”¹ Adı geçen alim, yukarıdaki bu kıstasın kapsamını bütün mana harflerine uygulanacak şekilde genişletmiştir.²

Anlatılardan hareketle isme özgü kısmın; “elif”, “bā”, “kāf”, “eyyu”, “'an”, “fi”, “min”, “muz”, “vāv”, “vey”, “yā”, “ḥalā”, “'ada”, “rubbe”, “'ala”, “leyte”, “lāte”, munzu, “ke'enne”, “le'alle”, “lākinne” harflerini içerdiği ve onların büyük oranda harf-i cerlerden oluşup isim çerçevesinde ilgili sınırlar içinde görev yaptığı ortaya çıkmaktadır. Örn: Zehebtu ile'l-cāmi'ati/ذهبت إلى الجامعة. Bu cümledeki son lafız “ilā” sebebiyle mecrurdur (*mecrūr*). “Ke'enne el-cevve gāimun/كأن الجو غائم/م” ifadesinde de “ke'enne” isme gelip onu “el-cevve” şeklinde mansup (*mansūb*) yaparken haberi “gāimun” biçiminde merfu (*merfū*) bir konuma sokmakta, böylelikle onun fiile benzeyen bir harf olduğu kavranmaktadır.

Fiillere mahsus harfler ise gerek amel-eden ve cezm³ yapan türü ile gerekse teneffüs harfî olarak bilinen ve amel-etmeyen türüyle sadece bu yapıların başına gelir, yalnızca onlar üzerinde çalışır. Bu grup da fiilin bir parçası olmak veya olmamak ihtimali ile karşı karşıyadır. Eylemin bir cüzü olanlar 'amel' vasfını yitirir, bağımsız varlıklarını koruyanlar ise cerr yapan harfleri ve kısmen de “nasp” (*nasb*) durumunu sağlayan “Enne el-Maşdariyye” ve türevlerini andırır. Fiilleri nasp haline sokmaya hak kazanması da ancak ve ancak onlara benzemesinden hareketle gerçekleşmiştir.

¹ El-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dân'î*, s.25

² *Hurufu'l Meânî beyne'l Edâi'l-Luğavî ve'l Vazîfeti'n-Nahviyye*, s.29

³ İbrahim Kalîfî, *Kıssatu'l Îrâb*, s.317

Zira böylesi bir ortaklık bulunduğu varsayılmassa bu harflerin cezme dönük çalışması daha doğru olur. Bu harfler, şunlardır: Kād, lem, len, sevfe, iza, izma, lemmā...¹

Müşterek harfler ise hem isimlere hem fiillere müdahale etmektedir, yani sadece isimle veyahut salt olarak fiille çalışmamaktadır. İki tür de bu harflere ortak olduğu için onlar “müşterek” olarak adlandırılmaktadır. Bu harfler: hemze², tā (et-tāu), fā (el-fāu), lām (el-lām), vāv, yā, nūn, el, in, en, bel, key, lev, lā, mā, hel, hā, summe, elā, emā, ḥattā, em, ev, el-ha. Atıf harfleri³ (vāv, fā, summe) ve istifham hemzesi de isim ve harfe müdahale konusunda ortaktır.⁴

Harflere dahil olan harfler bağlamında “lam”dan ve atıf yapısında kullanılan diğer unsurlardan bahsetmek mümkündür. Misalen “لَإِنْ جَاءَ زَيْدٌ لَأَكُلَ مِنْهُ” (Zeyd gelirse muhakkak ondan yer) cümlesi ele alındığında “lām”ın in eş-şartiyyeye yani harfin başına geldiği görülür. Bu ilgili harfin “El-mālu li-Zeydin” (Mal, Zeyd'indir) yargısında ve “لِيُنْفِقُ ذُو سَعَةٍ مِّن سَعَتِهِ”⁵ ayetinde tanık olduğu gibi farklı kullanımları bulunur, son iki örnekte lam, sırasıyla isim ve fiilin başına gelmiştir.

ب gibi fiile dahil olmayıp harf ve isme gelen harfler de vardır. Söz konusu harf, açık ismi etkiler ve örneğin مَرَرْتُ بِزَيْدٍ (Zeyd'e uğradım) denir. Yine Yüce Allah'ın (أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى) buyruğunda⁶ olduğu gibi harflerin önünde bulunur.

İstifham hemzesi isimlere ilaveten fiil ve harflere müdahale eder. Örn: أَخْرَجْتُ؟ Burada “ḥarace” eyleminin başına gelen hemze edatlara da dahil olabilir. Örn: هَذَا أَحْمَدُ؟ Bu noktada ism-i işaret olan “hāzā”nın önünde bulunup onun ve diğer parçanın anlamını etkilemiştir.

Müşterek harflerden bir grup, fiil ve harfe karışır ancak yakınında yer alarak ismi etkilemez. Bunlardan biri de “Lemmā”dır, şu ayetler onun bu işlevine misaldir:

كَلَّا لَمَّا يَفْضُ مَا أَمْرَهُ⁷

(فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْقَاهُ عَلَىٰ وَجْهِهِ فَارْتَدَّ بَصِيرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ)⁸

¹ el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dân'i*, s.25

² Abdurrahman en-Necdî, *Mu'cem Hurufu'l-Meânî fi'l Kur'âni'l Kerim*, s.84

³ Ali b. Muhammed, el-Harvî, *el-Ezhiye fi ilmi'l Hurûf*, inceleme: Abdu'l Muîn el-Mulevvehî, s.11-21

⁴ Talak , 7

⁶ Alak , 14

⁷ Abese , 23

⁸ Yusuf , 96

Nahivciler, ihtisas harfleri denen grubun (el-ḥurūf el-muḥtaṣṣa) sadece isme veya fiile müdahale edebileceğini belirtmektedir. Bir başka deyişle harfin iki gruptan birine özgü olması gerekmektedir. Ayrıca bazılarınca ihtisas için bağımsız varlık ve amel-şartı koşulmakta, amel-etmeyen harfler bu kategoride görülmemektedir.

İncelemeler neticesinde söz konusu iki grup dışında ¹“كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ” ve ²“تَذَكَّرَ”³“كَلَّا إِنَّهَا” “Kellā” benzeri harflerin varlığına rastlanmaktadır. Sadece vâvu'l-ḳaseme mahsus olan “iy” harfini de bu sınıfta saymak mümkündür. Yunus 53. Kuran'dan sunulan şahitte;

(وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقُّ هُوَ قُلْ إِي رَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ) gözlemlendiği gibi ilgili yapı vâvu'l-ḳasemden önce yer almaktadır.³

1.4.5. Yapılarına Göre Harflerin Taksimi

Daha önce söylendiği gibi harfler tamamen mebnidir, bu özelliği ile isim ve fiillerden ayrılmaktadır. Zira gerek isimlerin gerekse fiillerin mebni/*mebnī* (mazi fiil vs) ve mu'reb olanları (tevkīd nūnu içeren fiiller) bulunmaktadır.⁴ Harflerin tamamı mebnidir, öyleyse peki harfler ne üzerine bina edilmektedir? el-Murādī konuya ilişkin şöyle demektedir: “Harflerin hakkı, sükûn üzerine bina edilmektir, onlardan bir hareke üzerine yapısı temellendirilenler, ya kendinden önceki harfi sesletmek ya sükûnla başlaması imkânsız tek bir harften müteşekkil için böyle kurulmuştur.”⁵

Harflerin tümünün; cerr, atıf, şart, istifham, tenbih, istikbal, ism-i mevsul harflerinin mebni olduğu bilinmektedir. Mu'reb olan bir türünü bulmak olanaksızdır, harfler bütünü itibarı ile mebnidir, ayrıca asli anlamlarına ek olarak bağlamdan anlaşılan yan manaları mevcuttur.

Derinlemesine okuma ve takip aracılığıyla harflerin bütün hareketleri kabul ettiği ortaya çıkmakta; damme, fetha ve kesra üzerine yapılandırılan çeşitlere ek olarak sükûn üstüne bina edilmektedir. Bu özellik ışığında sergilenen taksime göre meydana gelen bölümler şunlardır:⁶

¹ Fecr, 17

² Abese, 11

³ Abdullah Hasan b. Abdullah, **Hurufu'l Meânî beyne'l Edâi'l-Luğavî ve'l Vazîfeti'n-Nahviyye**, s.29

⁴ Radiyyu'd-Dîn Muhammed b. el-Hasan, **Şerhu'r-Radiyyî Likifayeti Ibni'l Hâcib**, s.39

⁵ el-Muradî, **el-Cenâ'd-Dânî**, s.25

⁶ **Hurufu'l Meânî beyne'l Edâi'l-Luğavî ve'l Vazîfeti'n-Nahviyye**, s.31-32

- a. Sükûn üzerine bina edilenler:** Çoğu elif üstüne temellendirilmişlerdir. Hattā, eyyumā, emmā, ella, illā, izmā, eyā, immā, elā, heyyā, 'alā, 'adā, ḥalā, ne'am, ceyri, celel, belā, ecel, yā, vey, vā, hel, mā, min, ḥāṣā, kellā, lākin, lemmā, levlā, levmā, hellā, lemmā el-muḥaffefe, tāu't-te'nis, ey, iy, em, el, ev, en, in, men, bel, 'an, fi, ḳad, key, lem, len, lev, mehmā, ilā, izen, izmā, ellā, illā, emmā.
- b. Fetha üstüne kurulanlar:** Hemze, tau'l-ḳasem, es-sīn, el-fāu, el-kāf, el-lām, el-vāv, en-nūn, summe, rubbe, sevfē, lāte, leyte, inne, enne, ke'enne, le'alle, lākinne
- c. Kesra üzerine temellendirilenler:** el-bāu, el-lām (harf-i cerr olması halinde)
- d. Damme üstüne bina edilenler:** Mim harfi ile başlayan muz: Mā ra'eytuhu muz sā 'atāni: Onu iki saattir görmedim.

1.4.6. İ'māl (Amel-Etme) ve İhmāl (İhmal Edilme) Yönlerinden Harflerin Taksimi

Bu ölçüte göre harfler ikiye ayrılır:¹

Amel-eden harfler i'rāb hareketlerini belirlemede etkili unsur sayılır, kelimeleri mecrūr, merfū', manşüb ve meczūm yapar. Amel-etmeyen türler ise cümlelerin i'rābına tesir etmez ve bu noktadan hareketle “muḥmele” adını alır. Bu bağlamda “amel” kavramı ile dilbilgisi/i'rāb açısından farklı bir durumun oluşması anlatılmak istenmektedir. Yoksa her harfin geldiği sözcükler üzerinde anlam ve vazife bakımından birtakım müdahaleleri bulunmaktadır. Nahivciler, amel-eden harflere “ihtisas harfleri” (el-ḥurūf el-muḥtaṣṣa) demektedir. Yani söz konusu grup, isim veya fiillere özgüdür ve bu vasfı ile onlar üzerinde tesire sahiptir.

İbnu'l-Enbārī, mu'mel-(amel-ettirilen/çalıştırılan) türlere cerr ve cezim harflerini örnek vermektedir.²

Bunlardan harf-i cerler, isimleri cerr durumuna sokarak onlar üzerinde amel-etmektedir. Örneğin Harace et-talibu min el-camiati cümlesinde “min” kendisini izleyen isim olan el-camia kelimesini kesra ile harekelendirmektedir. Cezim harfi olan “lem”, de mu'meldir. İbn Mālīk, bu noktada şöyle demektedir:

¹ Mustafa el-Galayinī, Cāmi'ud-Durūsi'l Arabiyye, inceleme: Ahmed Cād, s.557

² İbnu'l Anbarī, Esrāru'l Arabiyye, s.28

Amel-Eden Harfler: El-bāu, et-tāu, el-kāf, el-lām, el-vāv, in, en, 'an, key, lem, len, lev, lā, men, min, mā, 'adā, rubbe, 'alā, leyte, munzu, inne, izma, illā, eyyumā, hattā, ḥāṣā, ke'enne, le'alle, lemā, levlā, lākin.

İhmal Edilen Harfler: Kelimelerin sonunda hareke değiştirmeyen, yeni bir i 'râb durumu oluşturmayan türdür.² Bu grup gerek isme gerek fiile dâhil olan müşterek harflerendir ve şu üyeleri içerir: Hemze, elif, es-sîn, el-fâu, el-kāf, el-lām, el-vāv, el-yāu, en-nūn, el, hellā, em, ev, ey, iy, bel, ḳad, hel, ecel, belā, cevri, ne 'am, ṣumme, sevfe, lāte, elā, ellā, illā, immā, hattā, kellā, lākinne, le 'alle, lemmā, levlā.

Bazen Muhmel-Bazen 'Āmil Olan Harfler: Söz konusu sınıf, bazen belirli bağlamlarda amel-ederken diğer zamanlar çalışmaz.³ Et-Tāu harfi bu kategoride gösterilebilir, o yemin için kullanıldığında ismi cerr yaparken, hitap ta'sı olduğunda ihmal edilir. Tāu'l-ḳaseme misal olarak (قَالَ تَاللَّهِ إِنْ كِدْتُمْ لِتُزَيِّبُوا عَلَيَّ الْحَقَّ لَأَخَذَنَّ بِالَّذِي نَعِدُهُ)⁴ ayeti verilebilir. Burada ilgili harf yemin bildirmekte ve kendisini izleyen isim olan lafza-i celali, “Allah” ifadesini mecrūr hale getirmektedir. Ancak başka zamanlarda dişilik (et-te'nīs) anlatan tür olarak sözcüklerde yer aldığı “muhmel” sayılmaktadır.⁵ Örn: (فَامَتْ هِنْدُ . Hind ayağa kalktı) Bu cümlede fiilde yer alan et-tāu, failin müennes olduğunu vurgulamakta ancak amel-etmemektedir.

Harfler arasında amel-eden türler; harf-i cerrleri, muzari fiili naspeden yapıları, tek bir fiili cezmeden sınıfları ve iki fiili birden cezmeden “in” ve “izma”yı, lā en-nāfiye dahil ismi manṣūb, haberi merfū' biçime dönüştüren fiili andıran yapıları (inne ve türevleri), mā, lāte ve leyse benzeri “in”i (ismi ref eder, haberi naspeden) kapsamaktadır.⁶

Muhmel-Harfler: الْهَمْزَةُ الْأَلِفُ، السِّينُ، أَلِفَاءُ، أَلْبَاءُ، أَلٌ، أَمْ، أُو، أَيُّ، إِي، بَلٌ، قُدْ، هَلْ، هَا، وَ، وَيُّ، يَا، أَجَلٌ، بَلَى، نَعَمْ، جَبْرِ، جَلٌّ، تُمْ، سَوْفَ، هَيَّا، أَمَا، أَيَا، أَمَا، كَلَّا، لَكِنَّ، لَوْمًا، هَلَّا

Hem muhmel-hem mu'mel-olarak değerlendirilen harfler:

¹ Abdullah b. Salih el-Fevzân, *Defil es-Sâlik ile Elfiyyeti b. Malik*, I, s.33

² Mustafa el-Galayinî, *Câmi'ud-Durûsi'l Arabiyye*, s.557

³ el-Mâlikî, *Rasfu'l Mebânî*, s.271

⁴ Saffat , 56

⁵ el-Mâlikî, *Rasfu'l Mebânî*, s.227

⁶ Abdullah b. Salih el-Fevzân, *Defil es-Sâlik il Elfiyyeti b. Malik*, s.217

البَاءُ، الْكَافُ، اللَّامُ، الْمِيمُ، الْوَاوُ، إِنَّ، أَنْ، عَنْ، لَوْ، لَا، مِنْ، مَا، لَاتَ، أَلَا، إِلَّا، حَتَّى، لَمَّا، لَوْلَا¹

1.4.7. Harflerin Lafız ve Mana ve Hükümleri Değiştirmesine Göre Taksimi

İbnu'l-Enbari (*İbnu'l-Enbārī*) harflerin kendisiyle amel-edilen ve edilmeyen olmak üzere başlıca iki sınıfa ve ikinci olarak altı bölüme ayırdığı kanaatindedir, ilgili standardın esas alınmasına bağlı olarak ortaya çıkan bazı türler şunlardır:²

- a. **Lafız ve anlamı değiştirenler:** “Leyte” ve benzeri yapılarıdır. Örn: “Leyte Zeydun muntalīkun/لَيْتَ زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ”. Söz konusu harf, bu bağlamda fiillere benzemekte, isim cümlesine girip mübtedayı nasp etmekte, haberi ref durumunda bırakmaktadır. Ayrıca temenni bildirerek telaffuzun yanında sözün anlamını da değiştirmektedir.
- b. **Lafzı farklılaştıran ancak anlamı etkilemeyenler:** Bu noktada “inne” harfi örnek verilebilir. Söz gelimi “إِنَّ الْجَوَابَ لَرَدٌّ” / İnne el-cevābe rāddun” dendiğinde burada “inne”, ismi nasp eder, haberi ref haline sokar yani iki i'rāb alametini etkiler ancak manaya tesiri olmaz ve onu sadece pekiştirir. Te'kīd ise bir şeyi güçlendirmek ve daha fazla belirtmektir ancak değiştirmek demek değildir.
- c. **Manayı değiştiren ancak lafza müdahale etmeyenler:** Bu harflere misal olarak “hel” anlatılabilir. Örneğin “هَلَّ الْحَجَّاجُ قَادِمُونَ؟” sözünde ilgili harf, doğru veya yanlışlık ihtimali barındıran yargı/haber olan هَلَّ الْحَجَّاجُ قَادِمُونَ ifadesini, böyle olasılıklar bildirmeyen bir soruya dönüştürür. Ancak önceki biçimiyle mübteda ve haberden oluşan bir isim cümlesi olan bu parçanın hareketlerini farklılaştırmaz.
- d. **Anlam ve lafzı başkalaştıran ancak hükmü olduğu gibi koruyanlar:** El-lām bu türde kullanılabilir: Mesela “لَا يَدِي لِرَيْدٍ” (Zeyd'e ait iki el-bulunmamaktadır) cümlesi ele alındığında lam'ın açık ismin hareketini değiştirdiği ve cümleyi ihtisas içerecek yeni bir kalıba soktuğu anlaşılır. Fakat söz konusu harf-i cerrin varlığı yahut yokluğu “yedeyye” kesitinde nūn'un düşmesi ile ifade edilen hükmü etkilemez, nūn iki halde de mahzūftur.

¹ Hurufu'l Meānî beyne'l Edāi'l-Luġavî ve'l Vazîfeti'n-Nahviyye, s.33

² İbnu'l Anbarî, Esrârü'l Arabiyye, s. 29-30

e. Anlam ve lafza dokunmayıp hükmü değiştirenler:

(إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَتَشَهُدُ بِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لِرَسُولِهِ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ)¹

Münafikun Sûresi 1. ayette geçen lām bu şekildedir, anlam ve lafız üzerinde tesir etmezken fiili amelden alıkoymaktadır.

f. Lafız, anlam ve hüküm üzerinde bir yenilik oluşturmamaları: Zaid harfler bu kabildendir. ²(فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ) “mā” burada tevkid için cümleye katıldığı için kendisinin ifadeden çıkarılması anlam, hüküm veya lafzı değiştirmez yani söz konusu kesit “Febiraḥmetin min Allāh” ile aynı manadadır.

Geçen bilgilerden anlaşıldığı gibi ve önceki bölümlerde detaylı olarak açıklandığı üzere nahiv alimleri mana harflerini taksim etmeye yarayan belirli standartlar oluşturmuş ve bu ölçütleri uygulayarak farklı kategorilere ulaşmıştır.

¹ Münafikun , 1

² Âli İmran , 159

İKİNCİ BÖLÜM

2. HARF-İ CERLERİN ANLAMLARI GÜÇLENDİRMEDEKİ ETKİSİ

2.1. ÂL-I İMRAN VE NİSA SÛRELERİ ÜZERİNDEN İÇİNDE HARF-İ CER BULUNDURAN BAZI AYETLERE VE HARFLERİN ÇEŞİTLİ MANALARINA ÖRNEKLER

A) (إلى) **harf-i ceri**: İntihâü'l-gâye yani bir şeyin, yönünü, üst sınırını bildirir.

I. Âl-i İmran Sûresi

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَعْتٌ بَلَّغُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ ۖ وَبِئْسَ الْمِهَادُ¹

Ayette, إلى harfi ile mekânsal bir sınır anlatılmaktadır: Cehennemin, onların toplandıkları ve götürüldükleri son nokta olduğu açıklanmaktadır. (إلى) harfi ceri burada Âlusi'nin de dediği gibi akla ilk gelen manası ile kullanılmıştır. Cehennem, onların toplanıp nakledildikleri nihai varış yeridir. Diğer bir görüşe göre bu harf-i cer في (-de, -da) harfi vazifesindedir. Bu takdirde ayetin manası “cehennemde toplanacaklardır” olur. Buradaki ayet bir önceki ayete vurgu mahiyetindedir. Kâfirlere karşı zaferin, mal ve evlattan yararlanmaksızın meydana geleceği, onlara mal ve evlatlarının fayda sağlamayacağı hatırlatılmıştır. Cehennemde toplanmalarının nedeni ise onların oraya yakıt olmalarıdır. (Yani cehennemi hak edecek ameller işlemiş olmaları sebebiyle orada toplanmışlardır).²

¹ Âl-i İmran, 12

² Tefsirü'l Âlusi, II, s. 438

II. Nisa Sûresi

(وَابْتَلُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَن يَكْبَرُوا ۗ وَمَن كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ ۖ وَمَن كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ ۗ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ ۗ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا)¹

İki noktada da (فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ) (فَادْفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ) harfi kullanılmış, böylelikle emir kipi vasıtasıyla yetimlerin evlilik çağına erişmeleri durumunda onların mallarının başkalarına değil bizzat onlara verilmesine işaret edilmiştir. Bu ayet-i kerimede yetimlerin mallarının son nokta olarak kendilerine verilmesi (إلى) harfinin yinelenmesi ile kesinlik kazanmıştır. Zemahşerî der ki: *Eğer bana bu sözün dizilişi nasıl olur diye sorarsan, derim ki: Esas cümleler (فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ) kısmına kadar devam eder. (حتى) harfinden sonra başlar. Ayetinden başında verilen emrin yani yetimleri sınamanın gayesini ve sınırını bu kısım belirlemektedir... (حتى) harfinden sonra farklı cümleler gelmektedir. Şairin dediği gibi:*²

فَمَا زَالَتْ الْقَتْلَى تَمْجُ دِمَاؤَهَا ... بِدِجْلَةٍ حَتَّىٰ مَاءٌ بِدِجْلَةٍ أَشْكَلُ

Maktüllerin kanı akmaya devam ediyor ... Hatta dicle nehrinin suyu değişti.

Hattâ'dan sonraki cümle, şart cümlesidir, çünkü "evlilik çağına gelirlerse - حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ" şeklinde bir şart fiilini içermektedir. Eğer onlarda olgunluk bulursanız – (فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا) ifadesi ise birinci şart cümlesine cevap niteliğindedir. Sanki burada şöyle denmektedir: Yetimleri

¹ Nisa, 6

² Şair Cerir İbnü Atıyyâ, İbnü Selâm el-Cemhi, Tabâkatü fuhûli Şû'ârâ, I, s. 65

olgunlaşana kadar deneyin, onların hakları olan malları siz onların olgunlaştığına inandığınızda kendilerine teslim edin.¹

B) (الباء) harfi ceri: Sebebiyet ve ilsâk manasında kullanılmıştır.

I. Âl-i İmran Sûresi:

(وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ)²

Zemahşerî'nin açıklamasına göre burada zamir müteşabihata dönmektedir, yani ilimde kökleşenler, müteşabihlere iman ettiklerini beyan ederler.³ (الباء) harf-i ceri ilimde köklü insanların ister muhkem ister müteşabih olsun yüce Allah'ın indirdiği ayetlere gönülden inanacaklarını, imanlarının bütün ayetlerle uyumlu olacağını göstermektedir.

(كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا)⁴

Âlusi'ye göre (الباء) harf-i cerinin buradaki anlamı sebebiyettir. Sebebiyet ise burada vurgu amaçlı kullanılmıştır. Âlusi şöyle demiştir: “Ondan sebeple veya onu sebep göstererek yalanladılar.”⁵

(وَاللَّهُ بِصِيرٍ بِالْعِبَادِ)⁶

Âlusi'nin dediğine göre buradaki mana şudur: Yani onların halinden ve fiillerinden haberdardır. Bu yüzden iyilik yapana mükafat kötülük yapana ise ceza verir.⁷

II. (الباء) harfi ceri Nisa Sûresinde kelimenin aslına ilsak anlamında gelmiştir.

¹ el-Keşşâf, I, s. 505

² Ali İmran, 7

³ el-Keşşâf, I, s. 255

⁴ Ali İmran, 11

⁵ Tefsirü'l Âlusi, II, s. 437

⁶ Ali İmran, 15

⁷ Tefsirü'l Âlusi, II, s. 448

(مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَىٰ بِهَا أَوْ دَيْنٍ)¹

Beğavi şöyle demektedir: “Ali B. Ebu Talip şöyle buyurmuştur: ‘Şüphesiz sizler ölen kişinin borçlarını araştırmadan önce vasiyetini okuyorsunuz, halbuki Resulullah (sav) vasiyete bakmadan önce borçların tespit edilmesini ve ödenmesini emreliyordu.’ Borcun vasiyete takdim edilmesi üzerine ittifak vardır. Ayette "ev" harfi, birliktelik anlamındadır, sıra ve tertip bildirmez. Mirasın vasiyet veya borçtan sonra olması gerektiği beyanının anlamı şudur: eğer bir borç veya vasiyet varsa öncelikle onlar işleme konur daha sonra miras dağıtılır.”²

(مَنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ)

(مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ)

(مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَىٰ بِهَا أَوْ دَيْنٍ)³

Bu ayetlerde durum Nisa Sûresi'nin 11.ayetinde olduğu gibidir.

(فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً)⁴

Âlusi'nin vurguladığı üzere mana şudur: Hangi kadınla olursa olsun, helal yolla evlenip fayda elde ettiğiniz kadınlara onun gereği olan mehri veriniz.⁵

C) (على) harf-i ceri:

I. Âl-i İmran Sûresi'nin bazı ayetlerinde isti'la/yücelik manasındadır.

(فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسَلْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ ۗ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ أَأَسَلْتُمْ ۗ فَإِنْ أَسَلْتُمْ

فَقَدْ اهْتَدَوْا ۗ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ ۗ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ)⁶

¹ Nisa, 11

² Tefsirü'l Bağavi, II, s. 178

³ Nisa, 12

⁴ Nisa, 24

⁵ Tefsirü'l Âlusi, IV, s. 14

⁶ Ali İmran, 20

Taberi'nin dediği gibi ayetin yaklaşık manası şudur: Eğer senin onları davet ettiğin tevhid, ihlas ve haktan yüz çeviriyorlarsa bil ki sen sadece benim elçimsin ve sadece kullarımı uyarmakla ve emrettiğim ibadeti eda etmekle mükellefsin.¹

Ayet-i kerimenin pek çok ilahi emir ve yönlendirme içermesine karşın dikkatle bakılmasına rağmen burada üstünlük manasına gelen herhangi bir noktanın bulunmadığı anlaşılmıştır. Fakat mesele yüce Allah'ın elçisi yoluyla dini insanlara iletme gibi büyük ve ilahi bir sorumluluk olduğu için üstünlüğe delalet eden bu harf kullanılmıştır.

(إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)²

İbn Adil'in tefsiri şöyledir: “Allah (azze ve celle) istediğime mülkü verir istemediğimden de mülkü alırım, istediğimi aziz kılar, istemediğimi de zelil ederim” meÂl-indeki cümlelerin sonuna her şeye gücünün yettiğini vurgulamak için “Şüphesiz ki sen her şeye kadirsin” ifadesini eklemiştir.³

II. Aynı şekilde Nisa Sûresinin bazı ayetlerinde üstünlük/isti‘la manası ile gelmiştir.

(إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا)⁴

Taberi'ye göre (Sizin üzerinize- عليكم) sözüyle (يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُم) ey insanlar rabbinizden korkun) ifadesine muhatap kılınan insanlar kastedilmektedir. Araplar eğer muhatap ve gaip siğasının (TDK'ya göre sıyga) ikisinin de kullanılma ihtimalivarsa muhatap siğasını esas almaktadır. Taberi, ayetteki istila harfinin; Allah'ın insanları

¹ Tefsirü Tâberi, VI, s. 283

² Ali İmran, 26

³ İbni Adil, Tefsirü'l lübbâb, IV, s. 11

⁴ Nisa, 1

kuşatan denetiminin bütün cihetleri kapsayıp yukarı yönünü içerdiğini hatırlatmak üzere kullanıldığını ve böylelikle anlamın pekiştirildiğini düşünmektedir.¹

D) “ عن ”harfi ceri:

I. Âl-i İmran Sûresi'nin bazı ayetlerinde "mücâveze" manasında kullanılmıştır.

(خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ)²

Yukarıda geçen ayetin anlamı şudur: *Onlar orada ebedi kalacaklardır, onlardan azap hafifletilmeyecek, onlara da asla bakılmayacaktır.* Zalimlerin üzerine Allah'tan asla mühletlendirme, gecikme olmayan ve uygulama zamanı açısından erteleme, öteleme yahut durdurma imkanı bulunmayan ebedi bir azap inmiştir. Bu azabı aşmak muhtemel değildir. (Onun için bu harf-i cer kullanılmıştır.) Onlara bakılmayacak, itibar ve değer verilmeyecektir. ‘An harf-i cerinin geçtiği cümle, irap bakımından 'müste'nefe' ya da hal üzerine mahallen nasp durumundadır.³

II. Nisa Sûresinde "mücâveze" manasına gelen bir örnek.

(...فَإِنْ طَبِنَ لَكُمْ عَنِ شَيْءٍ مِّنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَّرِيئًا)⁴

Manası: Ey erkekler, kadınlarınız hakları olarak onlara verdiğiniz mehirlerinden size bir şeyler bağışlarsa ve bunu gönül rızası ile o parçadan vazgeçerek, onu aşarak yaparlarsa bu takdirde onların malından yemenizde bir sıkıntı yoktur. Rahatlıkla onu kullanabilir, yiyebilirsiniz.⁵

¹ Tefsirü Tâberi, VII, s. 523

² Ali İmran, 88

³ Âlusi, Tefsirü'l Alüsi, III, s. 120

⁴ Nisa, 4

⁵ Tefsirü Tâberi , VII, s. 555 ve "Hâşiyetu Muhyiddin Şeyhzâde ‘alâ Tefsiri'l Beyzâvi", II, s. 10

E) "في" harfi ceri:

"Zarfiyyet" manasında gelmektedir.

I. Âl-i İmran Sûresi:

(إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ)¹

Âlûsî'ye göre في kelimesi mahzup bir kelimeye müteallik olup Allah Tela'ya hiçbir şeyin gizli kalmayacağı şeklindeki menfi manayı güçlendirmektedir. Yani böylece mana şu şekilde olmaktadır. Kainatın neresinde bulunursa bulunsun var olan hiçbir şeyin durumu Allah'a gizli kalmaz. Gizli kalmamak tabiri bilmek tabirinden daha güçlü bir üsluptur.² Burada harf-i cerin delaleti ile yeryüzünün altında ve gökyüzünde saklı olan her şeyin Allahın bilgisi dahilinde ve O'nun ilmiyle kuşatılmış olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Razi de böyle bir üslupla Allah'ın ilminin mükemmel olduğuna işaret edildiğini söylemektedir..³

II. Nisa Sûresi:

(إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا)⁴

Sadı'ye göre ayetin anlamı şudur: Onların yedikleri şeyler ateştir ve bu ateş midelerinden geçerek iç organlarını kavurur, bu ateşi midelerine kendi fiilleri ile sokmuşlardır.⁵

¹ Ali İmran, 5

² Tefsirü'l Âlûsi, II, s. 415

² Tefsirü'r Râzi, IV, s. 101

³ Nisa, 10

⁴ Tefsirü's Sâdi, s. 177

⁵ Ali İmran, 11

⁶ Tefsirü Tâberinin , VI, s. 223, ve Tefsirü'l Âlûsi, II, s. 437

Âlûsî, “Şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar” ayeti hakkında tafsilatlı şerhler sunmuş, karınlarını haramla tıka basa dolduranların bu şekilde tabir edileceğini vurgulamıştır.

F) “الكاف” harfi ceri:

Benzetme (teşbih) manasında kullanılmaktadır.

I. Âl-i İmran Sûresi:

(كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَآخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ)¹

Firavun’un sünnet ve adetlerinde olduğu gibi... Ayette geçen دأب alışkanlık ve durum, yılmamak ve sebat etmek, büyük çaba harcamak manalarına gelmektedir. Söz konusu kişiler küfürde ısrarları ve azabı hak edişleri bakımından Firavun’un taraftarları ile benzeşmektedir. Harf-i cer ve onun etkilediği kelime (car ve mecrur); mahzûf bir haberin mübtedasıdır.²

(وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَى)³

Zemahşerî’nin dediği gibi mana şudur: Talep ettiği erkek yavru ona bahşedilen kız gibi değildir.⁴

II. Nisa Sûresi:

(إِذَا فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً)⁵

Ayetin manası Şevkanî’nin izahına göre şöyledir: (كخشية الله) kısmı hazfedilmiş mastarın sıfatıdır. Yani takdir şu şekildedir: يخشون خشية كخشية الله (Onlar Allah’a karşı

³ Ali İmran, 36

⁴ el-Keşşâf, I, s. 385

⁵ Nisa, 77

duyulan korku/haşyete benzeyen bir korku-haşyetle insanlardan korkmaktadır.) Yahut bu kısım haldir, böyle değerlendirildiğinde cümle şu anlamı kazanır: Onlar Allah'tan korkanlara benzemektedir. Bu ihtimalde mastarı meful üzerine muzaf olur.¹

G) “اللام” harfi ceri:

Hak etmek (istihkak) manasında kullanılmıştır.

I. Âl-i İmran Sûresi:

(إِنَّ الدِّينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ)²

Âlûsî, “lâm” harf-i cerinin istihkak manasını bildirmek üzere kullanıldığını ve Bakara Sûresi'nin yedinci ayetinin : (حَتَّمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ) tefsirinde bu manayı verdiğini söylemektedir.³

II. Nisa Sûresi:

(لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا)⁴

Taberî'nin dediği gibi; ayetin manası *Allah'ın kelimünde ölenin mirasında erkek ve kız çocuklarının hissesi bulunmaktadır, az olsun çok olsun kişinin geride bıraktıkları malda evlatlarına belirlenen ölçülerde paylar düşmektedir.*⁵

H) مِنْ Harf-i Cerri:

مِنْ harf-i cerin manalarından biri başlangıç (ibtidâ) manasıdır. Örnekler:

I. Âli İmrân Sûresi'nde;

(مِنْ قَبْلِ هُدَى لِلنَّاسِ)¹

¹ Fethu'l Kadîr, I, s. 737

² Ali İmran, 4

³ Tefsirü'l Âlûsi, I, s. 135

⁴ Nisa, 7

⁵ Tefsirü Tâberinin , VII, s. 597

Muhammed Abdülhâlık Uzeymâ, ayette geçen ve قَبْلُ – بَعْدُ kelimelerinden önce gelen مِنْ harfi ile ilgili Alimlerin ihtilafa düştüğünü aktarmaktadır. Cumhur, bu harfin başlangıç manasına geldiğini söylemektedir. Onlara göre bu harf, zaman ifade eden mana ve kavramlara karşılık gelmez. Dolayısıyla cumhura göre, قَبْلُ – بَعْدُ harfleri mahza zamana bağlı değildir; aksine bunlar, zamana sıfat olan harflerdir. Radî ise مِنْ harfinin, فِي (-da-de) manasında olduğunu söylemektedir.²

İbn Kesîr ise konuyla ilgili şöyle demektedir: مِنْ قَبْلُ (daha önce) terkibi, ‘bu Kur’ân’dan önce’ anlamına gelmektedir. هُدًى لِلنَّاسِ ibaresi ise ‘onların zamanında’ anlamındadır.³

II. Nisâ Sûresi'nde;

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا⁴
(وَنِسَاءً)

Ayette üç yerde (مِنْ نَفْسٍ, مِنْهُمَا ve مِنْهَا) مِنْ harfi geçmektedir.

Manası ile ilgili İbn Kesîr şöyle demektedir: Allahü Teâlâ, bu ayette yarattığı kullarına kendisine ibadet etmelerini emretmektedir. Bu ibadet, kendisine ortak koşulmadan yapılan ibadettir. Aynı şekilde kendilerini tek bir candan yarattığını ifade ederek kudretine dikkatleri çekmektedir. Bu can, Âdem (as)’dir. وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا ibaresinden kasıt Havvâ (as)’dır. Âdem (as) uyuduğu sırada Havvâ, onun sol omurgasından yaratılmıştır. Uyandığında onu gördü, bunun üzerine onu beğendi. Böylece ona yakınlaştı, Havvâ da kendisine yakınlaştı.⁵

¹ “Daha önce insanlara doğru yolu göstermek üzere” (Âli İmrân, 4)

² Ayrıntılı bilgi için bkz: **Dirâsât li-Üslûbi'l-Kur’âni'l-Kerîm**, III, s. 322

³ **Tefsîrû İbn Kesîr**, II, s. 5

⁴ Nisa, 1

⁵ **Tefsîrû İbn Kesîr**, II, s. 206

İbn Kesîr, ayetin devamı ile ilgili şu yorumda bulunmaktadır: Allahü Teâlâ'nın, “وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً” ifadesi, Âdem ve Havvâ'dan, her ikisinden birçok erkek ve kadın saçtığı (doğurduğu) manasındadır. Bu insanları mesleklerine, özelliklerine, renklerine ve dillerine bağlı olarak dünyanın her bir tarafına yaydı. Ahiret gününde de dönüş ve insanların mahşerde huzurunda toplanması ona olacaktır.¹

İ) (و) harfi:

Murâdî, vâv harfinin zahir isimleri cer ettiğini ve ب harfinin bir dalı olduğunu aktarmaktadır. Nahivcilerden çoğu kişi vâv harfinin ب harfinden bedel olduğunu söylediklerini aktarmaktadır. Murâdî'ye göre iki harfin mahreç ve mana yönüyle benzer olmaları, dudak harfleri olmaları ve ب harfinin ilsâk, vâv harfinin de cemi için olması nahivcilerin bu iki harfin benzer olmasına dair getirdikleri delillerdir. Nahivcilere göre muzmarın başına vâv harfi gelmemektedir. Çünkü izmâr, manaları aslına geri çevirir.²

I. Âli İmrân Sûresinde:

(وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرِ)³

Ayetin manası ile ilgili Âlûsî şu izahatı yapmaktadır: Sabretmeden ve takva dışında hareket etmeden başlarına gelen şeyden sonra sabredip takvada bulunmanın doğuracağı neticeleri açıklamaktadır. Bu şekilde Allahü Teâlâ'yı hatırlatmayı gerektiren şeyleri dile getirmekle O'na tevekkül edilmesinin gereğini vurgulamaktadır.⁴

¹ Tefsîrû İbn Kesîr, II, s. 206

² el-Cenâ ed-Dânî, I, s. 25

³ “Andolsun ki Allah size, zayıf ve çaresiz iken Bedir'de de yardım etmişti.” (Âli İmrân, 123)

⁴ Tefsîrû el-Âlûsî, III, s. 190

(وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ)¹

Ayetle ilgili İbn Âşûr şunu demektedir: Ayette geçen vâv harfi, atıf ya da hâliyye vâv'ıdır. Ayette, son derece veciz bir şekilde muhataplara mesaj verilmiştir. Bu şekilde ayetteki mesajın öğüdü, mazereti, kınamayı bir arada içermesi amaçlanmıştır.²

II. Nisâ Sûresinde Kasem Vâv'ı:

(فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ)³

Zemahşerî şöyle demektedir: فَلَا وَرَبِّكَ ibaresinin anlamı, Hicr Sûresinde geçen “فَوَرَبِّكَ لَنَسْتَأْذِنُكُمْ” ayetinde olduğu gibi فَوَرَبِّكَ manasındadır. Kasemden önce gelen لا harfi, Hadîd Sûresinde “لِنَلَّا يَعْلَمَ” ayetinde ‘bilmenin olduğu’ manasını vurgulamak üzere geldiği gibi bu ayette de kasemin manasını vurgulamak amacıyla gelen zâit harftir. Bu harfin, akabinde gelen لَا يُؤْمِنُونَ ibaresindeki لا harfine uyumlu olmak için getirilmiş ihtimalini ise, ayette geçen nefî ve müsbet manaların eşitliği ortadan kaldırmaktadır.⁴

¹ “Gerçek şu ki, ölümlerle karşılaşmadan önce onu istiyordunuz” (Âli İmrân, 143)

² **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, III, s. 232

³ “Hayır, rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp”
(Nisâ, 65)

⁴ **el-Keşşâf**, I, s. 560

Âli İmrân ve Nisâ Sûresinde Geçen Cerr Harflerin İstatistik Tablosu¹

Cerr Harfi	Âli İmrân Sûresi	Nisâ Sûresi
إلى	25	41
الباء	124	129
على	56	73
عن	18	23
في	79	73
الكاف	8	6
من	144	158
اللام	111	120
واو القسم	5	2
Toplam (1195)	570	625

¹ Tablo, Muhammed Hasan eş-Şerîf'in **Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm** adlı eserinden alınmıştır.

2.2. HARF-İ CERLERİN MANALARINI TESPİT ETME HUSUSUNDA BAZI MÜFESSİRLERİN RİVÂYETE ÖZEN GÖSTERMELERİ

2.2.1. Harf-İ Cerlerin Bir Diğzerinin Yerine Kullanılması (Niyâbet) Konusundaki İhtilaflar

Niyâbet'in (النِّيَابَة) Tanımı:

Lugavî Manası: *Lisânü'l-Arab*'da niyâbet'in lugavî manasına dair şu bilgiye yer verilmektedir: نَابَ عَنِّي فُلَانٌ يُنُوبُ نَوْبًا وَمَنَابًا (Birisi, beni temsilen yerime geçti). Niyâbet'in manası bu şekilde, “*Yerime geçti, yerimi aldı*” manasındadır. Aynı şekilde نَابَ عَنِّي فِي هَذَا الْأَمْرِ نِيَابَةً denildiğinde yine “*Yerime geçti*” manası haizdir. Kelimenin bu minvalde kullanımı ile ilgili aynı şekilde yolculuk yapan insanların mola verdikleri zaman yemek yemelerini ifade etmek için, “يتناولون ويتطعمون” tabiri kullanılır. Yani, “*Filanın yanında mola verdiklerinde (نزلة) peşi sıra paylaşarak yiyorlar, diğzerinin yanında peşi sıra yiyorlar*” manasındadır. Nitekim burada نَزَلَةٌ, konakladıkları zaman yolculara doyana kadar verilen yemek manasında kullanılmaktadır. Bununla ilgili كَانَ الْيَوْمَ عِنْدَ فُلَانٍ نَزَلَتْنَا (Bugün, mola sırasındaki yemeğimiz filan kişiye aittir) ve أَكَلْنَا عِنْدَهُ نَزَلَتْنَا (Mola sırasında yiyeceğimizi onun yanında yedik) denilmektedir. Aynı şekilde النَّوْبَةُ ve النَّوَابُ kelimesi de bu anlamda kullanılmaktadır. Yani, “Onlardan her birisinin, peşi sıra paylaşarak yiyecekleri günlük yemekleri vardır.”¹

Yukarıda verilen manalar dolayısıyla niyâbet (النِّيَابَة) kelimesi, inâbet (إِنَابَة) kelimesinden farklıdır. Zira inâbet, tövbe etmek ve tekrar itaate dönmek manasına gelmektedir. Nitekim Allahü Teâlâ, bu kelimeyi kullanarak (وَأَنِيبُوا إِلَى رَبِّكُمْ) buyurmaktadır.²

Nahiv ilminde geçen niyâbet'in (النِّيَابَة) ıstılahî anlamı şu şekildedir: Arapça cümle dizilişindeki kaidelere uygun olarak asıl cümle formatında kullanılan ve manaya delalet eden asıl terkiplerden birisinin hazfedilerek yerine, hazfedilen ögenin karşıladığı manalardan bir kısmını karşılayabilen başka bir unsurun (ögenin) getirilmesidir.³

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (نَوْبٌ) maddesi, I, s.774-775

² Rabbinize yönelip O'na teslim olun. (Zümer, 54)

³ bkz: en-Niyâbe en-Nahviyye min Hilâli el-Kur'âni'l-Kerîm Enmâtühâ ve Delâlâtühâ, s.11

2.2.2. Âlimlerin, Harf-i Cerlerin Niyâbet'i Meselesi Konusundaki Görüşleri

1. Basralılar'ın Görüşü:

İbn Hişâm'ın aktardığına göre Basralılar, kıyası göz önünde bulundurarak harf-i cerlerin bir diğerinin yerine (niyâbeten) kullanılmadığını söylemektedirler. Nasb ve cezm harfleri de bu kategoride kabul edilmektedir. Basralılar'dan harf-i cerlerin bir diğerinin yerine kullanıldığı yönündeki görüşü destekleyenlere göre ise bu harfler, “*وَأَصْلَبَكُمْ فِي جُدُوعِ النَّخْلِ*”¹ ayetindeki “*في*” harf-i cerrinde olduğu gibi cümledeki terkiplere mutabık bir şekilde ancak müevvel bir harf ile tevil edilebilir. Nitekim ayette varid olan “*في*” harf-i cerri, “*على*” manasında kullanılmamıştır; ancak elleri ve ayakları çaprazlama kesilenin durumu, hurma dallarına sıkı bir şekilde asılması dolayısıyla “bir şeyin içinde olmak” durumuna benzetilmiştir. Basralılar'dan harf-i cerlerin birbirlerinin yerine kullanıldığını benimseyenlere göre tenâvüb cümlede kullanılan fiil, harf-i cerri müteaddi yapan *فعل* kalıbına sokularak harfin anlamını başka bir harfin anlam çerçevesine dahil edilerek (tazmîn) yapılabilmektedir. Bazı âlimlerin, “*شَرِبْنَا بِمَاءِ الْبَحْرِ*” ibaresinde geçen *شَرِبْنَا* fiiline, “*وَقَدْ أَحْسَنَ بِي*” ayetinde varid olan *أَحْسَنَ* fiiline *لَطَفَ* fiilinin anlamını dahil etmeleri veya şaz bir şekilde bir kelimenin başka bir kelime yerine kullanmaları da bu yöndedir.²

Mesele ile ilgili İbn Cinnî şöyle demektedir: İnsanlar, bu meseleyi asıl sanatından mücerret ve basit bir şekilde anlamaktadırlar. Bu mesele ile ilgili söylenenler doğruluktan çok uzaktadır! Nitekim, “*إلى*” harf-i cerrinin, *مَعَ* anlamında olduğunu ifade etmektedirler. Bu konuda da hüccet olarak Allahü Tealâ'nın, “*مَنْ*” *أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ* ayetinde geçen *إلى* harf-i cerrini *مَعَ* anlamında kullanıldığını ileri sürmektedirler. Aynı şekilde “*في*” harfinin, “*على*” manasına gelebileceğini iddia ederek hüccet olarak Allahü Tealâ'nın, “*وَأَصْلَبَكُمْ فِي جُدُوعِ النَّخْلِ*” ayetini getirerek buradaki *في* harfinin, *على* anlamında olduğunu yani ‘hurma dalları üzerine’ manasında kullanıldığını söylemektedirler. Bununla beraber *ب* harfinin, *عَنْ* ve *على* manalarına gelebileceğini iddia ederek “*رَمِيْتُ بِالْقَوْسِ*” cümlesini delil getirmektedirler.

¹ Ama ahdim olsun ben de sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve sizi hurma dallarına asacağım! (Tâhâ, 71)

² İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, I, s.42

Onlara göre bu cümledeki بـ harf-i cerri, عَظْمًا ve عَلَيْهَا manalarına gelmektedir. Şairin şu sözünde olduğu gibi:

أُرْمِي عَلَيْهَا وَهِيَ فَرَعٌ أَجْمَعُ

- *Tek bir daldan sağlam bir şekilde üretilen yayla ok fırlatıyorum.*

Gerçek şu ki Araplar, cümlede kullanılan bir fiil, başka bir fiilin manasında ise ve bu iki fiilden birisi bir harfle, diğeri de başka bir harfle müteaddi olabilme ihtimalivarsa meseleyi daha geniş ve esnek tutmaktadırlar. Onlar, asıl cümlede kullanılacak fiili, aynı anlama gelen ancak cümlede kullanılmayan fiilin manasıyla bir olduğunu vurgulayarak cümlede yer almayan fiilin yerine kullanılmaktadırlar. Dolayısıyla cümlede kullanılan fiille beraber, cümlede yer almadığı halde mana itibariyle cümle içinde olan fiile uygun bir harf getirilmektedir. Bu durum, Allahü Tealâ'nın “أَجَلٌ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ” ayetinde geçmektedir. Zira kişi, رَفَثٌ fiilinin geçtiği ibareyi إلى المرأة رَفَثٌ şeklinde kullanamaz; ancak رَفَثٌ بها ya da رَفَثٌ معها denilmektedir. Ancak ayette kullanılan ve ‘birleşmek’ manasında olan إِفْضَاءٌ manasında kullanılan ‘-e doğru yürümek, gitmek’ manasında kullanılan إِفْضَاءٌ kelimesi, ‘-e doğru yürümek, gitmek’ manasında kullanılan إِفْضَاءٌ manasında kullanıldığı için ayetteki mananın ‘gitmek, yönelmek’ yönünde olduğunu vurgulamak amacıyla إلى harf-i cerri getirilmiştir. Zira أَفْضَى fiili, “أَفْضَيْتُ إِلَى الْمَرْأَةِ” örneğinde olduğu gibi إلى harf-i cerri ile birlikte kullanılmaktadır.¹

Bu konuda Muhammed el-Hudârî şu açıklamayı yapmaktadır: İbn Cinnî, harf-i cerlerin birbirinin yerine (niyâbet) kullanılabileceği yönündeki görüşü kesin bir şekilde kabul etmemektedir. Bununla beraber kendisi bir harfin başka bir harf yerine istimal edilmesini, cümlede bulunması gereken asıl harfin bırakılıp onun manasını karşılayabilecek harfin kullanılmasını gerektiren birtakım etmen ve amaçlara bağlamaktadır. Bu şekilde İbn Cinnî, tazmîn ile ilgili kesin bir görüş bildirmeden konu hakkında birçok görüşün söylenmesine kapı aralamıştır. Nitekim İbn Cinnî'nin harf-i cerlerde cevaz vermediği niyâbeti, bir fiilin başka bir fiil yerine kullanılmasını uygun görerek cevaz verdiği görülmektedir.²

¹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, s.194-195

² *Min Esrâri Hurûfi'l-Cerr fi'z-Zikri'l-Hakîm*, s.15

Basralılar'ın Görüşünü Kabul Eden Âlimler:

Sîbeveyhi genel anlamda, Ahfeş el-Asgar, bazı meselelerde Taberî, Samîrî, İbn Babşâz, Zamehşerî, İbnü's-Şecerî, es-Süheylî, el-Ukberî, İbn Yaîş, el-Kurtubî, İbn Cinnî ve Ebû Hayyân bu görüşü benimsemektedirler.¹

2. Kûfeliler'in Görüşü:

Kûfeliler, vaz' yoluyla harf-i cerlerin bir diğèrinin yerine kullanılabilceğine cevaz vermektedirler. Onlara göre bir harf-i cer, sadece tek bir manaya delalet etmez; aksine birkaç manaya delalet etmektedir.² Onun için Kûfeliler bazı harfleri, diğèr başka harflerin yerine kullanılmasını kıyas yoluyla kabul etmektedirler. Meseleyi esnek tutarak harfe, birden fazla mana vermişlerdir.³

Nahiv âlimlerinin cumhuru ve onların görüşlerini benimseyenler, Kûfeliler'in harflerin birbirlerinin yerine (niyâbet) kullanılabilceği yönündeki görüşlerini benimsemektedirler. Bu görüşü benimseyenlerden biri de İbn Kuteybe'dir. Konuyla ilgili kendisi şu bilgiye yer vermektedir: "من harf-i cerri, على harf-i cerri kapsamında kullanılabilir dahil olabilmektedir. Nitekim "جئتُ من عندك" denilmektedir. Aynı şekilde من harfi, علا harfine dahil olmaktadır. Bu konuda Kisâî, şu beyti inşad etmiştir:⁴

بَاتَتْ تَنْوُشُ الْحَوْضِ نَوْشًا مِنْ عَلَا ... نَوْشًا بِهِ تَقَطُّعُ أَجْوَا زِ الْفَلَا

Su havzasından uçsuz bucaksız çölleri aşmaya kendisine yarayacak kadar suyu üstten (kana kana değil) içti.

Aynı şekilde عَنْ harfine dahil olmaktadır. Nitekim Zurrümme şöyle demektedir:

إِذَا نَفَخْتُ مِنْ عَنْ يَمِينِ الْمَشَارِقِ ...

Kisâî ise şöyle demektedir: Bazı Araplar'ın şöyle dediklerini duydum: "أَخَذْتُهُ مِنْ كَمَّكَانِ ذَلِكَ". Sîbeveyh diyor ki: Araplar, "مِنْ فَوْقِهِ" ibaresinde mevcut olan mana "جئتُ من عليه" derler. Aynı şekilde "مِنْ عِنْدِهِ" sözündeki haiz olan mana gibi "جئتُ من معه" derler.

¹ Bedr b. Nâsır el-Bedr, *İhtiyârâtü Ebî Hayyân en-Nahviyye*, II, s. 351-352

² Bkz: İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, I, s. 111; *et-Tasrîh ala't-Tavzîh*, II, s. 4-6

³ *Mugni'l-Lebîb*, I, s. 111

⁴ *İbn Sîde, Şerhü'l-Müşkil Min Şi'ri'l-Mütenebbî*, I, s. 94

Kisâi ise konuyla ilgili şöyle demektedir: مَنْ harfi, ب, لَام ve فِي harfleri dışında bütün harflerin sıfatlarını taşıyabilmektedir. Ferrâ ise مِنْ harfinin başında yer almadığını ifade etmektedir. Araplar bu harfi, ب ve لَام harflerinin başına getirmemişlerdir. Çünkü bu iki harf, nadir kullanılmıştır. Bu nedenle isimleri, bu harflerle karıştırmamışlardır. Zira Araplar'da harf üzerine olan bir isim bulunmamaktadır. Bununla beraber مَنْ harfi, كَاف harfinin başına getirilmiştir; çünkü مِثْل (benzer, gibi) manasındadır. Aynı şekilde ب harfi de كَاف harfinin başına gelmektedir. Şairin

وَزَعْتُ بِكَالْهَرَاوَةِ أَعْوَجِي ... إِذَا وَنَتِ الرَّكَّابُ جَرَى وَتَأَبَا

- Kabilemin diğer atları zayıf düştüğü sırada Güçlü ve dayanıklı asil bir atla kabilemi korudum.

beyti de buna delildir.

el-Herevî ise niyâbet konusunda şu bilgiyi vermektedir: “Şunu bil ki harf-i cerler, birbirlerinin yerine kullanılabilir. Buna dair örnekler, Kur’ân-ı Kerîm ve şiirde varid olmuştur.” Herevî bu bilgiyi aktardıktan sonra konuyla ilgili harf-i cerleri aktarmaya başlıyor. Harf-i cerlerden فِي ile başlayarak, “Bu harfin kullanıldığı altı yer vardır” demektedir.¹

Kûfeliler’in Görüşünü Kabul Eden Âlimler:

Bu görüşü kabul eden âlimler; Yûnus b. Habîb el-Basrî, el-Ferrâ,² Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ, el-Ahfeş, el-Asmaî, İbnü’l-A’râbî, İbn Kuteybe,³ el-Müberred, et-Taberî, ez-Zeccâc, ez-Zeccâcî, el-Fârisî, er-Rummânî, İbn Fâris, Ebû

¹ İbn Kuteybe, **Edebü'l-Küttâb**, I, s. 106-107

² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî. Kelâmı tahlil ve tetkik ettiği için *el-Ferrâ* diye isimlendirilmiştir. H.144 yılında doğdu. Kûfeliler’in imamı olup lügat, nahiv ve edeb ilimlerinde konusunda en bilginleriydi. Kisâi’den nahiv ilmini tahsil edip görüşlerini benimsemiştir. Hayatının uzun bir bölümünü Bağdat’ta geçiren Ferrâ, takva ehli birisiydi. H.207’de vefat etti. Eserlerinden bazıları: **Meâni'l-Kur’ân**, **el-Lugât**, **en-Nevâdir**, **el-Maksûr ve'l-Memdûd** ve diğerleri. Ayrıntılı bilgi için bkz: *İnbâhü'r-Ruvât*, IV, s. 5; **Mu'cemü'l-Üdebâ**, XX, s.9, **Buğyetü'l-Vuât**, II, s. 333, **Şezerâtü'z-Zeheb**, II, s. 19

³ Asıl adı Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe (h. 213-276)'dir. Muhaddis, müfessir, tarihçi ve edebiyatçı bir âlimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: **Ahbârü'l-Kudât**, I, s.38; **Târîhü İbni'l-Verdî**, I, s. 241; **Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ**, XIII, s. 296; **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, XVII, s. 607

Mansûr el-Cevâlikî,¹ Abdülkâhir el-Cürçânî, Ebü'l-Berekât el-Enbârî, İbn Hâcib, İbn Mâlik, oğlu Bedrüddîn, er-Radî, el-Malkî, el-Murâdî ve İbn Hişâm'dır.²

Niyâbet meselesinde orta yolu benimseyenlerden biri olan İbnü's-Serrâc şöyle demektedir: “Şunu bil ki Araplar, bu meselede esnek davranmaktadırlar. Nitekim manalar birbirine yakın olduğunda bu harfleri, birbirlerinin yerine kullanmaktadırlar. ب harfi bunlardan bir tanesidir. Örneğin, فلاں بمكة denilebildiği gibi, فلاں في مكة de denilebilmektedir. Her iki harfin kullanımını caizdir. Çünkü “ فلاں بموضع ” denildiğinde, ب harf-i cerrin sahip olduğu manayı, iki harfin anlamsal olarak birbirine yakın olması dolayısıyla kişinin bulunduğu mekanın içinde olması ve mekanın onu ihata etmesini ifade etmek için في harf-i cerri ile de bilgi verilebilir. Bu anlamsal yakınlık, harflerin bir diğerinin yerine kullanılmasının önünü de açmaktadır. Anlam farklılaşırsa bu kullanım caiz olmaz. Örneğin birisi, “ مَرَرْتُ فِي زَيْدٍ ” veya “ كَتَبْتُ ” dediğinde bu kullanımın karışıklığa yol açmadığı, yakın değil çok uzak anlamlar içerebileceği, yahut belirli bir tutarlı anlam barındırmayacağı görülmektedir. Bu durum, harf-i cerlerin nerede ve nasıl bir diğerinin yerine kullanıldığını göstermektedir. Dolayısıyla anlamsal açıdan harfler arasında yakınlık yoksa, harflerin bir diğerinin yerine kullanılması caiz değildir.”

2.2.3. Nisâ Ve Âl-İ İmrân Sûrelerinin Örneğinde Harf-İ Cerlerin Manalarını Tespit Etmede Rivayetlere Başvurulması

Müfessirler âyetlerin daha iyi anlaşılması için harf-i cerlerin manalarını belirlemeye özen göstermişlerdir. Bazıları Kur'ân'ı rivâyet yoluyla tefsir ederek bu amacı yerine getirmeye çalışmıştır. Aşağıda bununla ilgili Nisâ ve Âl-i İmrân sûreleri ışığında bazı örneklere yer verilecektir.

¹ Asıl adı Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed el-Cevâlikî en-Nahvî. H.465'te vefat etti. *Edebü'l-Kâtib* adlı esere bir şerhi bulunmaktadır. Bkz: **Vefeyâtü'l-A'yân**, V, s. 342-344; **Mu'cemü'l-Üdebâ**, XIX, s. 205-207; **Buğyetü'l-Vuât**, I, s. 308

² Bedr b. Nâsır el-Bedr, **İhtiyârâtü Ebî Hayyân en-Nahviyye**, II, s. 351-352

- **Birinci örnek:**

Allah Teâla şöyle buyurdu:

(فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَىٰ مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ آمَنَّا بِاللَّهِ
وَإَشْهَدُ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ)

“İsâ, onların inkârlarını sezince, ‘Allah yolunda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?’ diye sordu. Havârilere, ‘Biziz Allah’ın yardımcıları. Allah’a iman ettik. Şahit ol ki, biz muhakkak Müslümanlarız’ dediler.”¹

İmam Taberî bu ayetin tefsiri hakkında şöyle demiştir: “Allah Teâla, (إِلَى اللَّهِ) ‘Allah yolunda bana yardımcı olacaklar kimlerdir’ ayetiyle aslında

(مع الله) ‘Allah ile beraber olup, yardımcılarım olacak kişiler kimlerdir?’ demek istemiştir. Yani ayette (إِلَى) harf-i cerri (مع) yerine kullanılmıştır. Ayeti bu şekilde yorumlamamızın sebebi Arapların bazı dil kullanımlarından kaynaklanmaktadır. Nitekim bir şeyi başka bir şey ile birleştirip daha sonra bu iki husus hakkında birlikte bir şeyler söylemek istediklerinde (ve bilfiil birleştirme meydana geldiğinde) (مع) harf-i cerri yerine (إِلَى) harf-i cerrini ve bazen de bizzat (مع)'yı kullanmak Arapların adetindedir. Buna örnek olarak şu cümle verilebilir: (الدُّودُ إِلَى الدُّودِ إِيلٌ) yani sayısı üç ile on olan develeri, yine kendisi gibi sayısı bu adet arasında olan develerle bir araya getirmek sûretiyle deve sürüsü oluşur. (Bu bir darb-ı meseldir. Türkçe’de bu misal benzeyen ‘Damlaya damlaya göl olur’ sözü kullanılmaktadır). Fakat bir şey baştan itibaren başka bir şey ile bitişik ise (إِلَى) harf-i cerrini kullanmaz ve (مع) harf-i cerrini

¹Âl-i İmrân, 52

de onun yerine koymazlardı. Mesela, (قَدِيمَ فُلَانٍ وَإِلَيْهِ مَالٌ) cümlesini (وَمَعَهُ مَالٌ) manasına hamletmek Araplara göre -dil açısından- caiz değildir.”¹

Meşhur müfessir İbn Kesîr ise bu ayette geçen (إِلَى) harf-i cerrinin manası hususunda Tâbînden Mücâhid ve Süfyân es-Sevrî'nin (r.a.) görüşlerine yer vermiştir. Şöyle demiştir: “Allah Teâla buyuruyor ki: (فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى) ‘İsâ onların inkârlarını sezince..’, yani İsâ (a.s.) onların küfür ve dalâlet üzere kalmaya niyet ve azmettiklerini hissedince (مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ) ‘Allah yolunda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?’ diye sordu. Mücâhid (r.a.) burayı ‘Allah'a giderken bana kim uyacak?’ şeklinde anlarken, Süfyân es-Sevrî (r.a.) ve başkaları da ‘Allah ile birlikte benim yardımcıları kimlerdir?’ tarzında anlamışlardır. Mücâhid'in tercih ettiği görüş akla daha yatkındır.”

Her ne kadar Mücâhid'in görüşü tercih edilmeye daha çok layık ise de İbn Kesîr üçüncü bir görüş zikretmiş ve onun doğru olduğunu söylemiştir: “Ayetin tefsiri hakkında en açık mana ‘(İnsanları) Allah yoluna davette bana yardımcı olacak kimlerdir?’ görüşüdür.

كان النبي صلى الله عليه وسلم يعرض نفسه بالموقف فقال: ألا رجل يحملي إلى قومه ، فإن قرئنا قد
منعوني أن أبلغ كلام ربي

Nitekim Resûlullah (s.a.v) de hac mevsiminde hicretten önce şöyle buyurdu: ‘Rabbimin sözünü tebliğde bana yardım edecek kimdir? Muhakkak ki Kureyş, Rabbimin sözünü tebliğ etmemi engelliyor.’² Nihayet (Hz. Peygamber yardımcı olarak) Ensâr'ı buldu; Ensâr da Rasûlullah'ı (s.a.v) koruyup gözetti. Allah resulü de (Ensâr'ın kendisini koruyup gözetmesi sebebiyle) onların yanına hicret etti. (Hasım olan) herkese karşı O'nu korudular. Aynı şekilde Hz.İsâ (a.s.)'a da İsrâiloğulların'dan

¹ Muhammed bin Cerîr et-Taberî, **Câmiu'l-beyân**, VI , s. 443

² Ahmed B. Hanbel, **Müsned**, III, s. 322

bir grup icabet ederek ona iman ettiler, yardımcı oldular ve Allah'ın kendisiyle gönderdiği kitaba iman ederek hidâyete erdiler.”¹

İmam es-Semerkindî ise şu ifadelere yer vermiştir: “(مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ) ayetinin manası ‘Benimle birlikte olup Allah’ın dinine yardımcı olacak olanlar kimlerdir?’ şeklindedir.

İbn Kuteybe² bunu destekleyici mahiyette, ‘Nasıl ki, (وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا الْخَبِيثَ) ayeti ve aynı zamanda (الدُّودُ إِلَى الدُّوَادِ) (الدُّودُ إِلَى الدُّوَادِ) ayeti ve aynı zamanda (وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا) ayeti ile eş deyimini beraberlik manasına geliyorsa aynı şekilde ayetteki (إِلَى) kelimesi de (مع) ile eş anlamlıdır’, ifadelerine yer vermiştir.”⁴

El-Muharrerü'l-Vecîz müellifi İbn Atiyye (إِلَى اللَّهِ) ayetinin iki manaya ihtimalli olduğunu ileri sürmüştür. “Birinci mana şöyledir: ‘Allah'a giden yolda benim yardımcıları kimlerdir?’ Dolayısıyla burada (إِلَى) açık bir şekilde kendi babı üzere (ilk konulmuş manada) kullanılmış olup gâye manasını (yani varılacak kişi, yerin veya zamanın bütününe kapsadığını) ifade etmek için gelmiştir.

İkinci mana ise şöyledir: ‘Allah’ın bana verdiği desteğe, bir de kendi desteğini katıp bana yardım edecekler kimlerdir?’ Bu takdirde zikredilen harf-i cerr (مع) manasında olup (وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا) ayeti ile aynı ifadeyi taşımaktadır. Esâsen bu harf-i cerrin manası dikkatlice düşünüldüğünde gâyeye delâlet ettiği aşikâr olacaktır. Zira bu ayette de (tıpkı bir önceki ayette olduğu gibi) (إِلَى) harf-i cerrinin ifade ettiği mana ‘bir şeyi başka bir şeye eklemek’ tir.

¹ İbn Kesîr, **Tefsîrü'l-Kur'ân'i'l-azîm**, II , s. 45-46

² Tam adı Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî'dir. Birçok eseri vardır. Oğlu Ebû Cafer Ahmed, Mısır kâdisidir. Torunu ise Abdulvâhid b. Ahmed'dir. bk. İbn Hacer, **Tefsîru'l-muntebih bi tahrîri'l-Müştebih**, I, s. 267

³ Nisâ, 2

⁴ Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî, **Bahrü'l-Ulûm**, I , s. 270

Müfessirlerden İbn Cerîr ve Ebû Muhammed es-Sudî ise (إلى) harf-i cerrinin söz konusu ayetlerde (مع) manasında olacağını söylemişlerdir. Ama burada şöyle bir sorun karşımıza çıkmaktadır: ‘Evet, (مع) harf-i cerri bahse konu olan ayetlerde mana itibariyle (إلى) harf-i cerrinin yerine geçebilmektedir (onun verdiği manayı verebilmektedir). Ama sırf bu ihtimal var diye mutlak manada ‘(إلى) harf-i cerri (مع) manasındadır’ diyemeyiz. Hatta bazı fıkıhçılar bu hususta yanlış düşerek (وَأَيُّكُمْ إِلَى (المَرَافِقِ) ayetinin manasını yanlış anlamışlar, ve (إلى) harf-i cerrinin (مع) manasında olacağını iddia etmişlerdir. Bu ise -dil açısından- yanlıştır. Bilakis doğru olan (إلى) harf-i cerrinin sadece gâye manasına gelmesidir.’²

İbn Ebî Hâtim de Taberî'nin görüşüne uygun olarak (إلى) harf-i cerrinin maiyyet manasına geldiğini belirtir. Zira o, bu görüşü Sufyân es-Sevrî'den rivâyet ederek onunda ayeti böyle tefsir ettiğini açıkça dile getirmiştir.³

- **İkinci örnek:**

Allah Teâla şöyle buyurdu:

(فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ)

“Bakalım, onları (geleceğinde) hiç şüphe bulunmayan günde bir araya getirip topladığımız ve herkese - kendilerine haksızlık edilmeyerek - kazandığının karşılığı tastamam verildiği zaman (halleri) nasıl olacaktır?”⁴

Yüce Allah'ın “(لِيَوْمٍ)” buyruğunda ‘lâm’ harf-i cerri tercih edilmiştir. Tam bu noktada İmam İbn Cerîr et-Taberî bu kullanımı sorgulayarak neden harf-i cerrin (في) olarak gelmediği hususunda bazı açıklamalarda bulunur ve şöyle der: “*Birisi merak*

¹ Maide, 6

² İbn Atiyye el-Endelüsî, **el-Muharrerü'l-Vecîz**, I , s. 427

³ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm**, III , s. 12

⁴ Âl-i İmrân, 25

edip “Neden ayet (لَيَوْمٍ لَا رَبِّبَ فِيهِ) şeklinde geldi ve ona ‘fi yevmin la raybe fihi’ buyrulmadı?’ diye sorabilir. Ona şöyle cevap verilir: ‘Çünkü bu ayette - iki harf-i cerrinde manalarının birbirine zıt olması sebebiyle- biri diğerinin yerine kullanılmış olsaydı mana değişirdi. Nitekim eğer ‘fi’ kullanılsaydı mana: ‘Öyleyse, biz onları kıyamet günü bir araya getirdiğimizde onlar için nasıl cezalar olacaktır?!’ şeklinde ortaya çıkardı. ‘Lâm’ harf-i cerrinin tercihi ile: ‘(Geleceğinde) hiç şüphe bulunmayan ve Allah’ın mahlukatları arasında hüküm vereceği o gün yaşanacaklar için onları topladığımızda halleri nasıldır?’ Buna göre ayette ‘lâm’ harf-i cerri bulunması ile bir takdir vardır, yani manayı tamamlayan fakat zikri terk edilen bir haber (yüklem) mevcuttur. ‘Lâm’ harf-i cerri ‘yevm’ kelimesine girmek suretiyle bu hazfi caiz kılmış ve böylelikle haberin anılmasına gerek kalmamıştır. Fakat bu durum ‘fi’ harf-i cerri ile hasıl olmaz. Bu yüzden lâm yeğlenmiştir.”¹

İbn Âdil de İmam Taberî gibi ayette geçen harf-i cerrin kullanım şekli hakkında bazı tespitlerde bulunmuş ve şöyle demiştir: “Ayette ‘lâm’ harf-i cerri tercih edilmiştir çünkü asıl mana: (لجزاء يوم) ‘cezalandırılacakları bir gün için...’ veya (لحساب يوم) ‘hesaba çekilecekleri bir gün için...’ şeklindedir. Böylece, muzaaf olan kelime mahzûf olmuş (düşürülmüş), ‘lâm’ harf-i cerri, düşen bu kelimeye delâlet etmiştir.

Meşhur tefsir Alimi Ferrâ ise ‘lâm’ harf-i cerrinin mahzûf bir fiile delâlet ettiği görüşündedir. ‘Onlar perşembe günü için toplandılar’ denildiğinde aslında ‘Onlar perşembe günü meydana gelen bir şey için toplandılar’ manası kastedilir. Birinci cümlede ‘lâm’ yerine ‘fi’ harf-i cerri kullanılsaydı takdire bir fiil olmayacaktı. Ve aynı zamanda bu hesap gününden murâd olunan mananın, insanlara hak ettiklerini vermek ve sevâba nâil olanlar ile cezaya müstahak olanlar arasındaki farkı göstermek

¹ Muhammed bin Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân*, VI , s. 294-295

olduğunu anladığımızda, ayette doğru olan görüşün bu olduğu bilinmiş olur. El-Kisâî ise ‘lâm’ harf-i cerrinin mutlak manada ‘fi’ anlamında kullanıldığı söylemektedir.”¹

- **Üçüncü örnek:**

Müfessirlerin harf-i cerrlerin manalarını belirleme hususunda özen göstermelerine başka bir örnek de İmam Taberî'nin ² فَأَتَابَكُمْ غَمًّا بَعَمَّ لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ 2 ayetine yaptığı değerlendirmedir. Nitekim O, ayeti tefsir ederken şu ifadelere yer vermiştir: “Allah Teâla'nin (غَمًّا بَعَمَّ) ayeti hakkında şöyle denmiştir: ‘Bu ifadeden kastedilen ‘keder üstüne keder verildi’ manasıdır. Bu yorum aynı şekilde ³ (وَأَصْلَابَكُمْ فِي جُوعِ النَّخْلِ) 3 ayetinde de yapılmıştır. Zira mana ‘And olsun ki sizi hurma dallarına asacağım’ şeklindedir. Bunun (yani ‘ba’ harf-i cerrini yerine ‘fi’ gelmesi) caiz olmasının sebebi bir kimsenin ‘Allah sana keder üstüne keder versin’ sözünün manasının aslında ‘Allah sana geçmiş bir keder karşılığında keder versin’ olmasıdır. Buna göre (فَأَتَابَكُمْ غَمًّا بَعَمَّ) ayetinin manası da ‘Allah onlara (Peygambere tattırdıkları keder) karşılığında bir keder verdi’ şeklindedir. Bu doğrultuda ‘Filan oğullarının yanına vardım-فلان- نزلت على’, ‘Filanca oğullarına misafir oldum - نزلت على بني فلان-’, ‘Ona (karşılık vermek için) kılıçla vurdum- ضربت على السيف-’, ‘Ona kılıçla vurdum - ضربت بالسيف-’ cümleleri harf-i cerrler arasında eş veya yakın anlamlı kullanımlara örnektir”⁴

¹ Ebû Hafs Nüreddîn Alî b. Âdil, **el-Lübbâb fi ulûmi'l-Kitâb**, IV, s. 3

² Bundan dolayı Allah, size keder üstüne keder verdi ki, ne elinizden gidene, ne de başınıza gelene üzülmeyesiniz. Allah yaptıklarınızdan haberdardır (Âl-i İmrân, 2/153)

³ Tâhâ, 71

⁴ Muhammed bin Cerîr et-Taberî, **Câmiu'l-beyân**, V , 304-305

- **Dördüncü örnek:**

Allah Teâla şöyle buyuruyor:

(فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنْكُمْ مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ)

“Nihayet Rableri onlara şöyle icâbet etti: “İçinizden gerek erkek, gerek kadın -ki birbirinizden gelmesinizdir- (hayırlı) bir iş yapanın amelini ben muhakkak ki boşa çıkarmayacağım”¹

İmam Taberî tefsirinde, (من) harf-i cerrinin üstteki ayete girme sebebinin ve bu harfin ayetten iskât (çıkarılıp) edilip edilmeyeceği konusunda şu ifadelere yer vermiştir:

“(من) harf-i cerri (مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ) ayetine ‘sizden’ anlamına gelen (مِنْكُمْ) ayetinden bedel veya beyân (açıklık getirme) için gelmiştir. Yani (لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنْكُمْ) ‘hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim’ ayetinden maksat hem erkekler hem de kadınlardır. Ayrıca hakkında konuştuğumuz (من) harf-i cerri menfî (olumsuz) bir kelimada hazf edilen ve iskât olunan harflerden değildir. Zira mana ancak onunla tamam olmaktadır.”

İmam Taberî daha sonra şöyle devam ediyor: “Bazı Basralı nahivciler şunu iddia etmişler: Nasıl (من) harfi Arapların (قَدْ كَانَ مِنْ حَدِيثٍ) sözünde, yani müspet bir cümleye zâid olarak kullanılırsa, ilgili ayette de aynı şekilde zâid olarak kullanılmıştır. Ayetteki (من) harfinin zâid olması da son derece uygundur. Zira لا (أَضِيعُ) cümlesi menfîdir. (من) harfi ise zaid olarak çokça menfî cümlelerde kullanılır.

Bazı Kûfeli nahivciler ise (أَضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ) cümlesinin menfî olmasını inkar etmişlerdir. Onlar şu görüşü öne sürmekteledir: (من) harfinin zâid olup silinebilmesi için, içinde bulunduğu cümlenin bizzat nefy anlamı içermesi gerekir. Ama (أَضِيعُ عَمَلَ) (عَامِلٍ مِنْكُمْ) cümlesi haddi zatında bu manada değildir. Yani başında la harfi olmazsa menfi anlamda olmayacaktır. Dolayısıyla (من) harfi burada (مِنْكُمْ) kelimesini beyân etmek üzere müfessiredir.²

¹ Âl-i İmrân, 195

² Muhammed bin Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V , s. 389

- **Beşinci örnek:**

Allah Teâla şöyle buyuruyor:

(..وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا)

“Onların mallarını kendi mallarınıza (katarak) yemeyin.”¹

Burada (إلى) harf-i cerri (مع) manasında kullanılmıştır. Nitekim İmam Taberî de bu ayeti (فَتَأْكُلُواهَا مَعَ أَمْوَالِكُمْ) ‘..mallarınız onların mallarıyla beraber yersiniz..’ şeklinde tefsir etmiştir.² Bu örnekten anladığımız üzere Taberî (إلى) harf-i cerri (مع) manasında görmüştür. Sonuç olarak da bu harf-i cerri başka bir harfin manasıyla tefsir etme, ayetin anlaşılmasını kolaylaştırmış ve manayı apaçık kılmıştır.

İbn Kesîr de: Mücâhid, Saîd b. Cübeyr, Mukâtil b. Hayyân, Sidî ve Süfyân b. Hüseyin gibi müfessir alimlerin ittifakla ayete “karıştırıp birlikte yemeyin” manasını verdiklerini belirtmiştir.³

Aynı şekilde İmam Semerkandî de ayetteki (إلى)’nın (مع) manasında olduğunu “yani mallarınızla birlikte...” diye tefsir ederek belirtmiştir.⁴

Ayetteki harf-i cerre (مع) manasını vermeyi hoş karşılamayan İbn Atiyye ise şöyle demektedir: “Müteahhirlerden bazıları buradaki (إلى)’nın (مع) manasında olduğunu söylemişlerdir. Ancak bu doğru değildir. Buna rağmen Mücâhid’in ayeti ‘Onların mallarını kendi mallarınızla birlikte yemeyin’ şeklinde tefsir ettiği rivâyet edilmektedir.

Kâdı Ebû Muhammed ise şöyle demiştir: ‘Burada, bir harfin başka bir harf manasında kullanıldığı söylenmemekte, sadece yaklaşık olarak bir mana verilmeye çalışılmaktadır.’ Nitekim Hazzâk şöyle der: ‘(إلى) burada kendi manasında kullanılmıştır ve içinde izâfet (ekleme) manası barındırmaktadır. Yani ayetin manası şöyledir: ‘(Haksız yere mal yemede) onların mallarını kendi mallarınıza katmayın.’

¹ Nisâ, 2

² Muhammed bin Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V , s. 328

³ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân'i'l-azîm*, II , s. 207

⁴ Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkandî, *Bahrü'l-Ulûm*, I , s. 358

Aynı şekilde ¹ (مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ) ayeti de “(Allah’ın bana verdiği desteğe) kendi desteğini katıp bana yardım edecek kimdir?” manasındadır.”²

2.2.4. Harf-i Cerlerde Ziyade Olmasını Kabul Edenler ve Reddedenler

İbn Cinnî, bu hususu anlatmak üzere Basralıların ziyade ve lağv terimlerini Kufelilerin ise sıla ve haşv kavramlarını kullandığını söyler. Allah’ın kitabında böylesi ibarelerden kaçınmak daha evlâdır. Zira nahivciler fazlalık kelimesi ile mana açısından değil irap açısından fazlalığı kastetmişlerdir.³

Zerkeşî şöyle demiştir: *Bir topluluk ise daha serbest davranıp hikaye lafzını ihbar anlamında kullanmıştır. Aynı şekilde onların pek çok sözünde birtakım harfler hakkında zâit denmiştir. " فيما رحمة " geçen ما kısmı ve ليس كمثل شئى ayetindeki kaf ve benzeri harfler zâit sayılmıstır. Muhakkik alimlerin bu mevzudaki kanaati Allah’ın kitabı hakkında bu lafızdan kaçınılması gerektiğidir. Zira Allah’ın kelamı fazlalıktan münezzehtir.*

Kur’an’da fazlalık olmayacağını ifade edenlerden biri de mütekaddim/ilk dönem alimlerinden Davud ez Zahiridir. Ebubekir Ahmed b. Yahya b. Said ed-Davudi Zahiri mezhebinin fikhını ve usulünü anlatan el-Murşid adlı kitabında İmam Davud’dan bu görüşü aktarır:

Ebu Suleyman’dan bazı ashabımız onun ‘Allah’ın kitabında hiçbir sûrette sıla yoktur’ dediğini naklettiler. Yine mezhebimizin mensuplarından Ebu Muhammed b. Davud ve benzeri kişiler ondan böylesi bir kavil rivayet etmişlerdir. nahivcilerin ekseriyetinin kanaati ise farklıdır. Ebu Davud’dan bildirildiğine göre bazıları

ما بعوده فما فوقها ma baudaten fema fevkaha ayetindeki mâ’ nın zâit olduğunu söylemiştir. Ebu Davud ise şöyle cevap vermiştir: Halbuki o burada tAlil içindir,

أحبب حبيبيك هونا ما

Yukarıda geçen ve Zerkeşî’ye ait olan açıklamalardan anlaşılacağı üzere Kur’an’da zâit/fazlalık kelime/harf bulunması meselesinde ihtilaf/tartışma vardır. Birtakım bilginler bunu kabul etmezken diğer alimler zâit harflerin varlığını savunmaktadır.

¹ Âli İmrân, 52

² İbn Atiyye el-Endelüsî, **el-Muharrerü'l-Vecîz**, II , s. 69

³Zerkeşî, **el-Burhân**, III, s.72

Zerkeşî'nin izahları şu şekilde sürmektedir: *Tartusî dedi ki: Müberred ve Sa'leb Kur'an'da sıla olmadığını iddia etmişlerdir. Alimlerin, müfessirlerin, fakihlerin çoğu Kur'an'da sıla olduğu kanaatindedir. Onu ispat etmektedir. Bu husus bizce inkarı mümkün olmayacak şekilde mevcuttur. Sonrasında Tartusî zâit harfe dair pek çok örnek sunmuştur.*¹

İbn Serrâc'ın nezdinde Arap lisanında zâit bir harf ya da söz yoktur, yeni bir şey anlatmayan/faidesi olmayan kelimeler pekiştirmek/tekit manasına yorulur.²

A) Ziyadeyi Kabul Edenler

Kur'anda zâit unsurlar bulunduğunu savunanlar arasında şu isimlere yer verilebilir:

1. Sibeveyh

Sibeveyh harflerin ziyade/ zâit olması konusu ile yakından ilgilenmiştir: Gerçekten fazlalık olarak nitelenebilecek bazı harfler bulunduğunu belirtmiştir. Meani harfleri arasında *bâ*, *min* ve *lâm* gibi harf-i cerlerin zâit olabildiğine dikkat çekmiştir. Ancak ziyade terimi yerine *tevkidu lağv* ifadesini kullanmıştır.

Lağv yani fazla söz ile mana açısından bir gereksiz kelime olduğunu kastetmemiş irap ve dil bilgisi çözümlemesi bakımından herhangi bir görev yapmadığını anlatmak istemiştir.³

2. Ebû Ubeyde

Ziyade konusundan bahseden ilk nahivcilerdendir. el-Mecâz adlı kitabının mukaddimesinde Kur'an'ın Arap lisanında olan irap vecihlerini, aşına olunmayan kulaklara yabancı/garip gelen ifadeleri ve çok çeşitli manaları yansıttığını, söz konusu türlerin tamamından örnekler barındırdığını belirtmiştir. Ayetlerdeki mecazlar ve onlarla anlamı vurgulama yollarını anlatan Ebu Ubeyde, *mecâzu ma yuzâdu el kelamu bi hurûfi 'z-zevâid* (zâit harflerle artırılan sözlerde mecaz) şeklinde bir başlık açmıştır.⁴

¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, II, s.177-178.

² Zerkeşî, *el-Burhân*, III, s.72

³ Sibeveyh, *el-Kıtab*, III,s. 221

⁴ Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'an*, I, s. 8-16.

3. Ferrâ

Ferrâ'nın ıstılahında zâit harfleri açıklamak üzere daha çok *sıla* kavramı kullanılmıştır. İbn Cinnî'nin de yukarıda geçen ifadelerinden anlaşılacağı üzere Kufelilerin ağırlıklı olarak tercihleri *sıla* lafzından yana olmuştur. ¹

4. İbn Cinnî

Ziyade konusu hakkında çeşitli açıklamalar sunarken şöyle demiştir:

زيدت *sözümün anlamı şudur ki o harf sadece tekit için getirilmiştir.*²

5. Herevî

Herevi Kur'an'da irap yönünden zâit harflerin bulunduğunu söyleyen alimlerdenidir. ³

6. Mâlikî

Bâ, kâf, lâm ve mim gibi bazı harf-i cerlerin zâit olarak kullanıldığında dikkat çekmiştir. Bu konuda şöyle demektedir: “Zâitle cümlede yok olması durumunda sözün müstakim olup anlamın bozulmadığı unsuru kastetmekteyim.”⁴

7. İbn Hişâm

Bu Alim de ilâ, bâ, fî, kâf, lâm, min, vâv benzeri harf-i cerlerde ziyade olabileceğini söylemektedir. Ona göre harflerde ziyade olmasını kabul etmek isimlerde ziyade olabileceğini doğru bulmaktan daha tutarlı ve üstündür.⁵

8. Zemahşerî

أَبْلَغُكُمْ رَسُولَاتِ رَبِّي وَأَنْصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (Araf, 7/62) ayetini tefsir ederken şöyle demektedir:

(Ona öğüt verdim anlamında) Nasahtuhu - نصحت له ve nasahtu lehu – نصحت له denmektedir. Lam'ın fiile eklenmesi ile mana mübalağalı bir şekilde ortaya konmakta, nasihatın karşılık beklemeksizin yapıldığına işaret edilmektedir. Nice öğütler nasihatçı olduğunu söyleyen kişiye yarar. Böylelikle insan öğütle iki fayda elde etmeyi umar. Yüce Allah'ın ve resullerinin nasihatından daha hAlis bir nasihat yoktur.

¹ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, I, s.244-350.

² İbn Cinnî, *Sırru Sinaati'l-İ'râb*, I, s.133.

³ Bkz. *el-Ezhiye fi 'İlmi'l-Huruf*, s. 66

⁴ Mâlikî, *Rasfu'l-Mebani*, s.220

⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib an Kutubi'l-Earib*, I, s.67.

Ayrıca başka bir yerde يكاد سنا برقه يذهب بالأبصار kesitini yorumlarken bâ harf-i cerinin zâit olduğunu ifade etmekte, ayetin üslubunun وَلَا تُلْفُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ buyruğuna benzediğini bildirmektedir.¹

9. Ebû Hayyân

... وَأَهْرِي إِلَيْكَ بِجُدْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطُ عَلَيْكَ رُطْبًا جَدِيًّا... (Meryem, 19/25) ayeti hakkında şu izahı getirmektedir:

بِجُدْعِ النَّخْلَةِ kesitinde bâ harfî zâittir, tekit/pekiştirme amaçlı gelmiştir. Bu üslubun başka bir örneği de Bakara Sûresi 195. ayetinde vardır:

*Ellerinizi kendinizi tehlikeye atmayınız. وَلَا تُلْفُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ*²

2.3. HARFLERİN ZÂİT DEĞİL ASIL OLDUĞUNU SÖYLEYEN ALİMLER

1. Taberî

Ziyade konusunda Taberî şöyle demektedir:

“Arap lisanının bilginleri Yüce Allah’ın قليلا ما يؤمنون buyruğunda geçen "ما" harfi hakkında ihtilaf etmişlerdir.³ Bazılarının onun farklı bir mana bildirmedeğini, zâit olup tekit için geldiğini söylemişlerdir. Bu takdirde ayetin takdiri فقليلًا يؤمنون (Az iman ediyorlar) olur. Nitekim Âl-i İmran 159 ‘da şöyle buyrulmuştur: فيما رحمة من الله لنت لهم.

İlgili ayet ise ‘Allah’ın rahmeti ile onlara yumuşak davrandın’ şeklinde tefsir edilmektedir. Dolayısıyla burada ما harfinin zâit olduğu iddia edilmiştir.

2. Fahreddin er-Razi

Razi’nin konuya ilişkin yaklaşımı şudur: Şura Sûresi’nin 11. Ayetinde geçen ليس كمثلها شيء ifadesi hakkında kimsenin kafın zâit olduğunu, onun bir husus

¹ Zemahşeri, *el-Keşşaf*, II, s. 242; III, s.412

² Ebu Hayyan, *el-Bahru’l-Muhit*, VIII, s.16

³ Bakara Sûresi, 88

ifade etmediğini söyleyemeye hakkı yoktur. Zira Allah'ın kelamını (ondan geçen bir unsuru) boş ve gereksiz bir kullanıma yormak, kabul edilmesi uzak bir görüştür.¹

Başka bir yerde de şöyle demektedir: “*Altıncı Mesele: Bazıları Maide Sûresi 6. Ayette وَأَمْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ* geçen bâ harfi hakkında onun zâit olduğunu, mananın “Başlarınıza meshedin” şeklinde takdir edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Şafii (Allah ondan razı olsun) ise onun teb'iz bildirdiğini söylemiştir. Şafii'nin delili şudur: Ba harfi ya lağv/gereksizdir ya da bir incelik ifade etmektedir. Birinci ihtimal batıldır, zira alemlerin rabbi ve hakimlerin hakimi olan Allah'ın kelamı hakkında lağv hükmü vermek doğrudan gayet uzaktır. Çünkü kelamda esas olan faydadır, ilaveten söylenen bir kavli lağve/gereksiz bir manaya yormak onun esasına aykırıdır. Dolayısıyla her harf ek bir fayda katmaktadır.²

3. İbn Esir

İbn Esir de Kur'an'da ziyade/zâit harf olmadığı görüşündedir, faydalı tekrar bahsini açıklarken bu kanaatini belirtmiştir.³

2.4. ÂL-İ İMRAN VE NİSA SÛRELERİ ÖRNEĞİNDE KUR'AN-I KERİM'İN BELAĞATINDA HARF-İ CERLERİN ETKİSİ

Harf-i cerlerin, belağat özelliklerini ortaya koymada büyük bir etkisi vardır. Bu bağlamda çalışmamızda Alimlerin üzerinde durduğu ve onların değişik anlamları vasıtasıyla Kur'an'ın üstün üsluplarını anlattıkları bazı örnekler sunulacaktır.

Birinci Örnek: Âl-i İmran 119

¹ Râzi, *Tefsiru'r-Râzî*, VII, s.312

² Râzi, *Tefsiru'r-Râzî*, I, s.88

³ Heyfa Osman Abbas Fida, *Ziyâdetu'l-Huruf beyne't-Teyîd ve'l-Men' ve Esrâruhâ el-Belağiyye*, s.343.

هَآ أَنْتُمْ أَوْلَاءُ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ قُلْ مُؤْتُوا بَعْضِكُمْ إِنَّا اللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (١١٩)

“Ayette geçen عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ (size öfkelerinden parmak uçlarını ısırırlar) kesitine bakıldığında Kur’an’ın bu bağlamda münafıkların halini anlaşılır bir şekilde somutlaştırdığı gözlemlenmektedir. Ayette vurgulanan manzara şu şekildedir: Münafıkların kalpleri iman sahibi müslümanlara karşı kin ve öfke ile dolmuştur. Onlara tuzak kurabilecekleri ve zarar verebilecekleri uygun bir zemin arayışı kendilerini yıpratmış, sinirden parmak uçlarını ısırmaya, kemirmeye başlamışlardır. İçlerinde biriken ve taşan duyguları bu şekilde boşaltmakta ve öfkeden çılgına dönmüş vaziyette hınçlarını çıkaracak bir saha aramaktadırlar. Bu psikoloji ile dişlerini ellerine geçirmekte, böylelikle müslümanların vücutlarını dişlediklerini, onların üzerinde hiddetlerini dindirip huzura erdiklerini düşünmektedirler. Eğer bu kesitte ‘ala/"على" yerine lam/ل harf-i ceri tercih edilseydi, ilgili anlam bu denli güçlü bir şekilde ortaya çıkar mıydı? Bu örnekten de anlaşılacağı üzere Kur’an’da murad-ı ilahiyi en etkili şekilde muhtaba iletecek ve belağatın önemi ile uyumlu olup hususi bir mana içeren bir harf-i cer seçilmesine özen gösterilmektedir. ¹

İkinci Örnek: Âl-i İmran 123

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (١٢٣)

Bedir mevkii, Müslümanların sığındığı bir kale ve onlar için korunaklı bir merkez değildir. Açık bir arazi olup ricat ve hücum taktiklerinin uygulanabileceği bir savaş alanıydı. Dolayısıyla Bedir’de Müslümanların düşmanlarına galip gelmesi, harp

¹ Esrâru Hurûfi'l-Cerr fi Zikri'l-Hakim, s.91

meydanının özel yapısından kaynaklanmamaktadır. Zafer sadece Allah'ın yardımı ve lütfu ile elde edilmiştir. Burada ب harf-i ceri yerine في harf-i ceri yeğlense idi, zarfiyye anlamı üzerinde durulacak, Bedir'in özel coğrafi konumu aracılığıyla Yüce Allah'ın müslümanları düşmanlarından koruduğu anlaşılacaktı. Böylesi bir mana da ayette dikkat çekilmek istenen hususa yani galibiyetin Allah'a ait olduğunu hatırlatmak amacına aykırı düşmektedir. وَأَنْتُمْ أَدِلَّةٌ şeklindeki hal cümlesi de zaferi sağlayanın Allah olduğu manasını, üstünlüğün Yaratıcıya nisbetini, dayandırılmasını güçlendirmektedir.¹

Üçüncü Örnek: Âl-i İmran 26

قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكِ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٢٦)

De ki: "Ey mülkün gerçek sahibi olan Allahım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Hiç kuşku yok sen her şeye kâdirsin."

Nazm-ı hakim olarak nitelendirilen Kur'an'da ب harf-i ceri zarfiyyet ve bir mekanda olmayı bildiren ve harfu'l-vi'a olarak anılan في harfi cerinden farklı bir üslup ve anlam içermektedir. İki harf-i cerin esasında aynı işlev için kullanıldıkları savunulmaktadır ancak ب harfi kullanımı yoluyla cümleye katılmak istenen incelikler ayrıdır. Söz gelimi yukarıdaki ayette, rahmet olgusunun kuvvet ve ceberut özelliklerine baskın olduğu görülmektedir. İhsan ve bağışın, mahrum bırakmadan, şerefendirip yüceltmenin küçük ve zelil düşürmeden önce zikredilmesi de bu manayı

¹ Esraru Hurufi'l-Cerr fi Zikri'l-Hakim, s.101

pekiştirmektedir. بِيَدِكَ الْخَيْرُ kesitinde bâ harfi cerinin kullanılması ile rahmet olgusunun Yüce Allah'ın nezdinde çokça bulunduğu salt olarak hayır kavramının anılması üzerinden anlatılmıştır. İlgili harf-i cer, bir şeyi tutmaya ve mahrum bırakmaya değil; cömertliğe, feyze ve bağışa işaret etmektedir. Onun yerine zarfiyye manasını bildiren فِي harf-i ceri getirilirse anlam değişmektedir. Ayetin lafzından hayrın Yüce Allah'ın elinde tutulduğu, O'nun tarafından kuşatıldığı sonucu çıkarılmaktadır. Bu da ba harfinin muhatabın zihninde uyandırdığı intibanın zıttıdır. Harf-i ilsak olarak da anılan söz konusu harfin yukarıdaki ayette yaptığı çağrışım, şu ayette akla gelenlerle uyumludur:

وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (٢٩)

Öte yandan Kur'an nazmında güç, temkin ve bir şeyi elde tutmak, kuvvetle kuşatmak gibi manalar aktarılmak istendiğinde فِي harfine başvurulmaktadır. Zira o böylesi bir ifadeyi bildirmek için daha uygundur. Örnek olarak şu ayete bakılabilir:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَسْرَىٰ إِنْ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِّمَّا أُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرَ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٧٠)

Müslümanlar esirlerini bileziğin bileği sarması gibi güçlü bir şekilde kuşattıkları ve onları bu şekilde tuttukları için ayette ba harfi değil fi harfi kullanılmıştır çünkü bağlam onu tercihe daha elverişlidir.¹

Dördüncü Örnek: Âl-i İmran 193

رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبِرَارِ (١٩٣)

¹ Esraru Hurufi'l-Cerr fi Zikri'l-Hakim, s.192

Kendilerinin günahlarının affedilip giderilmesi ve amel defterlerinden silinmesine dair büyük istekleri neticesinde müminler böyle bir duaya yönelmişlerdir. Alusi'nin de dikkat çektiği üzere غفر ذنوبنا وكفر سيئتنا denmesi bağışlanma ve kötülüklerin örtülmesi talebini iletmek için yeterli iken “لنا” ve عَنَا kesitleri manayı güçlendirmiş, günahlardan tamamen kurtulma arzusunu vurgulamıştır.¹

Beşinci Örnek: Nisa 17

أِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَٰئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (١٧)

Kur'an'ın ibtida harfinden isti'la harfine (على) geçmesi oldukça dikkat çekicidir. Tevbeyi kabul etmenin Allah'a ait olduğu öncelikle vurgulanmış, böylelik tevbe kapısının açık olduğu anlatılmış, günahlara dalanlara el uzatıp onların nefsinde geri dönüş umudu yeşertmeye çalışılmıştır. Kişinin rabbine yönelip şeytanın oyunlarından kurtulması istenmiştir. Zira söze Allah'ın tevbeleri kabul edip kötülükleri örteceğine dair bir vaatle başlanmış, kulların geçmişi günah ve yükleri ile birlikte artlarında bırakıp umut dolu bir geleceğe ve rahmet feyizlerine bakmaları arzulanmıştır. Harf-i isti'la olarak adlandırılan ala harfine intikalle Yaratıcının vaaadinin kesin bir şekilde gerçekleşeceği ve günahkar müminlere tevbelerinin kabul edilme garantisi olduğu çünkü O'nun sözünden dönmeyeceği hatırlatılmıştır. Bu ayette ala yerine min kullanılsa idi, gayretlendiren ve ümitsizliği kaldıran af vaadi çok güçlü bir biçimde vurgulanmamış olacaktı.²

Altıncı Örnek:

¹ Esraru Hurufi'l-Cerr fi Zikri'l-Hakim, s.306-307

² Esraru Hurufi'l-Cerr fi Zikri'l-Hakim, s.97

Dr. Muhammed Emin el-Hudari şöyle demektedir: “*Kur’an-ı Kerim’de güç ve kahır gibi sıfatların belirtilmesi ve bir hususta üstünlüğün gösterilmesi istendiğinde bu manaları somutlaştırmak üzere ala harf-i cerrine başvurulmaktadır.*”

Nisa 141:

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ بِكُمْ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللَّهِ قَالُوا أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ وَإِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوا أَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعُكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا
(١٤١)

İstila harfi kafirlerin sakladıkları niyetleri, müminlere tasallut ederek onları küçük düşürmek gibi hedeflerini, onların üzerinde otorite ve güç sahibi olmak arzularını açığa çıkarmıştır. Ancak münafıklar Yüce Allah’ın birlikteliği sonucu izzet kazanan müminleri yenip yok edememekte yahut tutsak alamamaktadır. Bundan ötürü ayet-i kerimede *Allah* وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ إِلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا harf- i ceri kullanılıp *kafirler için müminlere yol kalmayacaktır* denmemiştir. Çünkü Kur’an’ın perspektifine göre Allah’ın sünneti gereği hak ve batıl arasında bir çatışma vardır. Müslümanlarla kafirler uzun süre mücadele etseler dahi sonuçta zafer ve üstünlük hakkın yani İslam tarafının olacak, kafirlerin inananlar üstünde güçlü olmasına Allah, kendisinin vaadi gereği izin vermeyecektir.¹

Yedinci Örnek: Nisa 23

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأَخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَّاتِكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِّنْ نِّسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ

¹ Esraru Hurufi'l-Cerr fi Zikri'l-Hakim, s.101-102.

تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلَ أَبْنَانِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ
اللَّهَ كَانَ غَفُوراً رَحِيماً (٢٣)

Dehale - دخل fiilinin hakiki anlamda cimayı (cinsel birlikteliği) anlatması mümkün olmadığı için onu kinaye yoluyla bildirmek üzere ba harf-i ceri kullanılmıştır. İlgili harf-i cer vasıtasıyla oluşan cümlenin manasını Zemahşeri şöyle takdir etmiştir: *Kendileri ile birlikte örtülerin altına girdiğiniz, örtülerin içine kattığınız kadınlar...* Bu üslup İslam adabını güzel bir şekilde anlatmak için Arapçanın sahip olduğu kudrete delalet etmekte, kinaye yoluyla aktarılabilecek hususları açıkça belirtmekten kaçınılabileceğini, kaçınılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca ba harf-i cerinin kullanılması ile وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (٢١) ayetinde¹ altı çizilen gaye hatırlatılmakta, eşler arasındaki psikolojik bütünleşme ve ruhi yaklaşmanın kuvveti somutlaştırmaktadır.

Kur'an-ı Kerimde bu bağlamda hurilerle müminlerin bağlantısını anlatmak üzere ifadesi yeğlenmiş, dil açısından doğru bir kullanım olmasına rağmen زوجناهم حورا buyrulmamıştır. Zira tercih edilen kullanım üzerinden yakınlık ve sürekli beraberlik manası çıkarılmaktadır. كَذَلِكَ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ ifadesi onları birbirine yakın kıldık olarak açıklanmıştır. Kur'an'da زوجناهم حورا şeklinde bir cümleye rastlanmamıştır. Oysa şu üsluba başvurulması yaygındır: . - Onu bir kadımla evlendirdim.²

Sekizinci Örnek:

Aşağıdaki iki ayette Kur'an'ın belağat özelliklerini yansıtan birer örnektir.

¹ Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır.

² Esraru Hurufi'l-Cerr fi Zikri'l-Hakim, s.174-175.

Ankebut 8

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۸)

Nisa 11

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَتْهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفَعًا فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا (۱۱)

Evlatlardan istenebilecek en son istek yaşlılıklarında onlara iyi davranmak, onlarla güzel geçinmektir. Ancak babada evladına karşı fitri bir merhamet ve iyilik eğilimi bulunmaktadır. Dolayısıyla onlara bu konuda öğüt verilmesi gereksizdir. Öyle ki evlatların ebeveynlerine sert ve duyarsız olmasından daha çok anne babaların çocuklara aşırı derecede meyletmeleri ve sevgide ölçüyü kaçırmalarından korkulmaktadır. Bu noktadan hareketle Kur'an çocuklara iyilik yapmaktan öteye geçerek onlar arasında mirasın adaletli ve ilahi murada uygun bir biçimde dağıtılmasını tavsiye etmektedir. Zira adaletli taksim çocukların iç dünyalarında büyük bir tesir bırakmaktadır.

Kur'an'ın üslubundan sanki anne babaların mirası bölüştürürken çocukların zahiri varlıklarını aşarak iç dünyasına indikleri, hakkaniyetli bir yaklaşımla onların gönüllerine sevgi ekebilecekken adaletsiz bir paylaşım onları kin ve öfke ile doldurabilecekleri anlaşılmaktadır. Denge gözetilmeli, onlarda yıkıcı bir etki oluşturmaktan kaçınılmalıdır. Bahsedilen üsluptan ötürü anne babaya iyilik yapmak ılsak harfi olan ba harf-i ceri ile meful alırken çocuklar arasında adaletli miras taksimi

fi harf-i ceri ile geçişli olmuştur. Zira çocuklar için öğütlenen (el-musa bihi) adalettir, hakkında öğüt sunulan mesele ise (el-musa fihi) çocukların kalpleridir. ¹

¹ Esraru Hurufi'l-Cerr fi Zikri'l-Hakim, s.193

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HARF-İ CERLERİN ANLAMLARINA İLİŞKİN MÜFESSİRLER ARASINDAKİ İHTİLAFLARIN AYETLERİN YORUMLANMASINA ETKİSİ

3.1. AYETLERDE GEÇEN HARF-İ CERLERİN ANLAMLARINA İLİŞKİN MÜFESSİRLER ARASINDAKİ İHTİLAFLARIN TEFSİRE ETKİSİ

İmam Bedruddin ez-Zerkeşi (*Bedruddīn ez-Zerkeşī*) şöyle demektedir: “Müfessir, (başka bilgilere ek olarak) edat türünden kelimeler hakkında konuşma yeterliliğine sahip olmaya ve harflerin manalarını araştırmaya ihtiyaç duymaktadır. Çünkü bu yapılar, değişik medlüller barındırmakta ve sözlerin cümledeki dağılımını etkilemektedir. Harfler, aşağıdaki ayette olduğu gibi mevcut durumun (siyak-bağlam) gerektirdiği şekilde bazı noktalarda birbirlerine tercih edilmekte ve aynı amacı bildirmesi muhtemel-çeşitlerden birinin kullanılması anlam için diğerlerine nisbeten daha uygun düşmektedir.

(وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ)

(Öyleyse biz ve sizden oluşan bu iki grup (hakkında sadece iki ihtimal vardır) ya hidayet üzeredir ya apaçık bir sapıklık içerisindedir).¹

Kur'an'ın bu kesitinde gerçeğin taraftarlarını anlatılırken "على/alā" harfi kullanılmış, batıl ehlini ifade etmek için ise "في/ff" harfine başvurulmuştur. Bu üslupla hakkı benimseyen kimsenin yüceliği anlatılmak istenmiş, onun yüksek bir yere çıkıp etrafı izleyen, gözünü dilediği yöne çeviren ve önündeki her şeyi aslına uygun bir biçimde gören bir insana benzediği vurgulanmıştır. Yanlış yolu tutanların karanlığın içerisinde dalarak bocalayan ve nereye gideceğini bilmeyenler gibi olduğuna işaret edilmiştir. Dolayısıyla harf-i cerlerin ve harf-i cerlerin seçiminde inceliklerin ve derin anlamların hesaba katıldığını söylenebilir.

Harflerin farklı kullanımlarıyla anlamın değişmesine şu ayet de örnek verilebilir:

¹ Sebe, 24

وَكَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ ۚ قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ كَمْ لَبِئْتُمْ ۚ قَالُوا لَبِئْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ۚ
قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِئْتُمْ¹

(فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِّنْهُ
وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا)²

(Böylece biz, birbirlerine sorsunlar diye onları uyandırdık. İçlerinden biri: “Ne kadar kaldınız”? dedi. (Bir kısmı) “Bir gün, ya da bir günden az”, dediler. (Diğerleri de) şöyle dediler: “Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir.) Şimdi siz birinizi şu gümüş para ile kente gönderin de baksın; (şehir halkından) hangisinin yiyeceği daha temiz ve lezzetli ise ondan size bir rızık getirsin. Ayrıca, çok nazik davranın (da dikkat çekmesin) ve sizi hiçbir kimseye sakın sezdirmesin.”³

Ayette üç cümle 'fâ' ile birbirine atfedilmiş, hadiselerin sıralamasındaki düzen kesintiye uğradığında 'vâv' harfî devreye girmiş ve 'وَلْيَتَلَطَّفْ' buyrulmuştur. Zira alım-satımda ağırbaşlı davranmak ve şehir halkına sezdirmeden işini görmek ile yemek getirmek arasında zorunlu bir tertip ilişkisi (öncelik/sonralık ilişkisi) yoktur. Oysa ayette anlatılan diğer olaylar; Ashab-ı Kehf'in mağarada ikamet Sûresi hakkında tartışmaları ve bu çekişmeyi Yüce Allah'ın ilmine havale ederek bitirmeleri, rızık arayışına koyularak içlerinden birini kente göndermeleri ve yiyeceğin kendilerine ulaşması, peş peşe gerçekleşmekte ve söz konusu anlamın vurgulanması için 'fa' harfî ile birbirine bağlanmaktadır.

Edat vb. yapıların taşıdığı inceliklerin tefsire tesirine dair Kur'an-ı Kerim'den başka bir misal olarak aşağıdaki ayet ele alınabilir:

(إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمَوْلَىٰ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ
وَإِنَّ السَّبِيلَ قَرِيضَةٌ مِّنَ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ)⁴

“Zekâtlar; Allah'tan bir farz olarak yoksullara, düşkünlere, onu toplayan memurlara, kalpleri Müslümanlığa ısındırılacaklara verilir; kölelerin, borçluların, Allah yolunda olanların ve yolda kalanların uğrunda sarf edilir. Allah bilendir, hakimdir.”⁵

¹ Kehf, 19

² Kehf, 19

³ Kehf, 19, Diyanet Vakfı Meali

⁴ Tevbe, 60

⁵ Tevbe 60, Diyanet Meali

Bu ayette zekâtların kime verileceği açıklanırken ilk dört grup “اللّام/lām” ile ifade edilmiş, son dört sınıfın izahına girildiğinde ise onların öncekilere oranla bu vecibenin belirlediği ücretleri almaya daha çok hak sahibi olduğunu duyurmak üzere “في/fi” harfine geçilmiştir. Zira “fi” (bağış, ihsan, zekat benzeri kelimeler birlikte kullanıldığında) bir kaba bir nesne yerleştirmek benzeri bir anlam çağrıştırmakta, böylelikle zihinlerde söz konusu toplulukların paraların aktarılması gereken merkezler olduğu düşüncesi uyanmakta ve onların sadakalara daha layık olduğuna dikkat çekilmektedir. “Allah yolunda/وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ” kesitinde zarf harfinin (fi) tekrar edilmesi ise bu ibadette Allah yolu olarak adlandırılan adreslere yapılan infakın; borçlulara, tutsak ve kölelere yönelik ödemelerden üstün tutulduğunu göstermektedir.¹

Aşağıda harf-i cerlerin anlamlarına ilişkin müfessirler arasındaki ihtilafların tefsiri nasıl etkilediğine dair örnekler sunulmaktadır:

3.1.1. Birinci Örnek

قَلَمًا أَحْسَنَ عَيْسَىٰ مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ أَمَّا بِاللَّهِ
وَإِشْهَادُ بِنَاؤُنَا مُسْلِمُونَ

İsa, onların inkârlarını sezince, “Allah yolunda yardımcıları kim?” dedi. Havariler, “Biziz Allah yolunun yardımcıları. Allah'a iman ettik. Şahit ol, biz müslümanlarız” dediler.²

Zemahşeri (*ez-Zemahşerî*), “إِلَى اللَّهِ” ibaresi hakkında şunları söylemektedir: “Enşârî/أَنْصَارِي (Yardımcıları) sözünün sılası/devamı olup izafet anlamı taşıması muhtemeldir, bu takdirde Hz. İsa (as) sanki 'Kendilerini Allah'a nispet edenler kimlerdir? Kim O'nun bana yardım ettiğine benzer şekilde bana ve davama destek olur?' demektedir. Ayrıca söz konusu ifadeyi mahzup bir hâlde bağlantılı görmek ve şu şekilde açıklamak da mümkündür: 'Allah'a yöneldiğim ve sığındığım takdirde beni güçlendirecek ve davama destek olacak olanlar kimlerdir?'.³

İbn Atıyye (*İbn Atıyye*) ise ayete ilişkin şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: “Yüce Allah'ın 'إِلَى اللَّهِ' kavli, iki manaya yorumlanmaktadır, ilk anlama

¹ Zerkeşi, *El-Burhân ft 'Ulūmi'l-Kur'ān*, IV, s.175

² Ali İmran 52, Diyanet Vakfı Meali

³ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, I, s.393

*Bu tefsir biçiminde hal müfret olduğu için cümle yukarıdaki şekilde çevrilmiştir: Hal, Hz. İsa'nın yardımcılarına dönük olursa “Allah'a yönelerek O'na sığınarak bana kim destek olur?” anlamına gelir ancak takdir edilen durumun onlarla ilişkili bulunması, zayıf bir ihtimaldir

göre Mesih, 'Kim Allah'a giden yolda bana yardımcı olur?' demektedir ve doğal olarak 'إِلَى' burada açık bir biçimde "gaye"ye (bitiş-yönelme) delalet etmektedir. İkinci ihtimal esas alındığında ise harf-i cerrin marifeti ile 'Kim desteğini Allah'ın bana olan desteğine nispet eder/ekler?' şeklinde bir cümle ortaya çıkmaktadır. Böylelikle üslup, Kur'an'dan başka bir kesitin diline yaklaşmakta, Nisa Sûresi 2. ayetin ifadelerine benzemektedir: Bu ayette وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ (Onların mallarını kendi mülkiyetinize katarak/kendinizin hakkı gibi yemeyin) buyrulmakta ve 'إِلَى' izafet için kullanılmaktadır. 'إِلَى' hakkındaki son izahı iyice düşünürsen onun bir şeyi başka bir şeye katmayı/atfetmeyi içerdiğini, (kendi desteklerini Allah'ın yardımına nispet etmek veya eklemek) dolayısıyla (kısmen de olsa) birinci kullanıma işaret ettiğini bulursun.

Müfessirlerden İbn Cüreyc (*İbn Cüreyc*) ve Süddi (*Suddî*), 'إِلَى', 'مع' (birlikte) olarak açıklamaktadır. Evet, kimi noktalarda 'مَعَ' söz konusu harfin yerini tutmaktadır ancak bu hakikatten hareketle iki yapı arasında her zaman için özdeşlik/mutabakat olduğunu ileri sürmek mubah (caiz-doğru) değildir. Bazı fakihler, anılan manayı eksik kavradıkları için Yüce Allah'ın 'وَأَيْدِيكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ' (Dirseklerinize kadar ellerinizi de yıkayın) kavlinin tevilinde hataya düşmüşler ve 'إِلَى' harfine 'مَعَ' muamelesi yapmışlardır (ve böylelikle abdestte ellerin dirseklerle birlikte yıkanmasının farz olduğunu söylemişlerdir). Fakat bu anlayış, 'ucmedir'¹, sandıklarının aksine 'إِلَى' burada sadece sınır belirtmektedir (-e kadar anlamındadır).²

Er-Razi (*er-Rāzî*) ise bu ayeti çok detaylı olarak ele almıştır, barındırdığı faydalardan ötürü kendisinin açıklamaları tafsilatları ile birlikte nakledilecektir.

"İkinci Mesele: Yüce Allah'ın 'إِلَى اللَّهِ' Buyruğu: Ayetin bu kısmı hakkında çok vecih (farklı yaklaşımlar) mevcuttur. Birinci tefsir biçiminde cārr ve mecrūr ile bağlantılı bir hâl takdir edilmekte ve ona göre Hz. İsa'nın (a.s) suAlişu manayı iletmektedir: 'Allah'a gitmem ve sığınmam durumunda benim destekçim olacak kimlerdir?'.

İkinci yorumu savunanlar ise 'ilâ'yı farklı değerlendirmekte ve cümleyi 'Allah Teâlâ'nın hükmünü açıklayana kadar ve O kendi dinini zahir kılana dek bana kim yardımcı olacaktır?' şeklinde anlamlandırmaktadır. Üçüncü tefsir ise bir kısım dil âliminin görüşüdür, onlar bu bağlamda 'إِلَى' harfinin birliktelik anlattığını ve 'مَعَ' gibi olduğunu iddia etmektedir. Nitekim Cenabı Hak şöyle buyurmaktadır: ' وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ '

¹ Arap olmamaktan kaynaklanan üslup ve anlayış hatası demektir

² İbn Atıyye, *el-Muḥarrar el-Veçz*, I, s.324

'Yetimlerin malını kendi malınıza katarak yemeyin. Şüphesiz o büyük bir günahdır.'¹ Bu ayette 'إِلَى', 'مَعَ' manasında kullanılmış, Nebi (sav) de bir hadisinde 'الدَّوْدُ إِلَى الدَّوْدِ إِبْرًا' (Üç beş deve üç beş deve (ile beraber) bir sürü olur) demiş ve söz konusu harfin beraberlik bildirmesini hedeflemiştir.²

Zeccac (ez-Zeccāc) ise konuya ilişkin şunları söylemektedir: 'إِلَى' kelimesi 'مَعَ' anlamında değildir. Örneğin ³ 'ذَهَبَ زَيْدٌ إِلَى عَمْرٍو' dersin aynı mana için ⁴ 'ذَهَبَ زَيْدٌ مَعَ عَمْرٍو' diye bir cümle kurman caiz olmaz. Çünkü 'إِلَى' gaye (ulaşmak- yönelmek- sınır) ifade ederken 'مَعَ' bir şeyi başka bir şeye katmayı hatıra getirir. Ancak, 'إِلَى' burada 'مَعَ' anlamındadır' dendiğinde cümlede onun görevini yaptığı, kendisinden umulan faydayı sağladığı belirtmek istenir.

Bu ayette 'ilâ'nın 'me'a' hükmünde kullanılması ile 'Kim Allah'ın bana olan yardımına ilaveten davama destek olur?' gibi bir anlam ortaya çıkmaktadır. Bu üslup, Nisa Sûresi 2. ayette de mevcuttur; Allah 'وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا' buyurmakta ve 'إِلَى', 'مَعَ' benzeri bir mana yüklenerek 'Onların malını kendi malınıza katarak yemeyin' hükmünü bildiren bir cümlenin doğmasını sağlamaktadır. Resulullah'ın (sav), 'الدَّوْدُ إِلَى الدَّوْدِ إِبْرًا' kavli de 'إِلَى' harfinin birlikteliğe hamledilmesine örnektir; ilgili hadis-i şerifte küçük deve gruplarının birbirine eklenmesi ile büyük bir yekûn oluşacağı fikri işlenmektedir.

Dördüncü yoruma göre Mesih, 'Allah'a yakınlık ve vesile olan hususlarda yardımcıların kimlerdir?' demektedir. Rivayetlerde Hz. Peygamber'in (sav) kurban keserken 'اللَّهُمَّ مِنْكَ وَ إِلَيْكَ' (Allah'ım senden ve sana) buyurduğu aktarılmakta ve bilindiği gibi burada (إِلَيْكَ) kısmı ile Yaratıcıya yakınlaşma kastedilmektedir.⁵ Aynı şekilde bir kişi başka bir şahsı yanına çağırırken 'إِلَى' (bana) diye seslenmekte, bu hitapla 'Bana yetiş, katıl!' manasını dilemektedir. Dolayısıyla lisandaki şahitlerden hareketle Hz. İsa'nın sorusunu da 'Allah'a yakınlık vesilesi olan amellerde benim yardımcımla/destekçim kimlerdir?' diye anlamlandırmak isabetli durmaktadır.

¹ Nisa, 2

² Bu ifadeye mevcut hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in (sav) sözü olarak rastlanılmamış, lügatlerde kendisine deyimler ve atasözleri başlığı altında yer verildiği görülmüştür

*Adedi 3-10 arasında olan deve topluluğuna "zevd" denmektedir, yani atasözünde büyük sürülerin küçük gruplardan oluştuğu vurgulanmaktadır, bu tabiri serbest çeviri ile "Damlaya damlaya göl olur" şeklinde Türkçeye tercüme etmek mümkündür

³ Zeyd, Amr'a gitti

⁴ Zeyd, Amr ile birlikte gitti

⁵ **Hâkim el-Müstedrek** adlı eserinde rivayet etmiş ve hadisin Buhari ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu belirtmiştir. *el-Mustedrek 'ale's-Şahîhayn*, XVII, s.431

Beşinci Tefsir: Bu ayette 'ilâ/إلى' harfi, 'اللام/lām' hükmünde kullanılmış ve Hz. İsa bu lafızla sanki 'Allah için destekçim olacak kimlerdir?' demek istemiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda da bu üslubu andıran bir tarz vardır:

(قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمْ لَا
'إِلَّا يَهْدِي أَنْ يُهْدَىٰ' طَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ)

De ki: 'Allah'a koştüğünüz ortaklarınızdan hakka iletecek olan bir kimse var mı?' De ki: 'Hakka Allah iletir.' Öyle ise, hakka ileten mi uyulmaya daha lâyıktır, yoksa iletilmedikçe doğru yolu bulamayan kimse mi? Ne oluyor size? Nasıl hüküm veriyorsunuz?¹

Altıncı açıklama biçiminde ise 'إلى' harfinin 'فِي سَبِيلِ اللَّهِ' anlamında olduğu savunulmaktadır. Nitekim söz konusu harfin 'فِي' manasını ifade etmesi caizdir ve mesele hakkında Hasan'ın (Hasan-ı Basri) görüşü de bu yöndedir.²

El-Beydavi (*el-Beydāvi*), Zemaşşeri'nin tefsir yolunu benimsemekte ve bu ifadeyi şöyle anlamlandırmaktadır:

“ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ : Allah'a yönelmem, O'nun huzuruna çıkmam durumunda benim yardımcılarım kimlerdir?

Cār'ın 'Enşārī' ifadesi ile bağlantılı olması ve izafet manası içermesi caizdir. Bu takdirde soru 'Bana destek olma konusunda kendilerini Allah'a nispet edenler kimlerdir?' anlamına gelmektedir. 'إلى' yapısının bu bağlamda 'مَعَ', 'فِي', 'اللام' gibi diğer harf-i cerlerin hükmünde kullanıldığı da söylenmiştir.”

Verilen bilgilerden algılanacağı üzere müfessir, harf-i cer içeren ayetlerin tefsirinde kendi bilgisi çerçevesinde onların değişik manalarını göz önünde bulundurarak münasip bulduğu anlama göre yargılarını inşa etmektedir. Birinci örnek incelenirken temas edildiği gibi Zemaşşeri, Yüce Allah'ın (من أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ) kavlinin tefsirine dair iki ihtimal sunmakta, ilk olarak harf-i cerle izafet/nispet anlamı doğabileceğini belirtmektedir. Söz konusu yoruma ilaveten cārın takdiri bir hâle müteallik olabileceğini ve bu durumda ayetin, 'Allah'a sığındığım ve O'nun huzuruna gittiğim takdirde bana/davama kim destek verecek?' cümlesi ile açıklanabileceğini dillendirmektedir.

¹ Yunus 35, Diyanet Meali

² Er-Razi, *Mefūṭḩu'l-Ġayb*, IV, s.220-221

İbn Atıyye ise ilgili nassta “إلى” harfinin çok bariz bir tarzda gaye manasını taşıdığını düşünmekte ve Mesih'in sorusunu “Allah yolunda bana kim yardım eder” olarak anlamlandırmaktadır. Fahreddin er-Razi de ayete getirdiği yorumların birinde bu şerhe değinmektedir. İbn Atıyye ayrıca söz konusu harfin izafet/nispet bildirmesinin mümkün olduğunu, böylelikle bu kesitin üslubunun Nisa Sûresi'nin ikinci ayetine benzeyeceğini ve cümledeki sorunun “Kim bana olan desteğini Allah'ın yardımına nispet eder/ekler?” şeklinde kavranacağını belirtmektedir.

Bu parçanın tefsirinde benimsenen ikinci yaklaşımın da 'gaye' manasından kaynaklandığını, konu etrafında derin düşünmenin insanı bu sonuca ulaştıracağını savunmaktadır. Birinci örneğin anlatılması esnasında sunulan bilgilerden anlaşıldığı gibi Er-Razi'nin ayetin muhtemel-neticeleri hakkında benimsediği ve geçerli saydığı kanaatler İbn Atıyye'nin son değerlendirmesini de kapsamaktadır.

Müfessirlerden Zeccac ise “إلى” kelimesinin¹ “مَعَ” ile eşanlamlı olduğunu söylemeyi imkansız bulmakta ve şöyle demektedir: “ 'إلى' kelimesi 'مَعَ' anlamında değildir. Örneğin ² 'دَهَبَ زَيْدٌ إِلَى عَمْرٍو' dersin aynı mana için ³ 'دَهَبَ زَيْدٌ مَعَ عَمْرٍو' diye bir cümle kurman caiz olmaz. Çünkü 'إلى' gaye (ulaşmak- yönelmek- sınır) ifade ederken 'مَعَ' bir şeyi başka bir şeye katmayı hatıra getirir. Ancak, 'إلى' burada 'مَعَ' anlamındadır' dendiğinde cümlede onun görevini yaptığı, kendisinden umulan faydayı sağladığı belirtmek istenir. Bu ayette 'ilâ'nın 'me'a' hükmünde kullanılması ile 'Kim Allah'ın bana olan yardımına ilaveten davama destek olur?' gibi bir anlam ortaya çıkar.”

Er-Razi, İbn Atıyye ile paylaştığı yorumların haricinde bir açıklamasında “إلى” harfinin burada “اللام” gibi olabileceğini çünkü Yunus Sûresi'nin 35. ayetinde böyle bir kullanım bulunduğunu anımsatmaktadır. Ayrıca geçen sayfalarda yer aldığı gibi içlerinde Hasan-ı Basri'nin olduğu bir grup âlim, söz konusu edatı “في” manasında görmekte ve Mesih'in sorusunu, “Allah yolunda benim destekçilerim kimlerdir?” şeklinde tefsir etmektedir.

¹ Harfi 'kelime' olarak isimlendirmek Zeccac'ın kendi tercihidir

² Zeyd, Amr'a gitti

³ Zeyd, Amr ile birlikte gitti

3.1.2. İkinci Örnek

Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُونَ عَلَىٰ أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ فَأَتَابَكُمْ عَمَّا بَعَثْتُمْ أَكْبَرًا تَحْزِنُوا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ ۗ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

Peygamber, arkanızdan sizi çağırırken siz durmadan dağa yukarı kaçıyor, hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz. Bundan dolayı Allah, size keder üstüne keder verdi ki, (bu durumlara alışasınız ve daha sonra) elinizden gidene ve başınıza gelene üzülmesiniz. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.¹

Zemahşeri, bu ayetin tefsirinde şu şekilde değerlendirmeler sunmaktadır:

“ فَأَتَابَكُمْ (Bundan dolayı size verdi): Bu ifade daha önce geçen 'صَرَفَكُمْ' fiiline atf olarak gelmiştir, yani 'Allah sizlere karşılık verdi'.² عَمَّا (Hüzün): Düşmanlarınızı sizden uzak tuttuğunda sizleri bir üzüntüye soktu ve sınıadı. ب (İle): Sebebiyle... غَمَّ : Allah'ın resulüne isyanla ona tattırdığınız elem nedeniyle size bir üzüntü yaşattı ve sizi sınıadı. İbareyi (harfî cerden ötürü) şu şekillerde anlamak da mümkündür: Allah sizlere keder üzerine keder verdi, üzüntünüzü katladı, birbiri ile alakalı acılarla; Hz. Peygamber'in (sav) öldürülmesi söylentisinden, yaralardan, müşriklerin başarısından ganimet ve zaferin elden kaçmasından doğan hüznlerle sizleri sınıadı.”³

İbn Atıyye ise ayetin tefsirine ilişkin müfessirler arasında “الباء” harfî kaynaklı bir ihtilafın olduğunu dile getirmekte ve “İnsanlar, Yüce Allah'ın 'عَمَّا بِعَمِّ' kavli hakkında anlaşmazlığa düşmüşlerdir. İçlerinden bir topluluk bu ifadenin geçtiği ayeti 'Başarısızlık, çekişmeler ve isyanlarınız sebebiyle Peygamber ve diğer müminleri üzmeniz nedeniyle Allah sizlere bir elem verdi' şeklinde anlamak gerektiğini ileri sürmüştür.” demektedir. Kadı Ebu Muhammed'den alıntılar yapmakta, onun “الباء” harfinin bu siyapta sebebiyet bildirdiği kanaatini benimsediğini ancak bir grup

¹ Ali İmran 153, Diyanet Meali

² Zemahşeri, Yüce Allah'ın şu buyruğuna işaret etmektedir:

لَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُم بِإِذْنِهِ خَتَمَ إِذَا فَشَلْتُمْ وَتَنَارَ عَنْكُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مَن بَعْدَ مَا أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ مَن يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَن يُرِيدُ الْآخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ
Andolsun, Allah, izniyle, onları (müşrikleri) kırıp geçirdiğiniz sırada size olan va'dini gerçekleştirdi. Nihayet sevdiğiniz şeyi (zaferi) size gösterdikten sonra, zaafa düştinüz, (Peygamber'in verdiği) emir konusunda tartıştınız ve emre karşı geldiniz. İçinizden dünyayı isteyenler de vardı, ahireti isteyenler de. Sonra sizi denemek için onlardan yüzünüzü çevirdi. (Kaçıp hezimete uğradınız. Buna rağmen) sizi bağışladı. Allah, mü'minlere karşı çok lütufkârdır

³ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, I, s.454

âlimden kendisinin ivaz anlamı barındırdığına dair görüşler aktardığını da zikretmektedir.

Ebu Muhammed meseleye dair değişik yaklaşımları anlatırken şöyle söylemektedir: “Bir taife, 'فَاتَّابِكُمْ' cümlesi ve devamını, 'Allah kâfirlere yaşattığınız üzüntüye karşılık size benzer bir acı verdi' şeklinde anlamıştır. Bu tefsir ışığında “الباء” ayette “*mu'ādele*” (*denklik-mütekabiliyet*) manasında kullanılan türdür.” Ayrıca Ebu Süfyan'a ait olduğu savunulan يَوْمَ بِيَوْمٍ بَدْرٍ وَالْحَرْبُ سِجَالٍ şeklindeki ifadelerin ilgili tefsiri güçlendirdiğini düşünmektedir.

Tevil (tefsir) ehlinden büyük bir cemaatin ayetteki “الباء” harfini “عَلَى” ve “مَعَ” anlamlarına yordugunu ve söz konusu kesiti “üzüntü üstüne üzüntü – kederle birlikte keder” şeklinde anladıklarını söyleyen İbn Atıyye, toplamak ve birliktelik gibi hususlar bildiren bu çeşide “بَاءُ الْحَرْبِ الْمُجَرَّدِ – Bā'u'l-cerr el-muceredd” adı verildiğini belirtmektedir. İlaveten ilim sahiplerinin iki üzüntünün tertibi hakkında da ayrıştıklarını kaydetmekte ve onların tartışmalarını aşağıdaki yer verildiği gibi özlü bir biçimde sunmaktadır:

“Müfessirler ayette anılan acılardan hangisinin daha önce olduğu konusunda farklı kanaatler belirtmiştir. Katade ve Mücahit'ten aktarılan bir rivayete göre, ilk keder insanların 'Muhammed öldü' şayiasını duymalarıdır, ikinci keder ise İslam safında ölüm ve yaralanma gibi hadiseler yaşanmasıdır. Rebi' (*Rabī'*) ve başka bir rivayette Katade bu sıralamanın tersini savunmaktadır. Mücahit'ten aktarılan diğer bir nakil ve Süddi'nin yorumu ise bir kısım Müslümanların şehit düşmesi ve içlerinden yaralananların olmasını, o faciada müminlerin zorluklarla karşılaşmalarını “ilk acı” olarak değerlendirmekte, “ikinci hüznün” ise Ebu Süfyan'ın Nebi ve ashabına yukarılarından yaklaşarak onlara karşı kibirlenmesi olduğunu söylemektedir.

Bu makamda müşriklerin büyükenmelerinden kaynaklı acıya değinmek gereklidir. Tarihten öğrenildiğine göre Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber (as) insanları yanında toplanmaya çağırmıştır. Askerlerine seslenerek cenk sahasında dolaşmış, nihayet dağ eteğindeki bir kayanın üstünde ashabından bir gruba rastlamış ve onlara doğru yürümüştür. Bu esnada bir adam ona ok atmaya çalışmış ancak 'Ben Allah'ın elçisiyim' buyurması üzerine şahıs geri çekilmiştir. Resul'ün sözünü işiten müminlerin tamamı mutlu olmuş ve kendisi de dostlarının direncini görmekten dolayı sevinmiştir. İslam ordusu, yitirdikleri canlara ve kaçırılan zafere üzölmeye koyulmuşken Ebu

Süfyan çok sayıda atlı ile birlikte yukarılarında belirmiştir. Bu hadise de onlara çok ağır gelmiş ve ağlaştıkları eski acılarını unutup müşriklerin mağrur ve muzaffer tavırlarına öfkelenmiş ve üzölmüşlerdir. Hz. Muhammed devreye girerek dua ve yakarışla 'Allah'ım eğer bu topluluk öldürölürse yeryüzünde Sana (tevhitle) ibadet edilmez' buyurmuş, etrafındakilerin telaşlarını dindirmek için onlarla konuşmuş, onları yüreklendirmiş ve düşmanları taşla kovalamalarını sağlamıştır.”¹

3.2. ÂL-İ İMRAN VE NİSA SÛRELERİNDE GEÇEN HARF-İ CERLERİN MANASININ BELİRLENMESİ HUSUSUNDA TEFSİR ÂLİMLERİ ARASINDAKİ GÖRÜŞ FARKLILIKLARININ SEBEPLERİ

Bedreddin ez-Zerkeşî, Ebu'l-'Âliye'nin عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ² ayetinin tefsirinde düşölen hatayı şu hadise ile anlatmış ve şöyle demiştir: Hattâbî, Ebu'l-'Âliye'den naklediyor: Kendisine عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ² ayetinin manası soruldu ve şöyle açıkladı: “Namazdaki rekâtının tek mi çift mi olduğunu bilmeden namazı bitiren kimsedir.” Hasan-ı Basri şöyle yanıt verdi: “Allah aşkına Ebu'l-'Âliye! Mana öyle değildir! Bilakis mana, vakitleri unutup namazı kaçırınlar olacaktır. Görmüyor musun, ayetteki ifade عَنْ صَلَاتِهِمْ şeklinde dir.” Zerkeşî açıklamalarına şöyle devam etmiştir: “Ebu'l-'Âliye “في” ve “عن” harflerinin manasını düşünmeyince Hasan-ı Basri onu ikaz etmiştir. Çünkü eğer mana Ebu'l-'Âliye'nin anladığı gibi olsaydı “في صَلَاتِهِمْ” derdi. Allah Teâlâ “عن صَلَاتِهِمْ” buyurunca, bu ifadeyle kastedilenin vakti kaçırmak olduğu anlaşılmıştır.”³

Selef âlimlerinden, harflerin manalarına ve bu harflerin tefsirinden doğan hükümlere önem verenlerden biri de Atâ b. Ebî Rebah'tır. Nitekim o, “ Ayette في صَلَاتِهِمْ yerine عَنْ صَلَاتِهِمْ buyuran Allah'a hamdolsun!” demiştir. Zira namazda sehve düşmek-yanılmak çok olağandır.

Taberî tefsirinde, Nûr sûresinin bir ayetinde birden fazla “من” harf-i cerri geçtiğinden dolayı iki farklı yorum bulunduğunu söylenmiştir. Zira وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ “O, gökten, oradaki dağ (gibi bulut)lardan dolu indirir de onu dilediğine isabet ettirir, dilediğinden de geri çevirir”⁴ ayetini şöyle tefsir etmiştir: “Bu hususta iki yorum vardır. Birincisi, ayetin manası, Allah Teâlâ gökten oradaki bulut dağlarından dolu yağdırır. Bu görüşe göre sanki dağlar doludan oluşmuştur. Bu,

¹ İbn Atıyye, *el-Muħarrar el-Vecîz*, II, s.27

² Maun, 5

³ *el-Burhân*, I, s.294

⁴ Nur, 43

topraktan dağlar demek gibidir. İkinci yorum ise şöyledir; Allah Teâlâ gökten dağlar miktarınca yağdırır. Doludan oluşan bulut dağı ifadesi, bende samandan iki ev var demek gibidir. Kastedilen ise evlerin samandan olduğu değil, samanların iki ev miktarınca çokluğudur.¹

Müfessirler –Allah kendilerine rahmet eylesin- مَا فَاتَابَكُمْ غَمًّا بِغَمِّ لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَى مَا فَاتَابَكُمْ غَمًّا بِغَمِّ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ² ayetinde “الباء” harfinin manası hakkında, İbn Atıyye'nin ifadesinde olduğu gibi ayette geçen harf-i cerrin manasının verilmesinden dolayı ortaya çıkacak sonuçları beyan etmişlerdir.³ Âlimler “غَمًّا بِغَمِّ” ayetinin manası hakkında farklı görüşleri benimsemişlerdir. Bir grup âlim; buradaki mananın “Karşı gelmeniz, iç çekişmeniz ve başarısızlığınızdan dolayı Hz. Peygamber ve Müslümanlara verdiğiniz üzüntü ve sıkıntı sebebiyle Allah size üzüntü ve tasa verdi” şeklinde olduğu görüşündedirler.

Kadı Ebu Muhammed, “Buna göre “الباء” harfi sebebiyet ifade eder. Bir grup âlim, “ مَا فَاتَابَكُمْ غَمًّا بِغَمِّ ” Bedir günü, sizi, kâfirlerin eline düşürmesi sebebiyle verdiği tasa” şeklinde yorumladıklarını ifade etmiştir.” Kadı Ebû Muhammed şöyle demiştir: “Buradaki “الباء” denklik/karşılık ifade eden harftir. Ebu Süfyan'ın dediği gibi, “ يوم بيوم بدر والحرب سجال ” bugün Bedir gününe denktir/karşılıktır, savaş da rekabettir.

Tefsir âlimlerinin büyük çoğunluğu mananın “tasa üstüne tasa verdi” şeklinde olacağını ve buradaki harfin mutlak olarak harf-i cer olduğunu ifade etmişlerdir. Bu iki tasa ve kederin sırası konusunda farklı görüşler benimsemişlerdir. Katade ve Mücahid birinci tasanın “Muhammed öldürüldü!” nidasını duymaları, ikinci tasanın ise başlarına öldürme ve yaralama hadiselerinin gelmesi olduğunu ifade etmişlerdir. Aynı şekilde Rebî' ve Katâde de bu sıralamanın tersini söylemişlerdir. Süddî, Mücâhid ve diğer bazı âlimler, birinci tasanın, öldürülme, yaralanma ve o harp meydanında cereyan eden her hadisenin olduğunu, ikinci tasanın da Ebu Süfyan'ın Hz. Peygamberi ve ashabını tepeden seyretmesidir. Bu hadise de şöyle vuku bulmuştur: Allah Resulü o gün, dağın yamacında bir kayanın üzerine çıkan bir grubun yanına varıncaya kadar insanları çağırmaya başladı ve kendilerine doğru yürüdü ki o anda bir adam okla Hz. Peygamberi nişan aldı. O da, “Ben Resulullah'ım.” Dedi. Onlar bunu duyunca sevindiler, Hz. Peygamber de ashabından bu muameleyi gördüğü

¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, s.202

² Âl-i İmrân, 154

³ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, s.212

için sevindi. Sonra ellerinden kaçan zafere ve kaybettikleri arkadaşlarına üzüldüler. Onlar bu haldeyken Ebu Süfyan, yüksekçe bir yerden ve çok sayıda süvariyle birlikte kendilerini izliyordu. Başlarına gelenleri unutup Ebu Süfyan'ın kendilerini izlemesine takıldılar. Resulullah, “onlar bize üstün gelemezler!” buyurdu. Allah'ım eğer bu topluluğu helak edersen sana yeryüzünde kulluk edecek kimse kalmaz! Sonra ashabına seslendi ve ashabı müşrikleri taşıdılar. Orada da Ömer b. Hattab ashab-ı kiramı buldukları yerden indirmeye teşebbüs etti. Bu kıssadaki rivayetler birbirinden farklıdır. Zira bu korkunç bir hadiseyi, herkes kendi gördüğü, duyduğu şekilde tasvir etmiştir. Ka'b b. Mâlik, “Resulullah'ı ilk fark eden bendim. Miğferinin altından gözleri parlıyordu.” demiştir. Yine rivayet edilir ki dağın tepesine çıkan at, Halid b. Velid'in hamlesidir. Resulullah tepedeyken Ebu Süfyan yaklaşmış, burada birçok şey söylemiştir.”¹

Aynı şekilde Begavî'yi, “Ey iman edenler! Allah'ın yardımcılarını olun. Nitekim Meryem oğlu İsa da havârilere, "Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?" diye sorduğunda havârilere, "Allah'ın yardımcılarını biziz" demişlerdir.”² Ayetinin tefsirinde şöyle dediğini görüyoruz: “Buradaki mana, “Allah Teâlâ ile birlikte bana kim yardım edecek?” şeklindedir.”³

Ancak kendisi, Âl-i İmran sûresindeki “İsa onlardaki inkârcılığı sezince, "Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?" diye sordu. Havariler cevap verdiler: "Biz Allah için yardımcılarız; Allah'a inandık, şahit ol ki bizler Müslümanlarız.”⁴ ayetinin tefsiri için üç görüş nakletmiş ve şöyle demiştir: “ Süddî ve İbn Cüreyc, “Allah ile birlikte” manasını vermişlerdir. Kur'an-ı Kerim'de, وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالِكُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ “Onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin.”⁵ Ayetinde ifade buyrulduğu gibi Araplar şöyle der: الذود إلى الذود إيل “Az sayıdaki deve az sayıdaki deve ile beraber deve sürüsü olur.”

Hasan-ı Basri ve Ebu Ubeyde şöyle demiştir: “Burada “إلى” harfi “في” manasına gelir, yani “Allah Teâlâ'nın yolunda bana kim yardımcı olacak?”. “إلى”

¹ İbn Atıyye, *El-Muharreru'l-vecîz* II, s.27

² Saf, 14

³ Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, XIII, s.110

⁴ Al-i İmran, 52

⁵ Nisa, 2

harfinin burada “Kendi yardımını Allah'ın bana olan yardımına kim katacak?” manasına gelecek şekilde olduğu ifade edilmiştir.”¹

İmam Fahreddin er-Râzî bu ayet-i kerimede altı vecih zikretmiş ve şöyle demiştir: “إلى ayetinde altı vecih vardır.”

1. Bunun takdiri, “Allah'a gitmem ve O'na iltica etmem durumunda, kim bana yardımcı olur?” şeklindedir.

2. Bunun takdiri, “Allah'ın emrini açıklayıp, O'nun dinini ortaya koyuncaya kadar, kimler benim yardımcılarımla olacaktır?” şeklindedir. Bu takdire göre “إلى” harf-i cerri gâye manasındadır. Buna göre sanki Hz. İsa sanki “Davetim tamamlanıp, Allah Teâlâ'nın dini ortaya çıkıncaya kadar kimler bana yardım etmeye devam edecektir?” manasını kastetmiştir.

3. Dil âlimlerinin çoğu buradaki “إلى” harf-i cerrinin “مع” manasına geldiğini ifade etmişlerdir. Nitekim Allah Teâlâ'nın (وَلَا تَأْكُلُوا) “Onların mallarını kendi mallarınızla birlikte yemeyin!” âyetinde de “إلى” harf-i “مع” manasındadır.

Hz. Peygamber (s.a.v) de, الذود إلى الذود إبل “Az sayıdaki deve az sayıdaki deve ile beraber deve sürüsü olur.” buyurmuştur.

4. Mana, “Allah'a yaklaşma ve O'na giden yolda yardımcılarımla kimdir?” şeklindedir. Nitekim hadis-i şerifte, Hz. Peygamber (s.a.v)'in kurban kestiğinde, اللهم منك وإليك “Allah'ım sendendir, sanadır.” yani, تقرباً إليك “Sana yaklaşmak içindir, yaklaştırmaya vesiledir.” buyurmuştur. Yine bir kimse başkasını yanına çağırdığı zaman, “إلى” der; yani, “Bana gel!” der. Burada da böyledir. Buna göre mana, “Allah'a yaklaşma hususunda yardımcılarımla kimdir?” şeklinde olur.

5. Buradaki “إلى” harfinin “ل” manasında kullanılmasıdır. Buna göre Hz. İsa sanki “Allah için yardımcılarımla kimdir?” demiştir. Bunun bir benzeri de, “De ki: Ortak koştuğunuzdan hakka iletecek olan var mı? De ki: Hakka Allah iletir.”² Ayetidir.

¹ Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl* II, s.42

² Yunus, 35

6. Ayetin takdiri, “Allah yolunda yardımcılarım kimdir?” şeklindedir. Buna göre “إلى” harf-i cerrinin “في” manasına gelmesi caizdir. Bu, Hasan-ı Basri'nin görüşüdür.¹

İbn Atıyye'yi “إلى الله” ifadesindeki “إلى” harfini tefsir ederken bu harfin iki mana taşıdığından bahsettiğini görüyoruz. Kendisi şöyle diyor: “Ayetteki “إلى الله” ifadesi iki mana taşır.

Birincisi, Allah yolunda bana kim yardım edecek? Bu takdir “إلى”nın açıkça kendi babında kullanıldığına delalet ediyor yani “إلى” burada gâye manasındadır.

İkinci mana, takdirin, “kim yardımını Allah'ın bana olan yardımına katacak?” şeklinde olmasıdır. Bu takdirde mana, “وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ” “Onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin.”² Ayetindeki gibi olur. Dikkatlice düşünürsen buradaki “إلى” harfinde gâye manasını bulursun çünkü burada bir şeyi diğerine katma manası vardır. Bu harf hakkında İbn Cüreyc ve Süddî “مع” manasında olduğunu ifade etmişlerdir. Evet, “مع” mana olarak “إلى” yerine geçiyor ancak burada “إلى” harfi cerri “إلى” manasındadır demek caiz değildir. Hatta bazı fakihler, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ³ ayetinin tevilinde hata etmişlerdir. Ayetteki “إلى” harfi “مع” manasındadır ve manası kapalı olan bir lafızdır demiştir. Hayır, bilakis “إلى” harfi ayette gâye manasını ifade eder.⁴

Ebu Hayyan, dildeki yetkinliğine rağmen müfessirlerin bu ayetle ilgili görüşlerini nakletmekte ancak zikrettiği görüşler arasında tercih yapmamakta ve görüşleri sırasıyla aktarıp ve şöyle demektedir: “Süddî şöyle dedi: “Allah ile birlikte benim yardımcılarım kimlerdir?”. Hasan-ı Basri şöyle dedi: “Allah'a giden yolda benim yardımcılarım kimlerdir?”. Ebu Ali el-Fârisî şöyle demiştir: “Buradaki mana “إلى الله” yani “إلى الله” şeklinde, aynı الْحَقُّ إِلَى مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ yani “للحق” “Hakka Allah iletir.”⁵ ayetindeki mana ile aynıdır, şöyle de denilmiştir: “Allah'ın yardımına kadar bana kim yardım eder?”, “Benimle birlikte kim kendisini Allah yoluna hasreder?” bunu İbn Bahr demiştir. Yine, “Allah'ın dinini hâkim kılıncaya kadar bana kim yardım eder?” denilmiştir. Ebu Ubeyde, “Allah'ın bizzat kendisi hususunda benim yardımcılarım kimlerdir?” demiştir. İbn Atıyye, “Allah'a giden yolda yardımcılarım kimlerdir?”

¹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IV, s.220-221

² Nisa, 4

³ Mâide, 5

⁴ İbn Atıyye, *El-Muharreru'l-vecîz*, I, s.427

⁵ Yunus, 35

Dördüncüsü, müfessirlerin farklı meşrep, eğilim ve ekollerden olmasıdır. Sonuç olarak her birinin yöneldiği, takip ettiği kaidelere muhalefet edemeyeceği birtakım eğilimleri vardır.

Beşincisi, ayetin tevili veya Âl-i İmran sûresinin ayetinde olduğu gibi ayetin nüzul sebebidir. İbn Atıyye şöyle demiştir: “Âlimler “غَمًّا بَعَمَّ” ayetinin manası hakkında farklı görüşleri benimsemişlerdir. Bir grup âlim, buradaki mananın, “Karşı gelmeniz, iç çekişmeniz ve başarısızlığınızdan dolayı Hz. Peygamber ve Müslümanlara verdiğiniz üzüntü ve sıkıntı sebebiyle Allah size üzüntü ve tasa verdi” olduğu görüşündedirler.”

Kadı Ebu Muhammed, “Buna göre “الباء” harfi sebebiyet ifade eder. Bir grup âlim, “فَأَنَابَكُمْ غَمًّا بَعَمَّ” Bedir günü, sizi, kâfirlerin eline düşürmesi sebebiyle verdiği tasa” şeklinde yorumladıklarını ifade etmiştir.

Kadı Ebû Muhammed şöyle demiştir: “Buradaki “الباء” denklik/karşılık ifade eden harftir. Ebu Süsyan'ın dediği gibi, “يوم بيوم بدر والحرب سجال” bugün Bedir gününe karşılıktır, savaş da rekabettir. Tefsir âlimlerinin büyük çoğunluğu mananın “tasa üstüne tasa verdi” şeklinde olacağını ve buradaki harfin mutlak olarak harf-i cer olduğunu ifade etmişlerdir. Bu iki tasa ve kederin sırası konusunda ihtilaf etmişlerdir. Katade ve Mücahid birinci tasanın “Muhammed öldürüldü!” nidasını duymaları, ikinci tasanın ise başlarına öldürme ve yaralama hadiselerinin gelmesi olduğunu beyan etmişlerdir.¹

3.3. TEFSİR MÜELLİFLERİNİN, HARFLERİN BAZI MÂNÂLARINI DİĞER MÂNÂLARINA TERCİH ETME KONUSUNDA RİAYET ETTİKLERİ KURALLARIN, ÂL-İ İMRÂN VE NİSA SÛRELERİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRMESİ

Müfessirlerin harflerin bazı mânâlarını diğerlerine tercih etme konusunda farklı değerlendirmelerinden söz etmek mümkündür. Bu bahsimizde onların tercih yöntemleri hususunda örnekler sıralayacağız. Bahsin sonunda bu konudaki kurallarını ve bu kuralı hangi örnekten çıkardıklarını açıklayacağız.

¹ İbn Atıyye, *El-Muharreru'l-vecîz*, II, s.27

3.3.1. Birinci Örnek

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

(إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِي عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ)

“Şüphesiz, küfre düşenlere ne malları, ne de evlatları Allah'tan (onun azabından kurtulma konusunda) bir fayda sağlar. Onlar ateşin yakıtıdır.”¹

Âlûsi der ki: “(مِنَ اللَّهِ) (Allah'tan) onun azabından mânâsındadır. Buradaki “مِنَ” Muberrred'in dediği gibi gayenin başlangıcı için kullanılır.” Sonra dedi ki: “مِنَ” “bazı/teb'iz” mânâsındadır. Ona sıfat olarak saydığımız bir mahzufa mütealliktir. Ancak o öne geçip hâl'e dönüşmüştür. “أغنى عنه” terkibi “Ona yetti” mânâsına geldiği için, ikinci meful olması da mümkündür. Bu değerlendirmenin özü de açık ve nettir.” Âlûsi Ebû Ubeyde'nin sözünü nakletmiş ve o sözü zayıf bulmuştur:

“Ebû Ubeyde dedi ki: 'Buradaki (من) harfi “‘inde” mânâsındadır.' Bu görüş zayıftır.” Âlûsi'ye göre, buraya uyan (من) harfinin mânâlarından birisi de bedel olmasıdır. Âlûsi şöyle demektedir :

“Birçok kimse ise şöyle dedi: ' من şu ayette olduğu gibi bedeldir.

فليت لنا من ماء زمزم شربة ... مبردة باتت على طهيان

Keşke bizimde zezem suyumuz olsa, soğutucu tahtalar üzerinde durmuş soğuk meşrubat olarak...!”

Peygamber (s.a.v)'in şu sözünde de bu mânâ üzere kullanılmıştır: “ولا ينفع ذا الجد” servet sahibini serveti senden koruyamaz.” Şu ayeti kerimde yine aynı mânâ üzere kullanılmıştır: (وَلَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلَائِكَةً فِي الْأَرْضِ يَخْلُقُونَ)

“Dilersek sizden yeryüzünde yerinize geçecek melekler yaparız.”²

Sonuç olarak mânâ şöyledir: Onlara ne malları ne de evlatları Allah Teâlâ'nın rahmetine veya itaatine bedel bir fayda sağlar. Mallarının ve evlatlarının Allah'ın rahmetine bedel-olabilme ihtimali zaten uzaktır ve hatta akla bile gelmez. Durum böyleyken Allah Teâlâ tarafından onun nefyedilmesi mal ve evlatlarının kafirleri Allah Teâlâ'dan alıkoyduğuna işaret etmektedir. Kafir kişi bunların Allah Teâlâ'nın rahmeti ve itaatini yerini tuttuğunu zannetmektedir.

Allah Teâlâ bu mânâyı yakın olarak ayette şöyle buyurur:

¹ Âl-i İmrân, 10

² Zuhruf, 60

(وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّتِي تُقَرَّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفَىٰ)

“Halbuki ne mallarınız ne de evlatlarınız değildir sizi huzurumuza yaklaştıracak olan.”¹

Bu mânâya, nahiv alimlerinin çoğunluğu (من) harfi için bedel-olmayı kabul etmediği gerekçesiyle itiraz edilmiştir. Öyle ki, birinci mânâ “Onlar ateşin yakıtıdırlar.” ayetiyle kafirlerin halinden korkutmasından dolayı daha uygun ve münasip olandır.”²

Âlûsi'nin “Birinci mânâ “Onlar ateşin yakıtıdırlar.” ayetiyle kafirlerin halinden müslümanları korkutmasından dolayı daha uygun ve münasip olandır.” sözünde tercih ettiği “bazı” mânâsı için iki hususu esas almıştır:

Birincisi: Ayetin zahir mânâsına uygunluğudur.

İkincisi: Ayetin sonucu olan “Onlar ateşin yakıtıdırlar.” cümlesine münasipliğidir.

3.3.2. İkinci örnek

Allah Teâlâ şöyle buyurur: (ذُرِّيَّةٌ بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ)

“Bir zürriyet olarak birbirinden gelmişlerdir.”³

Ebû Hayyân buradaki (من) harfinin mecaz yoluyla ”bazı” mânâsına geldiğini söylemiş lakın bu kanaati zayıf bir görüş olarak nitelemiştir. Fakat (من) harfinin hakikat yoluyla ”bazı” mânâsına geldiğini söyleyen ikinci görüşü benimsemiştir. Bu tercihinde nesep araştırmasına itimat etmiştir. Dedi ki: “denildi ki: '(من) harfi mecaz yoluyla ”bazı” mânâsındadır. Yani: iman, itaat ve peygamberlik nimetine mazhar olma konusunda birbirinden gelmişlerdir.” Sonra dedi ki: ” (من) harfi hakikat yoluyla ”bazı” mânâsındadır. Yani: Nesil olarak birbirinden gelmişlerdir. Eğer İmrân'ı Musa ve Harun'un babası olarak tefsir edilirse, o zaman o ikisi İmrân'dan, o Yashûr'dan, Yashûr Kahit'ten, Kahit Lâvi'den, Lâvi Yakup'tan, Yakup İşhak'tan, İşhak İbrahim'dendir (a.s). Eğer İmrân İsa'nın annesi Meryem'in babası olarak tefsir edilirse, o halde İsa Meryem'den, Meryem İmrân bin Mâsân'dan, o da Davud oğlu Süleyman'ın

¹ Sebe', 37

² Âlûsî Tefsiri, V , s.436

³ Âl-i İmrân, 34

çocuğundan, Süleyman İbrahim oğlu İshak oğlu Yakup oğlu Yahûda'nın oğlundandır. Böylelikle Allah'ın resulü İbrahim'in ailesine girmiş olur.”¹

3.3.3. Üçüncü Örnek

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

(لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ ۚ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ)

Sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça, gerçek iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir. ²

Müfessirlerin harflerin bazı mânâlarını diğerlerine tercih etme konusunda uydukları kurallardan birisi de mânâlardan biri şaz dahi olsa bazı kıraatlara uygunludur. Yukarıda ki zikrettiğimiz ayet Abdullah bin Mesud kıraatında şöyledir: (حتى تنفقوا بعض ما تحبون)

“Sevdiğiniz şeylerin bazısını harcamadıkça...”

Zemahşeri dedi ki: “Abdullah ibn Mes'ud (حتى تنفقوا بعض ما تحبون) diye okumuştur. Bu (تُحِبُّونَ) ayetinde (من) harfinin mânâsının “bazı” olduğuna delildir.”³

3.3.4. Dördüncü örnek

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

(وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ ۚ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ)

“İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa eren onlardır.” ⁴

İmam Razi dedi ki: “(منكم) sözünde iki görüş vardır:

Birincisi: buradaki (من) harfi iki delilden dolayı ”bazı” mânâsında değildir.

Birinci delil: “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet olmak üzere vücuda geldiniz, ma'rufu emredersiniz, münkerden nehiy eylersiniz.”⁵ ayetiyle Allah Teâlâ'nın ma'rufu emretmeyi, münkerdense nehiy etmeyi bütün ümmete vacip kılmasıdır.

¹ Ebu Hayyan el-Endelusi, el-Bahru'l Muhit Tefsiri, III, s.112

² Âl-i İmrân, 92

³ el-Keşşaf, I, s.412

⁴ Âl-i İmrân, 104

⁵ Âl-i İmrân, 110

İkinci delil: Eliyle, diliyle yahut kalbiyle ma'rufu emretmek ve münkerden nehiy etmek vacip olmayan hiçbir mükellef bulunmamasıdır. Aynı zamanda her kişiye zararı kendisinden def etmesi vaciptir.

Delillerle bu görüş sabit olduğuna göre deriz ki: Bu ayetin genel-mânâsı: hayra davet eden, ma'rufu emreden ve münkerden nehiy eden bir ümmet olun. Burada İmam Razi'nin (من) harfinin "bazı" mânâsında olmadığını söyleyen görüşü tercih etme konusunda iki kurala itimat etmiştir. Birincisi Kuran-ı Kerim'den bir başka ayetin bu ayetteki emrin umumi olup herkese hitap ettiğini ispat etmesidir. Böylelikle bu (من) harfi cerr'i "bazı" mânâsıyla tefsir etmek uygun olmaz.

İkincisi bu mânâyı destekleyen hadis şerif olarak nakledilen aklî delildir. Bahsimize konu hadis şerif şöyledir: "Hiçbir mükellef yoktur ki, üzerine ya eliyle ya diliyle yahut kalbiyle ma'rufu emretmek ve münkerden nehiy etmek vacip olmasın." Ayetteki (من) harfini "bazı" olarak tefsir etmek bu asıl ile çelişir. Bundan dolayı bu mânâyı bırakıp bir başka mânâyı seçmiştir. Dedi ki:

"(من) kelimesi burada beyan etmek içindir, 'bazı' mânâsı için değil. Bu tıpkı şu ayetteki gibidir:

(فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ)

"O halde o pis putlardan kaçın."¹ Yine Arap dilinde "Filanın evladından savaşçısı var, emirin adamlarından askeri var" denilir. Bunda bütün evlatları ve bütün adamları kastedilir, bazısı değil. Sonra dediler ki: Muhakkak ki, bu emir herkesin üzerine vacip olmakla birlikte, bir kısım bu emri yerine getirdiğinde diğerlerinden mükellefiyet kalkar. Bunun benzeri Allah Teâlâ'nın şu sözü "Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın"² ve şu sözüdür "Eğer topluca savaşa katılmazsanız, O sizi acı bir azaba uğratar"³. Örneklerimizdeki emir umumidir. Sonra bir grup bunu yerine getirirse kifayet yerine gelmiş olur ve kalan kişilerin üzerinden mükellefiyet kalkar.

İkinci görüş: (من) harfi burada "bazı" mânâsındadır. Bu görüşü benimseyenler yine iki gruba ayrılmışlardır.

¹ Hac, 30

² Tevbe, 41

³ Tevbe, 39

Birincisi: (من) kelimesinin burada getirilmesinin faydası, toplum içerisinde kadınlar, hastalar ve yaşlılar gibi hayra davete, ma'rufu emretmeye ve münkerden nehiy etmeye gücü yetmeyen insanlar olduğuna işaret etmektir.

İkincisi: bu emir Alimlere mahsus bir emirdir. Buna delalet eden iki açı vardır. Birinci açı: bu ayetin üç şeye emir içermesidir. Bunlar: hayra davet, ma'rufu emretmek ve münkerden nehiy etmek. Nitekim hayra davette hayır, ma'ruf ve münker hakkında ilim sahibi olmak şart koşulmuştur. Cahil için bu durumda batıla davet etmesi, münkeri emretmesi ve ma'rufu nehiy etmesi ihtimal dahilindedir. Belki de meselenin hükmünü kendi mezhebine göre bilir, diğer mezheplere göre bilmez, dolayısıyla münker olmayan bir işten nehiy edebilir. Yumuşaklık gereken yerde sert, sertlik gereken yerde yumuşaklık gösterebilir. Belki de bazısını uyarmakla onun sadece inadını arttırır. Böylelikle bu mükellefiyetin alimler için olduğu sabittir. Alimlerin de ümmetin bazıları olduğuna şüphe yoktur. Bu ayetin benzeri şu ayettir: “Her kabileden bir kısım insanlar da din ilimlerinde derinleşmeli ve kabileleri savaştan dönüp gelince onları uyarmalıdır ki, böylece Allah'ın azabından sakınırlar.”¹

İkinci açı: Biz bu ayetin emrinin kifayet yoluyla vücut ifade ettiğinde fikir birliği içerisindeyiz. Yani toplumun bazıları yaptığında diğerlerinin üzerinden düşer. Eğer böyleyse, o zaman mânânın “bazınız bunu yapsın” şeklinde olduğu kesinleşir. Dolayısıyla bu, hakikatte herkesin üzerine değil “bazılarının” üzerine icap olur. VAllah A'lem.”²

3.3.5. Beşinci Örnek

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

(إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ)

“Meryem oğlu İsa Mesih, sadece Allah'ın elçisi, Meryem'e atılmış olduğu kelimesi ve O'ndan bir ruhtur.”³

İbn Kesir dedi ki: “O'ndan bir ruhtur' cümlesi 'Göklerde ve yerde olanların hepsini kendinden bir lütuf olarak size amade kıldı.’⁴ ayeti gibidir. Mânâsı şöyledir: yaratıklarından ve indinden. Dolayısıyla (من) harfi burada Hristiyanların (Allah onlara

¹ Tevbe, 122

² Râzî Tefsiri, IV, s.329-330

³ Nisa, 171

⁴ Câsiye, 13

lanet etsin) dediği gibi “bazı” mânâsında değildir. Bilâkis gayenin başlangıcı mânâsındadır.”¹ Böylelikle İbn Kesir “başlangıç” görüşünü tercih etmiştir.

“İsa (a.s) Allah'ın bir cüzüdür” diyen Hristiyanlara muhalif olmak için ve burada bazılık izafe etmek Kuran-ı Kerim'in ayetlerine ters ve dinden çıkarıcı küfür olduğu için İbn Kesir ve onun gibi pek çok müfessir 'bazı' mânâ izafe etme görüşünden uzaklaşıp 'başlangıç' mânâsını ifade eden görüşü benimsemişler.

3.3.6. Altıncı Örnek

Bahsimize konu olan iki sûre dışındaki örneklerden birisi de İmam Kurtubi'nin tefsirinde şu ayette zikrettiğiştir:

(فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ)

“O halde o pis putlardan kaçın ve yalan sözden sakın.”² Bu ayetin tefsirinde dedi ki: “putlardan' sözündeki (من) harfi konusunda cinsin beyanı için olduğu söylenmiştir. Dolayısıyla buradaki nehiy putların pislikleri için vuku bulur. Diğer pisliklerden nehiy edilmesi ise burada değil başka yerlerde yapılacaktır.

Başlangıç mânâsında olması ihtimal dahilindedir. Sanki onları umumi olarak pislikten nehiy etti sonra bütün pisliklerin özü olan pislği beyan etti. Nitekim puta tapmak her fesadı ve pislği içinde barındırır. Dolayısıyla (من) harfinin “bazı” mânâsına geldiğini söylediye ayetin mânâsını çevirip bozmuştur.”³ Kurtubi'nin (من) harfinin muhtemel-mânâlarında olan “bazı”yı inkar etmesinin sebebi ayetin çevrilip mânâsının bozulmasından korkmasıdır. Buda müfessirlerin harflerin mânâlarını tercih etme konusunda uydukları kurallardan bir tanesidir.

3.3.7. Yedinci örnek

Yine bahsimize konu olan iki sûre dışındaki örneklerden birisi de İmam Kurtubi'nin tefsirinde şu ayette zikrettiğiştir:

(قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ)

“Mü'min erkeklere söyle: gözlerini sakınsınlar...”⁴ Dedi ki: “Mevzubahis harfin fazlalık olduğunu söyleyen de olmuş, “bazı” mânâsını ifade ettiğini de söyleyen

¹ İbni Kesir Tefsiri, II, s.478

² Hac, 30

³ Kurtubi Tefsiri, XII, s. 54

⁴ Nur, 30

olmuş. Nitekim bakışlardan mübah olan da vardır.” Dedi ki (مِنْ أَبْصَارِهِمْ) deki (من) harfi zaide/fazlalıktır, tıpkı (فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ)

“O vakit sizden hiçbiriniz ona siper de olamazdınız.”¹ ayetinde olduğu gibi. Denildi ki: Bakışın mübahı da var olduğundan (من) harfi “bazı” mânâsını ifade eder.” Sonra Kurtubi gözü sakınma konusunda hadisler zikretti ve buna binaen bu ayetteki (من) harfinin “bazı” mânâsını ifade ettiğini söyleyen görüşü tercih etmiştir. Dedi ki: Rasulullah (s.a.v.), 'Yollarda beklemekten ve oturmaktan sakının.' buyurdu. Bunun üzerine, 'Ya Rasulullah, yollarda işlerimizi konuşmak için duruyoruz.' dediler.

'O zaman yolun hakkını verin.' buyurdu. 'Yolun hakkı nedir?' diye sorunca da, 'Gözleri sakınmak, kimseye eziyet vermemek, verilen selamı almak, ma'rufu emretmek ve münkeri nehiy etmektir.' buyurdu.

(Ebû Said El-Hudri'den rivayetle: Buhari ve Müslim).

Ali (r.a)'ye Peygamber efendimiz şöyle demişti: “Bir bakışın peşinden tekrar bakma! Çünkü birinci bakış, senin hakkındır. İkinci bakış ise, senin hakkın değildir.”² Sonra Kurtubi devam etti ve şöyle dedi: “bu rivayet (من) harfinin “bazı” mânâsında olduğu görüşünü güçlendirmektedir. Zira birinci bakış kontrol edilemez, dolayısıyla mükellefiyet hitabına dahil değildir. Çünkü onun gerçekleşmesi kastedilmiş olması düşünülemez. Bundan dolayı kesb edilmiş sayılmaz, bu yüzden bu bakış ile mükellef olunmaz. Sonuç olarak “bazı” mânâsını kabul etmek gerekmektedir...”³ Kurtubi'nin bu ayette “bazı” mânâsını görüşün üzerine bina edilen fıkhi görüşe istinaden tercih ettiğini mülahaza ediyoruz. Zira bakışlardan mübah olanı da vardır.

3.3.8. Sekizinci Örnek

Müfessirlerin -bahsimize konu olan iki sûre haricinde- harflerin bazı mânâlarını diğerlerine tercih etme konusunda uydukları kurallardan bir tanesi de müfessirin kendi itikadî mezhebi doğrultusunda tefsir etmesidir, tıpkı Razi'nin şu ayetin tefsirinde geçtiği gibi: (وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ)

“Onlar ise, O'nun dilediği kadarından başka ilminden hiçbir şey kavrayamazlar.”⁴

¹ Hâkka, 47

² Sünen-i Ebî Davûd- İbni Büreyde rivayetiyle, VI, s. 54

³ Kurtubi Tefsiri, XII, s.222-223

⁴ Bakara, 255

Dedi ki: “bazı ashabımız bu ayetle Allah Teâlâ'ya ilim sıfatını isbat etmek için istidlal ettiler ama bu delil birkaç açıdan zayıftır. Birincisi: (من) kelimesi “bazı” mânâsındadır. Buradaysa bu kelime ilme bağlı gelmiş. Eğer ilimden maksat sıfatın kendisi olduğunu varsayımı ile düşünürsek, o halde 'bazılık' Allah Teâlâ'nın bir sıfatına bağlı olması gerekirdi, bu da imkansızdır.”¹

3.3.9. Dokuzuncu Örnek

Müfessirlerin -bahsimize konu olan iki sûre haricinde- harflerin bazı mânâlarını diğerlerine tercih etme konusunda uydukları kurallardan bir diğeri Zemahşeri'nin şu ayetin tefsirinde getirdiği aklî delildir: يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ

“Ey insanlar! Bütün yeryüzündeki nimetlerimden helal olmak, temiz olmak şartıyla yiyin. Fakat şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o size belli bir düşmandır.”²

Dedi ki: “(من) harfi “bazı” mânâsındadır. Çünkü toprakta olan her şey yenilir değildir.”³

3.3.10. Onuncu Örnek

Müfessirlerin harflerin bazı mânâlarını diğerlerine tercih etme konusunda uydukları kurallardan birisi harfin bağlı olduğu kelimeyi/müteallikini tahkim için kullanmaktır. Bu örneğimizde bu harfi cer (من) harfidir, tıpkı şu ayetin tefsirinde denildiği gibi: (لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ)

“Küfredenlerden bir kolu kessin veya perişan etsin de hayal kırıklığına uğramış olarak dönüp gitsinler diye.”⁴

İbn Adil şöyle dedi: “(من الدين) terkinin 'kesme fiiline müteallik olması mümkündür. Bu durumda (من) harfi başlangıç mânâsını ifade eder. Yine (طرفاً) kelimesinin mahzuf sıfatı olması da mümkündür. Bu durumda ise (من) “bazı” mânâsında olur.”⁵

¹ Râzî tefsiri, III, s. 450

² Bakara, 168

³ el-Keşşaf, I, s.238

⁴ Âl-i İmrân, 127

⁵ Lubab Tefsiri ibni Âdil, IV, s.320

3.3.11. On birinci Örnek

Tefsir alimlerinin -bahsimize konu olan iki sûre haricinde- harflerin bazı mânâlarını diğerlerine tercih etme konusunda uydukları kurallardan birisi de lügat ehline uyumluluk ve ters düşmemedir. (فَأَمْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ)

“Bunun için de yüzlerinizi ve ellerinizi o toprakla meshedin.”¹ ayetinin tefsirinde Zemahşeri şöyle der: “ Bâ harf-i cerinin mânâsı “bazısıyla”dır. Bu acaba üzerinde toz olmayan kayada nasıl olur? Derim ki: (من) harfinin başlangıç mânâsında olduğunu söylediler. Şöyle dersene eğer: başlangıç mânâsında olduğunu söyleyen görüş zayıftır. Zira “başını yağ, su ve toprak ile mesh ettim” sözünden Araplardan kimse “bazı” mânâsından başka bir mânâ anlamaz, o zaman derim ki: mesele dediğin gibidir. Hakka boyun eğmek inatlaşmaktan evlâdır.”²

Sonuç olarak müfessirlerin harflerin mânâlarından tercihte bulunma konusunda takip ettikleri kuralları şöyle sıralayabiliriz:

Birinci örnekte olduğu gibi, ayetin zahir mânâsı ve ayetin sonunun münasebeti.

İkinci örnekte olduğu gibi, ayetteki hadiseleri araştırıp ona göre hüküm çıkarmak.

Üçüncü örnekte olduğu gibi, şaz dahi olsa bazı kıraatların mânâyâ münasip olması.

Dördüncü örnekte olduğu gibi, ayet ve hadislerin mânâyâ uygunluğu.

Beşinci örnekte olduğu gibi, Yahudi ve Hıristiyanlar gibi batıl itikat sahiplerine muhalefet etmek.

Altıncı örnekte olduğu gibi, ayeti çevirme ve mânânın fesada uğramasından korkmak ve çekinmek.

Yedinci örnekte olduğu gibi, bir mânâyı diğerlerine tercih ettiren fikhî hükme başvurmak.

Sekizinci örnekte olduğu gibi, müfessirin kendi mezhebine göre hüküm vermesi.

¹ Mâide, 6

² el-Keşşaf, I, s.547, Zemahşeri bu ayetin tefsirini delil getirmek babından Nisa sûresinin 43. ayetinde yapmıştır

Dokuzuncu örnekte olduğu gibi, aksi mümkün olmayan, net aklî delile başvurmak.

Onuncu örnekte olduğu gibi, nahiv kaidelerine başvurmak.

On birinci örnekte olduğu gibi, lügat ehline başvurup onların yazdıklarına muhalif düşmemek.

SONUÇ

Burada tezimizin en önemli neticelerini sayacağız:

1. Mânâ konusunda görüş ayrılığına düşenlerin başvurabileceği tek bir kural bulmak zordur. Zira bu daha çok dil zevkine ve belagat altyapısına bağlı bir durumdur. Birisinin (ب) harfi cer'ine uygun gördüğün mânâyı başkası uygun görmeyebilir.
2. Kuran-ı Kerim'de gelen harfi cerlerin çeşitli mânâları ayeti anlamaya yardımcı olmakta ve ayeti doğru bir şekilde tefsir etmeye destek olur. Böyle olduğu gibi hatalı mânâ tercihi de akidede, fikhî meselelerde ve ayetten çıkarılan diğer hükümlerde hataya yol açar.
3. Müfessirler arasında harflerin mânâsını tespit etmede oluşan ihtilafın başlıca sebepleri şöyledir:

Birincisi: Bazı müfessirlerin bir konuda bilgisiz kalmasıdır. “Onlar ki namazlarından gafilirdirler.” ayeti sorulunca şöyle cevap verdi: bu o kimsedir ki, namazından ayrılır, ne sünnet bilir ne vitir. Bu tefsiri duyan Hasan-ı Basri dedi: “durasın ey Ebû'l Âliye, tefsiri böyle değildir. Bilâkis gafil olanlardan, namaz vakitleri kaçacak şekilde gaflette olanlar kastedilmiştir. “Namazlarından” ibaresini görmüyor musun?

Bunun örnekleriyle açıklanmasını harfi cerlerin mânâsını tesbit etme konusunda müfessirlerin ihtilaf sebebi adlı bahsimizde yaptık.

İkincisi: Bazı müfessir ve fakihlerin düştüğü ucme/yabancılık (Arap olmamak) kaynaklı dil hatalarıdır. Dedi ki: “...hatta bazı fakihler يَا أَيُّهَا الَّذِينَ (يا أيها الذين آمنوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ..)) (Ey iman edenler! Namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın..” ayetinin tevili konusunda aşırıya gittiler. Buradaki (إلى) harfinin “birlikte” anlamına geldiğini söylediler. Bu ise Acemlikten gelen bir dil hatasıdır. Bilâkis ayetteki (إلى) sadece varış yeri içindir.”

Üçüncüsü: ayetteki harfin farklı değerlendirmelere açık olması ve aralarında tercih sebebi olmaması. Bu durumda ya hepsi yada bazı değerlendirmeler kabul edilir.

Dördüncüsü: Müfessirlerin meşrepleri, ekolleri ve mezheplerinin farklılığı. Nitekim herkesin üzerinde yürüdüğü bir meşrebi var. Bu meşrebi ona, muhalefet etmediği kaideler vasıtasıyla görüşler dikte eder.

Beşincisi: Âl-i İmrân sûresinin ayetinin tefsirinde geçtiği gibi, ayetin veya sebebi nüzulün tevil edilmesi. İbn Atiyye şöyle dedi: (فَأْتَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ)-“Size keder üstüne keder verip cezalandırdı.” ayetinin mânâsında ihtilaf edildi. Bir kısım şöyle dedi: Mânâ şöyledir: Başarısızlığınız, kavganız ve isyanınızla

Rasulullah (s.a.v) ve diğer müminlere verdiğiniz keder sebebiyle size keder verdi.

Kâdî Ebû Muhammed şöyle dedi: “Buna göre buradaki (ب) harfi sebeplendirme içindir.” Diğer bir kısımda şöyle dedi: sizin elinizden Bedir günü kafirlere verilen keder karşılığında, bugün size keder verdi.

Kâdî Ebû Muhammed dedi ki: “Buna göre (ب) harfi karşılık mânâsındadır.” Ebû Sufyan “Bedir gününe karşılık gündür. Savaş ise çekişmedir.” dedi. Müfessirlerden büyük bir kısım ise şöyle dedi: Mânâ “size keder üstüne keder verdi” veya “kederle birlikte başka bir keder verdi” şeklindedir. Buradaki (ب) harfi ise salt harfi cerdir. Bu iki kederin tertibi ve tespitinde görüşler ayrıldı. Katâde ve Mucâhid dedi ki: “Birinci keder 'Şüphe yok, Muhammed öldü' sözünü duymalarıydı. İkincisi ise kendi üzerlerine isabet eden ölüm ve yaradır.”

4. Tezimizin sonuçlarından biri de şudur: Müfessirlerin harflerin bazı mânâlarını diğerlerine tercih etme konusunda uydukları kuralları şöyle sıralayabiliriz:

- 1) Ayetin zahir mânâsı ve ayetin başlangıç ve sonunun münasebeti.
- 2) Ayetteki hadiseleri araştırıp ona göre hüküm çıkarmak.
- 3) Şaz dahi olsa bazı kıraatların mânâyâ münasip olması.
- 4) Benzer ayet ve hadislerin çıkarılan mânâyâ uygunluğu.
- 5) Yahudi ve Hıristiyanlar gibi batıl itikat sahiplerine muhalefet etmek.
- 6) Ayeti çevirme ve mânânın fesada uğramasından korkmak ve çekinmek.
- 7) Bir mânâyı diğerlerine tercih ettiren fikhî bir hükme başvurmak.
- 8) Müfessirin kendi mezhebine göre hüküm vermesi.
- 9) Aksi mümkün olmayan, net aklî delile başvurmak.
- 10) Nahiv kaidelerine başvurmak
- 11) Lügat ehline başvurup onların yazdıklarına muhalif düşmemek.

Bu kuralların tafsilâtını, asıllarını teşkil eden örnekleri “Tefsir müelliflerinin, harflerin bazı mânâlarını diğer mânâlarına tercih etme konusunda riayet ettikleri kurallar.” bahsinde ele aldık.

KAYNAKÇA

- Abdullah b. Abdurrahman b. Akîl, **Şerhu İbni Akîl 'alâ Elfiyyeti İbni Mâlik**, Yorumlayan: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, darut-Turas, daru-Mısır lilmethuât, 1980
- Abdullah Hasan b. Abdullah, **Hurufu'l Meânî beyne'l Edâu'l-Luğavî ve'l Vazîfeti'l-Nahviyye**, Güney Afrika Üniversitesi, 2010
- Abdullah b. Salih el-Fevzân, **Delîl es-Sâlik il Elfiyye b. Malik**, I, Dâru'l Muslim, Medine Beride, 1999
- Abdülhalık Uzayme, **Dirâsât li-Üslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, darül Hadis, Kahire
- Abdülhay b. İmad el-Hanbeli, **Şezerâtü'z-Zehab**, darü İbn Kesir, Şam, 1406
- Abdürrahman b. Nasır Es-Sadi, **Tefsirü's Sâdi**, darü's Selam linneşr, 1422/2002
- Abdürrahman en-Necdî, **Mu'cem Hurufu'l Meânî fi'l Kur'âni'l Kerim**, tasnif eden: Muhammed Hasan eş-Şerîf, müessesetü er-Risale, 1417/1996, Beyrüt
- Ahmed b. Ebu Bekr b. Halkân, **Vefeyâtü'l-A'yân**, darü Sadır, Beyrüt, 1972
- Ahmed b. Abdun-Nur el'Mâlikî, **Rasfu'l Mebânî fi Şerhi Hurufu'l Meânî**, tahkik: Ahmed Muhammed el-Harrat, Daru'l-Kalem, Şam, 2002
- Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Beytü'l Efkâr' devliyye linneşr, 1425
- Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkandî, **Bahrü'l-Ulûm**, darü'l kütübi'l ilmiyye, Beyrüt, 1413/1993

- Ali Mahmud, **el-Hurufu'l Âmile fî'l Esmâi'l Mufaddaliyyât**, tahkik: Abdürrahman el-Mekkevî el-Muhtar, Hartum Üniversitesi, 1428
- Ali b. Muhammed, el-Hurvî, **el-Ezhiyye fî ilmi'l Hurûf**, tahkik: Abdu'l Muîn el-Mulevvehî, Mecme'ü'l-Lugati'l-Arabiyye, 1413/1993, Şam
- Bedr b. Nasır el-Bedr, **İhtiyârâtü Ebî Hayyân en-Nahviyye**, Rüşd kütüphanesi, Riyad, 1420/2000
- Celalüddin Es-Seyuti, **Buğyetü'l-Vuât Fi Tabakati Lügaviyyîn ve'n Nuhah**, Asriyye mektebesi, Beyrüt, 1419
- Celalüddin Es-Seyuti, **el-İtkân fî Ulûmi'l Kur'ân**, tahkik: Mustafa Şeyh Mustafa, müessesetü-r Risale
- Ebu Abdullah ez-Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi'l Kur'an**, tahkik: Muhammed Ebu Fazıl İbrahim, darü ihyâ el-kütübi'l Arabiyye, 1376/1957
- Ebu Abdurrahman el-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, **Kitâbü'l-Ayn**, inceleme: Mehdi el-Mahzumi, İbrahim es-Samiraî, metbuât el-Ehlî, Beyrüt
- Ebu Bişr el-Basrî 'Sîbeveyh', **El-Kitâp**, tahkik: İmel Bedî' Yakub, darü'l kutub-i ilmiyye, Beyrüt, 1971
- Ebu Muhammed el-Bağavi, **Tefsirü'l Bağavi**, darü Taybe linneşr, 1417/1997
- Ebu Muhammed Bedreddin el-Murâdî, **el-Cenâ ed-Dânî**, tahkik: Fahreddîn Kabave ve Muhammed Nedîm Fadıl, darü'l kutub-i ilmiyye, Beyrüt, 1992
- Ebu Cafer et-Taberi, **Tefsirü't Tâberi**, darü Hecr linneşr, 1422/ 2001
- Ebû Hafs Nûreddîn Alî b. Âdil, **el-Lübbâb fî ulûmi'l-Kitâb**, darü'l kütübi'l ilmiyye, Beyrüt, 1419/1998
- Ebî Hâtim er-Râzî, **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm**, tahkik: Asad Muhammed Et-Tayyib, Nezar Mustafa el-Bâz kütüphanesi, Arabistan, 1419

- Ebu'l Kasım ez-Zemahşeri, **el-Mufasssal fî ilmi'l-Arabiyye**, tahkik: Saîd Mahmud Ukayl, Darü'l-cîl, Beyrüt, 2003
- Ebu'l Kasım ez-Zemahşeri, **el-Keşşaf**, darü'l marife, 1430/2009
- Ebu Said Es-Sîrafi, **Şerhu Kitabi Sibeveyh**, tahkik: Ahmed Hasan Mehdali ve Ali Seyyid Ali, Daru'l kutubi'l-İlmiyye, Beyrüt, 2008
- Ebû Ubeyde, **Mecâzu'l-Kur'an**, el-Haneci kütüphanesi, Kahire, 1381
- Ebu Zekeriyye Yahya el-Ferra, **Me'âni'l-Kur'an**, darü Mısır lit-terceme, Kahire
- Fadıl Mustafa es-Sâkî, **Aksâmu'l Kelâmu'l Arabî min haysu's-Şekli ve'l Vazîfeti**, tahkik: Tammam Hassan, Mektebetü'l Hanci, Kahire, 1977
- Hadi Nâhr, **en-Niyâbe en-Nahviyye min Hilâli el-Kur'âni'l-Kerîm Enmâtühâ ve Delâlâtühâ**, Yemen, 2002
- Halid b. Muhammed el-Cercavi, **Şerhu et-Tasrîh ala't-Tavzîh**, darü'l kütübi'l ilmiyye, Beyrüt, 1421/2000
- Halîl b. Ahmed, **Kitâbü'l-Ayn**, tahkik: Abdülhamid Hindavi, darü'l kutub-i ilmiyye, Beyrüt, 2003
- Hasan b. Muhammed b. İbrahim el-Hafzi ve Yahya Beşîr Mustafa, İslami
- Muhammed b. Suûd Üniversitesi, 1966
- Heyfa Osman Abbas Fida, **Ziyâdetu'l-Huruf beyne't-Teyîd ve'l-Men' ve Esrâruhâ el-Belağiyye**, Doktora tezi
- İbn Atiyye el-Endelüsî, **el-Muharrerü'l-Vecîz**, darü'l kütübi'l ilmiyye, Beyrüt, 1422
- İbnu'l Anbarî, **Esrâru'l Arabiyye**, tahkik: Muhammed Hüseyin Şemseddîn, darü'l kutub-i ilmiyye, Beyrüt

- İbn Cinnî, **el-Lem'u fi'l-Arabiyye**, tahkik: Semîh Abu Mugli, Dar Mecdelevi, Amman, 1988
- İbn Cinnî, **Sırru Sinaati'l-İ'rab**, darü'l kütübi'l ilmiyye, Beyrüt, 1421/2000
- İbn Cinnî, **el-Hasâis**, tahkik: **Muhammed Ali en-Neccar**, **kahire, 1955**
- İbn Hacer, **Tebşîru'l-muntebih bi tahrîri'l-Müştebih**, müessesetü mısır el-âmme linneşr, Kahire, 1967
- İbn Hişam, **Muğni'l-Lebib an Kutubi'l-Earib**, 1368/1964
- İbn Kuteybe, **Edebü'l-Küttâb**, tahkik: Muhammed Mühyiddin abdülhamid, Saadet Matbası, Kahire, 1382
- İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, darü Sadır, Beyrüt, 1414
- Abi'l Kasım İbrahim el-Endelüsî, **Şerhü'l-Müşekkel Min Şi'ri'l-Mütenebbî**, Tahkik: Mustafa İlyân, müessesetü'r Risale
- “**İbrâhim Enîs Ve Dil Dersi**” Kitabı, Sempozyum Çalışmaları, Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye Yayınları, Kahire, 1999
- İbrahim b. Muhammed b. İbrahim es-Sefakısî, "**Et'Tuhfetu'l Vefiyye bi Meâni Hurufu'l Arabiyye**", tahkik: Musa Muhammed Zenin, Mektebetü lisani'l-arab, Terablus, Libya, 742
- İbrahim Kalâtî, **Kıssatu'l İrâb**, Dâru'l Huda, Cezayir
- Muhammed Âlâ b. Ali, et-Tehanuvî, **Keşşâfu Istilâhâtu'l Funûn**, 1948 senesinde İran'da tekrar basıldı
- Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, **Fethu'l Kadîr**, I, darü'l Fikr, Beyrüt, 1412/1992 Ebu'l Fidâ b. Kesîr, **Tefsîrü'l-Kur'ân'i'l Azîm**, darü Taybe linneşr, 1420/1999
- Muhammed b. Aşur, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, darü Sahnûn linneşr, Tunus

- Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Câmiu'l-beyân**, darü Heçr linneşr, 1422/2001
- Muhammed b. Hayyan Vekî, **Ahbârü'l-Kudât**, Alemü'l kütüp linneşr, Beyrüt, 1366/1947
- Muhammed el-Emin el- Huzari, **Esrâru Hurûfi'l-Cerr fi Zikri'l-Hakim**, 1409/1989
- Muhammed Hasan eş-Şerîf, **Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, müessesetü er-Risale, Beyrüt, 1417/1996
- Muhammed Şemsüddin Ebu'l-Me'ali, **Divanü'l İslam, Meâni'l-Kur'ân, el-Lugât, en-Nevâdir, el-Maksûr ve'l-Memdûd**, darü'l kütübi'l ilmiyye, Beyrüt, 1411/1990
- Muhammad b. Yakub Meceddin, **El-Kâmûsü'l-Muhît**, tahkik: Muhammed el-Irksüsi, müessesetü er-Risale, Beyrüt, 2005
- Muhammed b. Sellam el-Cemhi, **Tabâkatü fuhûli Şû'ârâ**, darü'l Medeni, Cidde
- Muhyiddin Şeyhzâde, **Hâşiyetu Muhyiddin Şeyhzâde 'alâ Tefsiri'l Beyzâvi**, darü'l kütübi'l ilmiyye, Beyrüt
- Mustafa el-Galayinî, **Câmi-i'd-Durûsi'l Arabiyye**, Ahmed Câd, el-Mektebetü'l Asriyye, Kahire, 1994
- Ömer Zeydüddin b. Verdi, **Târîhü İbni'l-Verdî**, darü'l kütübi'l ilmiyye, Beyrüt, 1417/1996
- Radiyu'd-Dîn Muhammed b. el-Hasan, **Şerhu'r-Radî Likifayeti Ibni'l Hâcib**, tahkik: Hasan b. Muhammed b. İbrahim el-Hafzi ve Yahya Beşîr Mustafa, İslami Muhammed b. Suûd Üniversitesi, 1966

- Saîd b. Muhammed b. Ahmed el-Afgânî, **el-Mûcez fî Kavâidi'l-Lugati'l-Arabiyye**, Dar'ül-fikr, Beyrüt, 2003
- Salahuddin Eybek es-Safdî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, darü ihya et-Türasi'l Arabî, 2000
- Şehabüddin el-Hamevi, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, darü'l garbi'l İslami, Beyrüt, 1414/1993
- Şemsüddin ez-Zâhâbî, **Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ**, Beytü'l efkâri devliyye, Beyrüt, 2004
- Şihabüddin el-Alüsi, **Tefsirü'l Âlûsi**, darü'l kütübi'l ilmiyye, Beyrüt, 1415
- Yakut el-Hamevi, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, tahkik: İhsan Abbas, darü Garbi İslami, Beyrüt, 1993